

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HANEFÎ FIKHINDA ALACAĞIN ZEKÂTI

ABDURRAHMAN YILDIRIM
2501160357

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON

İSTANBUL - 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ABDURRAHMAN YILDIRIM Numarası : 2501160357
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON
Tez Savunma Tarihi : 17.01.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "HANEFİ FIKIHINDA ALACAĞIN ZEKÂTI"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ABDULLAH DURMUŞ		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET EFE		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET TEMEL		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ NAIL OKUYUCU		

ÖZ

HANEFÎ FIKHİNDE ALACAĞIN ZEKÂTI

ABDURRAHMAN YILDIRIM

Alacağın zekâtı meselesi İslâm'ın beş temel şartından biri olan zekât ibadeti konusunda Müslümanların karşılaştığı güncel meselelerden biridir. Zekâtın farz olması için gerek zekât mükellefinin gerekse zekât verilecek malın birtakım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu şartlardan biri de mal ile ilgili olup asli ihtiyaçlar dışında nisap miktarı mala sahip olmaktır. Bu mallara sahip kimsenin alacaklı olarak başkalarında malları olması durumunda alacak durumunda olan bu mallar ihtilaf konusu olmuştur. Bu çerçevede konunun etraflıca ele alınarak, özellikle klasik dönem fakihlerinin öne sürdükleri yaklaşımların tespit edilerek değerlendirilmesi ve modern dönemde ortaya çıkan değişikliklerin ortaya konularak güncel yaklaşımların incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma zekât ahkâmı açısından alacak konusunu inceleyip meseleye fikhî ve güncel bir çözüm önermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Zekât, alacak, borç, Hanefî mezhebi.

ABSTRACT

THE ZAKAT OF CLAIM IN HANAFI SCHOOL OF LAW

ABDURRAHMAN YILDIRIM

The question of zakat of claim is one of the current issues facing Muslims about the zakat worship, one of the five basic conditions of Islâm. For the obligation of zakat, both the zakat payer and the property to be given must have some characteristics. One of these conditions is related to the goods, which is having the amount of nisab except for the basic requirements. In the event that one, with these goods, is creditor by having goods in the hands of others, the receivable goods are the subject of dispute while calculating the amount of zakat. In this context, it is important to analyse the subject in detail and especially to determine and evaluate the approaches proposed by the classical period fukaha, as well as to present the changes in the modern period and to examine the current approaches. This study aims to examine zakat claim and to propose a Islâmic jurisprudential and contemporary solution to the problem.

Key Words: Zakat, claim, debt, Hanafi school of law.

ÖNSÖZ

İslâm'ın en temel ibadetlerinden olan zekâtla mükellef olmak için bazı şartlar gerekmektedir. Bu şartların başında nisap miktarı mala sahip olmak gelmektedir. Bireylerin ellerinin altında bulunan malları olduğu gibi farklı sebeplerden dolayı borçlusunda bulunan malları da olabilmektedir. Klasik dönemden itibaren alacakların zekât nisabına etkisi tartışılmıştır. Günümüzde borçlar farklılaştığı gibi borçlanan kesimde çeşitlenmiştir. Dolayısıyla alacakların zekât nisabına etkisi değerlendirmeye muhtaç görülmüştür. Bu çerçevede öncelikle klasik dönemde mevcut olan alacakların zekât nisabına etkisiyle ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Daha sonra modern dönemde iktisadi anlamda farklılaşan durumlar ele alınmıştır. Son olarak da modern dönem fakihlerinin alacağın zekât nisabına etkisi konusundaki görüşlerine yer verildikten sonra klasik dönem fakihleriyle günümüz âlimlerinin görüşleri mukayeseli olarak değerlendirmeye tabi tutulmuş, fetva kurumlarının söz konusu durum hakkında vermiş oldukları fetvalar göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca alacağın zekâtıyla ilgili günümüzde ortaya çıkan ihtilaf ve problemlere geleneksel Hanefî fıkıh perspektifiyle çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

Konuyla alakalı mevcut en eski kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış, günümüzde ortaya çıkan problemlere çözüm üretmek amacıyla bu konuda yazılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Yapılan bu çalışma kendi alanında mütevazı bir boşluğu doldurmakla beraber yine de zekâtın güncel meseleleri ile ilgili ayrıntılı araştırmalara ihtiyaç vardır. Özellikle İslâm hukuku alanındaki çalışmalarda güncel değeri olan ve bireysel olarak hayata dokunan çalışmaların tercih edilmesi önem arz etmektedir. İslâm dininin en temel ibadet ve müesseselerinden olan zekâtla ilgili birçok güncel mesele de akademik çalışmalara konu olmayı beklemektedir. Ayrıca Türkiye'de zekât ile ilgili sorunları daha ayrıntılı bir şekilde ele alan müesseselerin kurulmasına yönelik kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Değerli vakitlerinden tasarrufta bulunarak çalışmamızın hazırlanmasında büyük emeği olan, yaptığı yönlendirmeler ile çalışmamın olgunlaşmasına katkıda bulunan değerli hocam Doç. Dr. Necmettin KIZILKAYA ve değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRABZON'a teşekkürü bir borç bilirim. Yetişmemde büyük

emeği olan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Musa ALAK'a ve diğer tüm hocalarıma, katkı ve değerlendirmelerinden dolayı tez jüri üyesi hocalarım Doç. Dr. Abdullah DURMUŞ ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet EFE'ye, İlim Yayma Cemiyeti İlimler ve Sanatlar Merkezi idareci ve hocalarına, tezin teknik kısımlarındaki yardımlarından dolayı Mustafa TANRIVER, Mustafa KARAPINAR ve Hüseyin SAĞLAM'a teşekkür ediyorum. Ayrıca eğitim hayatım boyunca desteklerini daima yanımda hissettiğim anne ve babama minnettarım. Son olarak çalışmanın bu hale gelmesi için vaktinden çalmak durumunda kaldığım eşime de anlayışı ve desteği için teşekkür ediyorum.

Gayret bizden, tefvik Allah'tandır.

Abdurrahman YILDIRIM
İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK HANEFÎ FIKİH LİTERATÜRÜNDE ZEKÂTIN MALLA İLGİLİ ŞARTLARI VE ALACAK-ZEKÂT İLİŞKİSİ

A. ZEKÂTTA MALLA İLGİLİ ŞARTLAR.....	10
1. Tam/Mutlak Mülkiyet	11
2. Nisap.....	13
3. Nema	14
4. Havâic-i Asliyye Dışında Olması.....	16
5. Havelânü'l-havl	17
6. Borç Karşılığı Olmama	20
7. Alacağın Mülkiyet, Nema ve Havelânü'l-havl Şartları Açısından İncelenmesi	21
B. HANEFÎ FIKİH LİTERATÜRÜNDE ALACAĞIN ZEKÂTI.....	23
1. Alacağın Taksimi	23
a. Cinsi Açısından Alacaklar	23
b. Mülkiyet Açısından Alacaklar	25
c. Borçlunun Durumu Açısından Alacaklar	26

2. Alacağın Zekâtının Ödeme Şekli	26
3. Alacağın Zekâta Sayılması	28
C. OSMANLI DEVLETİ UYGULAMA VE FETVALARINDA ALACAĞIN ZEKÂTI.....	31
1. Alacağa Düşen Zekât Miktarı.....	31
2. Alacağın Zekâta Sayılması	31

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞİŞEN İKTİSADİ ŞARTLAR BAĞLAMINDA ALACAK KONUSU

A. MODERN İKTİSAT DÜŞÜNCESİYLE BİRLİKTE DEĞİŞEN VE DÖNÜŞEN DURUMLAR	35
1. Sanayi Devrimi Öncesi İktisat Anlayışı	36
a. İslâmiyet Öncesi	36
b. İslâmiyet Dönemi.....	37
2. Sanayi Devrimi Sonrasında Ortaya Çıkan İktisadi Gelişmeler	44
B. BORÇ VE ALACAK.....	47
1. Tanımı ve Taksimleri	47
2. Borcun/Alacağın Doğması	50
3. Borcun/Alacağın Sona Ermesi	52
4. Borcun/Alacağın Kurumsallaşması ve Ticarete Etkisi.....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN FIKIH LİTERATÜRÜNDE ALACAĞIN ZEKÂTI İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

A. ALACAĞIN TAKSİMİ	58
1. Ödeme Vakti Açısından Alacaklar	59
2. Tahsil Edilmesi Açısından Alacaklar	60
3. Zimmete Yerleşiklik Açısından Alacaklar	61

4. Güvence Açısından Alacaklar	61
B. ALACAĞIN ZEKÂTI KONUSUNA YAKLAŞIMLAR.....	61
1. Peşin Alacaklar	62
a. Zekâtı Gerekli Görmeyen Yaklaşımlar	62
b. Zekâtı Gerekli Gören Yaklaşımlar.....	63
(1) Ödenmesi Umulan alacak	63
(2) Umut Kesilmiş Alacak.....	67
c. Borçlunun Zekât Vermesini Öngören Yaklaşım	71
2. Vadeli Alacaklar	71
a. Zekâtı Gerekli Görmeyen Yaklaşımlar	71
b. Zekâtı Gerekli Gören Yaklaşımlar.....	72
3. Karz Olan Alacaklar	74
C. ALACAĞIN ZEKÂTA SAYILMASI KONUSUNA YAKLAŞIMLAR.....	77
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA	86

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1	28
----------------------	----

KISALTMALAR LİSTESİ

AAOIFI: Accounting and Auditing Organization for Islâmic Financial Institutions

A.e. : Aynı eser

A.g.e. : Adı geçen eser

AÜİFD : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

b. : İbn/bin

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ed. : Editör

Haz. : Yayına Hazırlayan

Hz. : Hazreti

İSAV : İslâmi İlimler Araştırma Vakfı

KGK : Türkiye Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu

ö. : Ölüm yılı

r.a : Radıyallahu anh/anha

s.a.v : Sallallahu aleyhi ve sellem

s. : Sayfa

sy. : Sayı

Ter. : Tercüme eden

Thk. : Tahkik (Edisyon-kritik) eden

t.y. : tarih yok

y.y. : yayın yeri yok

v.d. : ve diğerleri

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Zekât, İslâm dininin en temel ibadetlerinden biridir. Kur'ân'ın birçok ayetinde İslâm'ın beş şartından biri olan namazla birlikte zikredilmiştir. Zekât ile ilgili ayetlerin birinde Müslümanlardan kazançlarının bir kısmını belirtilen sekiz sınıfla paylaşmaları istenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) de bu ibadetin îfâsı üzerinde durmuş, mükelleflerden zekâtın alınıp Kur'ân'da belirtilen sınıflara dağıtılmasını sağlamıştır. Ancak İslâm'da herkes bu malî ibadetle sorumlu tutulmamış, bunun için birtakım şartlar aranmıştır. Bu şartların bir kısmı zekât mükellefiyle ilgiliyken bir kısmı da zekâta tabi olan mallarla ilgilidir. Zekât mallarının zekâta tabi olabilmesi için taşınması gereken şartlardan biri de Şârî' tarafından belirlenen miktara yani nisaba ulaşmış olmasıdır.

Günümüzde bankacılık sisteminin gelişmesiyle birlikte bireylerin borçlanma durumlarının gittikçe arttığı görülmektedir. Bankaların sunduğu konut, taşıt, esnaf, çiftçi vb. kredi olanakları nakit parası olmayan kimseleri borçlanmaya teşvik etmektedir. Ayrıca borçları uzun vadede düşük taksitlerle ödeme kolaylığının sağlanması borçlanmayı daha da cazip hale getirmektedir. Bu sebeple günümüzde ihtiyaç sahibi fakir kimseler borçlandığı gibi zenginler, iş sahipleri, yatırımcılar da yüksek meblağlı borç altına girebilmektedirler. Bu kimselerin yapmış olduğu borçların büyük bir kısmı ticareti büyütmek veya yatırımları artırmak gayesini taşımaktadır.

Borçlanma, diğer taraftan bakıldığında kişiyi ya da kurumu alacaklı hale getirmektedir. Günümüzde borçlanmanın artması, borca konu olan malların çeşitlenmesi, borçların vadesinin uzaması gibi nedenler alacağın zekâtı konusunu tekrar gündeme getirmiştir. Bu konuda yapılan Türkçe bir çalışma bulunmamakta, Arapça birtakım çalışmalar bulunmakla birlikte konunun güncel yönleriyle detaylı bir şekilde ele alınmaması bu çalışmayı gerekli kılmıştır.

2. Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlandırılması

Zekâtla mükellef olan kimselerin dinen (ve örfen) zengin sayılmaları hasebiyle borç vermiş ve alacaklı durumda olmaları gayet normal bir durumdur. Günümüz uygulamalarından farklı olarak kişiler (ve kurumlar), temel ihtiyaçlarını karşılamak için borçlanmakla beraber yatırımlarını artırmak veya ticaretlerini büyütmek için de borç altına girebilmektedir. Ayrıca eskiden borçlar kısa vadeli iken günümüzde uzun vadeli borçlanmalara sıkça rastlanmaktadır. Bu çerçevede borçlanmanın alacaklı tarafından bakıldığında bu malların zekâta etkisi konusunun açığa kavuşturulması çalışmamızın ana amaçlarından biridir. Alacağın çeşitleri ve hangi tür alacakta ne kadar zekât verilmesi gerektiği ile ilgili konular ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Klasik borç/alacak anlayışının değerlendirilmeye tabi tutulup günümüzde ortaya çıkan alacakların ve borçlanma sebeplerinin tahlil edilip nisaba etkilerinin ele alınması gerekmektedir. Bu çerçevede çalışmanın kapsamı da göz önünde alındığında, alacağın zekâtıyla ilgili klasik yaklaşımlar ele alınırken Hanefî mezhebi esas alınacaktır. Hanefî mezhebinin usul ve yaklaşımı üzerinden modern dönemde ortaya çıkan problemlere çözüm üretilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda mezhep ismi belirtilmeden fakihlerin görüşlerine yer verildiğinde ya da fukaha/fakihler ifadesi kullanıldığında bununla Hanefî mezhebi kastedilmiş olmaktadır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmakta olup birinci bölümde klasik dönemde alacakların zekâta etkisi konusunda öne sürülen görüşler incelenecektir. Fakihlerin yaptıkları alacak taksimlerine yer verilecek, zekâtın malla ilgili şartları göz önünde bulundurularak yaklaşımlar ele alınırken yalnızca Hanefî mezhebinin görüşlerine yer verilecektir. Çünkü meselelerin mezhep içerisinde ele alınmasının daha bütüncül, sağlıklı ve tutarlı sonuçlar doğuracağı öngörülmektedir. Nitekim son dönemlere kadar bu yöntem uygulanarak ortaya çıkan problemlere çözüm üretilmiştir. Bir mezhebe intisap etmiş olan her fakih, kendi mezhebinin metodolojisi çerçevesinde meseleleri ele alıp değerlendirmeye tabi tutmuştur. Ayrıca bu bölümde zekât ile ilgili genel bilgilere yer verilmemiştir. Zira zekât gibi temel bir ibadete dair bilgilerden ziyade doğrudan konuya girilerek meselenin derinlemesine incelenmesinin daha

uygun olacağı açıktır. Zekât ile ilgili meselelerin birçok çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmış olması sebebiyle tekrara düşmekten de kaçınılmak istenmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise modern dönemde değişen iktisadi ve ekonomik şartlar ele alınacak, borç/alacak kavramının mahiyeti bu değişen şartlar bağlamında değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Modern dönemle birlikte iktisadi anlamda değişimin etkileri ve tarihi süreçleri irdelenecektir. İslâmiyet öncesi, İslâmiyet geldikten sonra Sanayi Devrimine kadar olan dönem ve Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan modern iktisat dönemi şeklinde üç ana başlık halinde tarihi süreç anlatılarak iktisadi değişim gösterilecektir. Eskiden bireyler temel ihtiyaçlarını karşılamak için düşük meblağlarla borçlu ve alacaklı haline gelirken günümüzde ise bireylerin ihtiyaç fazlası mallar için yüksek meblağlarla borçlu ve alacaklı olması sık karşılaşılan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede alacağın tanımı, taksimleri, başlangıcı ve sona ermesi ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde de alacakların zekâta etkisiyle ilgili modern dönemdeki yaklaşımlar ortaya konulacaktır. Çağdaş fakihlerin bu tür konularda ileri sürmüş oldukları yaklaşımlar değerlendirmeye tabi tutulacak, bu mevzularda herhangi bir usul benimsenmeden ortaya konan yaklaşımların doğurduğu birtakım sorunlara değinilecektir. Sonuç bölümünde ise klasik Hanefî yaklaşımı çerçevesinde çağımızda ortaya çıkan problemlere çözüm önerileri getirilmeye çalışılacak, bu çerçevede alacakların zekâta etkisi ile ilgili yaklaşımlar kritik edilip ulaşılan sonuç ve önerilere yer verilecektir.

3. Literatür Değerlendirmesi

Bu çalışmada alacağın nisaba etkisi ile ilgili hem fıkıh literatüründeki klasik görüşler hem de modern dönemde alacağın nisaba etkisiyle ilgili yaklaşımlar esas alınarak ve değişen iktisadi şartlar göz önünde bulundurularak Hanefî mezhebi temelinde güncel bir meseleye çözüm önerileri getirmek amaçlanmaktadır. Literatür değerlendirmesine geçmeden kaynak olarak istifade edilen eslere yer verilmesi faydalı olacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde genel olarak Hanefî eserlerinin çoğundan istifade etmekle birlikte özellikle mezhep içinde genel kabul görmüş temel kaynaklara sıkça başvurulmuştur. Bunlar; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Asl* isimli eseri, es-Serahsî'nin *el-Mebsût* isimli eseri, el-Kâsânî'nin *Bedâi' u 's-sanâi' fî tertîbi 'ş-şerâi'* isimli eseri, el-Merğînânî'nin *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî* ve şerhi olan el-Aynî'nin *el-Binâye* isimli eseri, el-Mevsîlî'nin *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* isimli eseri, Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin *Kenzü'd-dekkâik* isimli eseriyle onun şerhi olan Zeynüddîn İbn Nüceym'in *el-Bahru'r-râik* ve ez-Zeyla'î'nin *Tebyînü'l-hakâik* isimli eserleri, Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm* adlı eseri ve İbn Âbidîn'in *Haşiyetü Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* adlı eseridir.

Alacağın nisaba etkisiyle ilgili modern tartışmaları ele aldığımız üçüncü bölümde ise günümüzde zekâtla ilgili çalışmalarda başvurulmuş Kardâvi'nin *Fikhü'z-zekât* isimli eserinden istifade edilmiştir. Ayrıca İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) tarafından düzenlenen tartışmalı toplantılardan *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 2015 yılında Konya'da düzenlenen *II. Uluslararası İslâm Ticaret Hukuku Kongresi: Günümüzdeki Meseleler*, Kuveyt'teki zekâtla ilgili önemli kurumlardan Beytü'z-zekât tarafından düzenlenen *Güncel Zekât Meseleleri* başlıklı toplantılar incelenen çalışmalar arasındadır. Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından kaleme alınan *Fetvalar I* isimli çalışma ile, İslâmî Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Kurumu'nun (AAOIFI) *Dirasatü'l-meâyîri 'ş-şer'iyye* isimli çalışması yine istifade edilen önemli kaynaklardandır.

Çalışmanın konusuyla alakalı olarak Türkçe kaleme alınan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak Yusuf Şen'in *Riskli Alacakların Zekâtı ve Alacağın Zekâta Mahsup Edilmesi* adıyla Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayınlanmış bir makalesi bulunmaktadır. Yusuf Şen, her ne kadar çalışmasının başlığını "riskli alacakların zekâtı" şeklinde koymuş olsa da çalışmada tüm alacak türlerini incelemiştir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere iki bölümden müteşekkil olan çalışmada dört temel mezheple birlikte Zahirî ve Caferî mezheplerinin görüşlerine de yer verilmiş, yer yer dört mezhep dışından fakihlerin görüşleri de dikkate alınarak tercihte bulunulmuştur. Hem alacağın zekâtı hem de alacağın zekâta mahsup

edilmesi konusunda deliller zikredildikten sonra kuvvetli bulunan görüş tercih edilmiş, makalede herhangi bir ekol sistematiği takip edilmemiştir. Güncel iktisadi durumlara çok az değinmesi ve yeni durumları göz ardı etmesi sebebiyle Şen'in bu makalesinin, nihai olarak kapsamlı bir çalışma olmadığı anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili Arapça kaleme alınan birtakım çalışmalar bulunmaktadır. Bu konuyu yakın dönemde ele alanların başında Osman Şübeyr gelmektedir. Şübeyr, alacağın zekât nisabına etkisi meselesini 1989 yılında Kahire'de düzenlenen II. *Güncel Zekât Meseleleri* konulu toplantıda ele almıştır. Daha sonra bu çalışmasını *Ebhâsü'l-fikhiyye fî kadâya'z-zekâti'l-muâsıra* isimli çalışmanın bir bölümü olarak neşretmiştir. Şübeyr, çalışmanın bir bölümünde alacakların zekât nisabına etkisini ele almış ve bu mevzuları ele almadan önce alacaklarla ilgili klasik fıkhıdaki farklı yaklaşımları tartışıp akabinde kendi yaklaşımını ortaya koymuştur. Söz konusu yaklaşımları sadece nakletmeyip bu görüşleri tartışıp bunlardan birini tercih etmesi çalışmasının sadece nakil olmasını engellemiştir. Ancak Şübeyr, bütüncül bir bakış açısıyla meseleleri değerlendirememiş, herhangi bir metot benimsemeden teker teker konular üzerinden sonuçlara varmıştır. Ayrıca Şübeyr, alacağın nisaba etkisini açıklamış olmasına rağmen alacakların mal sayılıp sayılmaması açısından durumuna yeteri kadar değinmemiş, güncel borç/alacak ilişkilerine dair geniş ve tatmin edici değerlendirmelerde de bulunmamıştır.

İkinci bir çalışma ise Salih b. Abdullah el-Lâhim'in kaleme almış olduğu *Eserü'd-deyn fî'z-zekât* isimli eserdir. İki ana başlık halinde telif ettiği eserinin bir başlığını alacaklara ayıran müellif, konu ile ilgili klasik ve modern görüşlerin tamamını zikretmiş, bazı yerlerde delillerin kuvvetinin eşit olması sebebiyle tercih yapmadığını ifade etmiş, bazı yerlerde ise tercihte bulunmuştur. Alacakların zekât nisabına etkisine dair klasik fıkhıta mevcut tartışmalara bu eserde de yer vermiştir. Ancak günümüzün klasik dönemden farklılaşan borçluluk hallerine dikkat çekmemiş, ortaya çıkan yeni problemlere çözümler sunmamıştır. Konuyla alakalı herhangi bir ekolün sistemini takip etmemesinden dolayı da müellifin yer yer telifle fetvalar vermiş olduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer çalışma ise Abdullah b. İsa el-Aydı'nın *Zekâti'd-düyûnu'l-muâsıra* isimli eseridir. Bu eserde güncel alacak türlerinin zekâtı ve alacağın zekât nisabına etkisi ele alınmıştır. Konuyla ilgili klasik ve modern literatürdeki tüm görüşleri dile getirmiş ve delillerin kuvvetine göre tercihte bulunmuş, diğer müelliflerden farklı bir şey yapmayarak bu konudaki farklı yaklaşımları izah edip bunlardan birini tercih etmeyi seçmiştir. Modern dönemde ortaya çıkan alacak türlerinin zekât nisabına etkisine ise değinmemiştir. Ayrıca günümüzde bankacılık sisteminin gelişmesiyle beraber ortaya çıkan uzun vadeli borç/alacak durumlarının nisaba etkisine de yer vermemiştir. Ayrıca yazarın herhangi bir sistem benimsemeden farklı mezheplerin yaklaşımları arasında tercih yapması, tutarlılık endişesi gözetmediğini ortaya koymaktadır.

Abdullah b. Mansûr el-Ğufeylî *Nevâzilü'z-zekât* isimli eserinde alacakların zekâtını borçlu kimsenin durumunu dikkate alarak tartışmıştır. Müellif, ilgili görüşleri zikrettikten sonra delillerin kuvveti açısından bir tercihte bulunmakta, bazı yerler de ise yalnızca görüşleri zikredip tercihte bulunmadan başka konuya intikal etmektedir. Benimsediği yaklaşımları ele alırken deliller noktasında yetersiz kaldığı, daha çok tercih ettiği yaklaşımı zikretmekle yetindiği görölmektedir. Halbuki öne sürölen farklı yaklaşımların detaylı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir.

Refik Yunus el-Mısırî *Zekâti'd-düyûn* isimli eserinde alacakların zekâtıyla birlikte borcun zekât nisabına etkisi konusunu da ele almıştır. Bu çalışmada klasik fıkihtaki farklı yaklaşımlara ve onların delillerine yer vermekle yetinilmiştir. Bu yaklaşımlar değerlendirmeye tabi tutulmamış, bunlar arasında tercihte bulunulmamıştır. Eserde görüşlerin nakliyle yetinildiği görölmüştür. Ayrıca günümüzde ortaya çıkan problemlere ise hemen hemen hiç değinilmemiştir.

4. Zekâtla İlgili Genel Bilgiler

Zekât, sözlükte “artma, çoğalma, arıtma ve bereket” anlamlarına gelir.¹ “Doğru söylemek, sözünü tutmak” anlamına gelen sıdk² kökünden alınmış olan sadaka kelimesi de Kur’ân ve sünnette zekât anlamında kullanılmış, daha sonraki devirlerde gönüllü malî ödemeler için kullanılır olmuştur. Fıkıh terminolojisinde ise zekât, belli mal türlerinin belirli bir bölümünü, Allah’ın belirlediği bir kısım Müslümanlara mülk olarak vermektir.³

Kur’ân-ı Kerim’de zekât kelimesi iki yerde sözlük anlamında;⁴ sekizi Mekke döneminde indirilen surelerde olmak üzere otuz ayette ise terim anlamında kullanılmıştır.⁵ Bundan anlaşıldığına göre, İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanlar infak, hayır ve hasenat fikrine alıştırmış, buna ilaveten varlıklı olan kimselerin bu imkânını belli oranda fakirlerin ve toplumun ihtiyacı için harcaması gerektiği, bunun namaz ibadeti kadar önemli olduğu hususu vurgulanmıştır.

Zekât, İslâm’ın beş temel esasından biri olup, hicretin ikinci yılında Şevval ayında Ramazan orucu ve fitır sadakasından sonra farz kılınmıştır. Zekâtın farz oluşu Kitap, sünnet ve icma ile sabittir.⁶ Kur’ân ve hadislerde onlarca ayet ve hadiste zekâtın emredildiği herhangi bir şüpheye mahal bırakmadan açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca yüzyıllar boyunca bütün müçtehitler zekâtın farz oluşu üzerinde görüş birliği (icma) içinde olmuşlardır. Sahabe, zekât vermeyenlerle savaşılması gerektiği konusunda ittifak etmiş ve bunu uygulamıştır. Zekâtın farz olduğunu inkâr eden kimsenin artık Müslüman olarak nitelendirilmesi mümkün değildir.⁷

¹ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir er-Râzî, **Muhtârü’s-Sıhah**, Kahire, Dâru’l-Hadis, 2003, s. 158.

² Ebû Abdillâh Ebî Bekr b. Abdilkadir er-Râzî, **A.e.**, s. 202.

³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu**, İstanbul, Eser Neşriyat, 1997, s. 460.

⁴ Kehf, 18/81; Meryem, 19/13.

⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, **el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim**, Kahire, Dâru’l-Hadis, 2007, s. 407.

⁶ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Ahmed el-Kâsânî, **Bedâi‘u’s-sanâi‘ fi tertîbi’s-şerâi‘**, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986, C. 2, s. 2.

⁷ el-Kâsânî, **A.e.**, C. 2, s. 4.

Kur'ân-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetinde zekât daima namazla birlikte zikredilmiştir. Bu husus namazla zekât arasındaki kuvvetli bağlılığa, kişinin Müslümanlığının ancak bu ikisini eda etmekle olgunluk derecesine ereceğine bir delildir. Namaz bedenî, zekât ise malî bir ibadettir. İkisine hâkim olan ruh Allah'a yaklaşmak ve onun rızasını kazanmaktır.⁸

Zekât, yalnızca farz diye bilinen hükümlerden biri olmayıp, aynı zamanda İslâm binasının üzerine inşa edildiği beş büyük sütundan biridir; İslâmiyet'i karakterize eden kurumlardandır. İslâm'ın beş şartından biri olan namaz bedenî ibadetleri, zekât ise malî ibadetleri simgeler. Zekât her şeyden önce bir ibadettir. Müslüman bu ibadeti Allah'ın emrine uyarak, onun rızasına kavuşmayı dileyerek gönül hoşnutluğu ve halis bir niyetle yerine getirmelidir. Çünkü, ancak bu şekilde eda edilen zekât Allah katında kabul görebilir.⁹

Zekâtın ibadet manası yanında bir de yüce insanî hedefleri, üstün ahlâkî değerleri ve iktisadî gayeleri vardır. Kur'ân-ı Kerim zekâtın hedeflerini "tathîr" (temizleme) ve "tezkiye" (arıtma) kelimeleriyle özetler: "*Onların mallarından sadaka (zekât) al. Onunla kendilerini temizlemiş ve tezkiye etmiş olursun*".¹⁰ Bu iki kelime zengin ruh ve nefsinin, mal ve servetinin hem maddî hem de manevî yönden temizlenme ve arınmasını içine almaktadır. Bunları şöyle açıklamak mümkündür: Zekât veren, başta cimrilik olmak üzere birçok kötü huy ve alışkanlıktan arınır. Cimrilik fert ve toplum için kötü bir hastalıktır. Bu hastalık kişiyi mal uğruna kan dökmeye, vatana ihanete, devlet malını yemeye kadar götürür. İşte zekât -verildiği oranda- ödeyenin duygularını mala tutkunluk zilletinden temizler, paraya kulluk bağından kurtarır.¹¹

Zekât vermekle mükellef olması için bir kimsenin kendinde bir takım şartları hâiz olması gerekmektedir. Hanefî mezhebine göre, en başta kişinin Müslüman, akıllı ve bülûğ (ergenlik) çağına ulaşmış olması, diğer ibadetlerde olduğu gibi zekât

⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslâm İlmihali**, İstanbul, Kitabevi Yayınevi, 2013, s. 381.

⁹ Heyet, **İlmihal**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, C. 1, s. 420.

¹⁰ Tevbe, 9/103.

¹¹ Heyet, **İlmihal**, C. 1, s. 422.

verebilmek için de şarttır. Bundan dolayı Müslüman olmayanlar, çocuklar ve deliler zekâtla mükellef değildir.¹²

Hanefiler dışındaki mezhep imamlarına göre, zekâtın farz olması için akıllı ve bülûğ çağına ulaşmış olmak şart değildir.¹³ Bu yüzden çocuğun ve akıl hastasının mallarından da zekât vermek farzdır. Zekâtı da bunlar adına veli veya vasileri öder. Bunların dışında zekâtın malî bir yükümlülük olması hasebiyle mükellefin dinen zengin olması gerekmektedir. Dinimizce bunun sınırı da temel ihtiyaçların ve borçların dışında kişinin nisap miktarı ya da daha fazla hakiki ya da hükmî olarak artıcı nitelikte olan mala sahip olmasıdır. Dolayısıyla bu miktarda ve nitelikte mala sahip olmayan Müslüman, akıllı ve bülûğ çağına ulaşmış kimselerin zekât vermeleri gerekmemektedir.

Zekât ibadetindeki bir diğer önemli nokta ise niyettir. Amellerin niyetlere göre değerlendirileceğini bizlere haber veren Hz. Peygamber'in (s.a.v) meşhur hadisi,¹⁴ tüm ibadetlerde geçerli olduğu gibi zekâtta da geçerlidir. Niyet, zekât ibadetinin edasının sıhhat şartı olarak kabul edilmiştir. Zekâtı yoksula verirken veya zekât için bir mal ayrılırken bunun zekât olduğuna kalben niyet edilmesi yeterlidir. Diğer ibadetlerde olduğu gibi dil ile söylenmesi şart değildir. Hatta bir malı yoksula zekât niyetiyle verirken, bunun bir hibe/sadaka veya borç olarak verildiğini söylemek de zekât olmasına engel değildir. Niyetin, zekâtın ödeme zamanına yakın olması şarttır. Çünkü topluca ayrılan zekât, ihtiyaç sahiplerinin durumuna göre parça parça veya değişik zamanlarda verilebilir. Bu yüzden bir malı zekât olarak ayırırken niyetlenmek yeterlidir. Çünkü burada zekât verene kolaylık vardır.¹⁵

¹² Ebü'l Hasen Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merğînânî, **el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, t.y., C. 1, s. 95.

¹³ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Nuri en-Nevevî, **el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y., C. 5, s. 329.

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fi el-Buhârî, **el-Câmi'u's-sahîh**, thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavki'n-Necat, 1422, C.1, s. 6.

¹⁵ Heyet, **İlmihal**, C. 1, s. 425.

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK HANEFÎ FIKİH LİTERATÜRÜNDE ZEKÂTIN MALLA İLGİLİ ŞARTLARI VE ALACAK-ZEKÂT İLİŞKİSİ

Bu bölümde fıkıh literatüründe alacağın zekâtı ile ilgili meseleler incelenecektir. Burada ele alınacak konular çalışmanın temelini teşkil etmekte olup, diğer bölümlerde incelenecek olan problemler ve meseleler bu bölüm üzerinden değerlendirilecektir. Fıkıh kitaplarında alacağın zekâtı konusu, genel olarak zekât ibadetinin malla ilgili şartları anlatılırken ele alınmakta ve irdelenmektedir. Dolayısıyla bu şartlar ve bu şartların alacakla ilişkisi, konunun anlaşılması için gerekli olduğundan burada tartışmak yararlı olacaktır. Öte yandan fıkıh âlimlerinin alacağın zekâtı ile ilgili ele aldığı konular genel hatlarıyla verilmeye çalışılacaktır. Öncelikle zekâtın malla ilgili şartları açıklanacak, sonrasında alacağın taksimi ve bu taksimler üzerinden alacağın zekâtla ilişkisi üzerinde durulacak ve nihaî olarak Osmanlı uygulaması ortaya konulacaktır.

A. ZEKÂTTA MALLA İLGİLİ ŞARTLAR

Zekât ibadetinin eda edilebilmesi için farklı açılardan birçok şartın yerine getirilmesi gerekmektedir. Zekât mükellefi ve alacaklısı için birçok şart olduğu gibi zekâtın mevzuu olan malla ilgili de birçok şart bulunmaktadır. Bu şartlar; mükellefin mala tam mülkiyetle sahip olması, malın nâmî olması, havâic-i asliyye (temel ihtiyaçlar) dışında olması, nisap miktarına ulaşmış olması, havelânü'l-havl ve borç karşılığı olmamasıdır.¹⁶ Bazı çağdaş kaynaklarda malın ülke sınırları içinde olmasını şartlar arasında zikredenler olmuşsa da klasik metinlerde böyle bir ifadeye rastlanmamaktadır.¹⁷

¹⁶ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 2, s. 9.

¹⁷ Osman Hüseyin Abdullah, **ez-Zekât**, Kahire, ed-Damânu'l-İctimâiyyu'l-İslâmî, 1989, s. 85-86.

1. Tam/Mutlak Mülkiyet

Zekât ibadeti, konuyla ilgili yapılan tasniflerde malla yapılan ibadetlerden sayılmaktadır. Ancak bu ibadet, aynı zamanda bir temlik işlemidir.¹⁸ Temlikin gerçekleşmediği durumlarda bu ibadetin geçerli olmayacağını buradan anlamak mümkündür.¹⁹ Mesela bir kimse zekât niyetiyle fakirlere yemek yedirse bu durumda onun bu işlemi ittifakla zekât sayılmamaktadır. Ancak aynı miktardaki malı zekât niyetiyle fakirlere dağıtırsa o zaman temlik gerçekleşmiş olur ve mükellef, zekâtın rükünlerinden temliki sağlamış olur.²⁰ Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da temlik edilen şeyin bir mal (ayn) olmasının gerekliliğidir. Bir kimse sahip olduğu bir evde bir fakiri zekât niyetiyle bir sene boyunca barındırsa bu durumda zekât vermiş sayılmaz. Çünkü böyle bir durum bir malın temliki değil, menfaatin temlikidir ve bu, zekât için yeterli değildir.²¹

Genel anlamda temlik, malın mülkiyetinin bir başkasına devredilmesi, bir maldan kendi mülkiyet hakkını düşürerek ivazlı veya ivazsız olarak malı başkası üzerine devir ve tesis etme anlamlarına gelir.²² Bunun için de temlik işlemi yapacak olan kimsenin o mala her açıdan sahip olması gerekir. Mutlak mülkiyet²³ (el-milkü'l-mutlak) ya da tam mülkiyet²⁴ (el-milkü't-tâm) olarak ifade edilen bu durum, malın rakabesine²⁵ (aynına) ve zilyetliğine²⁶ (menfaatine, tasarruf yetkisine)

¹⁸ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, **el-Mebsût**, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1993, C. 2, s. 168; Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 2, s. 9.

¹⁹ Molla Hüsrev Muhammed b. Feramez b. Ali, **Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm**, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y., C. 1, s. 171.

²⁰ İbn Âbidîn Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, **Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1992, C. 2, s. 257.

²¹ Alâüddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî el-Haskefî, **Dürrü'l-muhtâr fî şerhi Tenvîri'l-epsâr**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1992, C. 2, s. 257.

²² Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, s. 565.

²³ el-Kâsânî, **A.g.e.**, C. 2, s. 9.

²⁴ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, **el-İhtiyâr li-ta'li'i'l-Muhtâr**, Kahire, Matbaatü'l-Halebi, 1937, C. 1, s. 100.

²⁵ Temlik ve temellükü kabul eden aynî ve zatî her şey. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erdoğan, **A.g.e.**, s. 474.

²⁶ Fiilî tasarruf ve hakimiyet, bir malı fiilen el altında bulundurma durumu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erdoğan, **A.g.e.**, s. 621.

aynı anda sahip olmak olarak tanımlanmaktadır.²⁷ Bu tanımlamaya mezhep içinden sadece İmam Züfer (ö. 158/775) itiraz etmiş, malın zilyetliğine sahip olmanın gerekli olmadığı, yalnızca rakabeye sahip olmanın yeterli olacağı görüşünü benimsemiştir.²⁸ Bu görüşe göre rakabesine sahip olup zilyetliği kendisine ait olmayan veya zilyetliğine sahip olup rakabesi kendisine ait olmayan mallar sebebiyle kişiye zekât gerekmez. Mesela; kocasından mehir alacağı olan bir kadın bunu teslim almadıkça zekâtla yükümlü olmaz. Çünkü o, mehre malik ise de henüz zilyet değildir. Yine alacağına karşılık olarak rehin alanın üzerine, elindeki rehin mal için zekât gerekmez. Burada da mürtehin her ne kadar zilyetliğine sahipse de rakabesine sahip değildir. Borçlu olan bir kimse de, borcuna karşılık olan bir malından dolayı zekât ile yükümlü olmaz. Çünkü bu mala zilyetliği varsa da malın rakabesine sahip değildir.²⁹ Bunlar dışında yine kişinin elinde bulunan ve borca karşılık gelen mal, mükatep köle, muhâlaa³⁰ ve kabzedilmemiş mehir bedeli vb. mallardan dolayı kişiye zekât gerekmez.³¹ Bu noktada Hanefî hukukçular, yolcunun durumunu istisna etmişler ve onu bu kapsamda değerlendirmemişlerdir. Çünkü yolculuğa çıkan kimse, her ne kadar malının zilyetliğine sahip değilse de vekil aracılığı ile malında tasarruf edebilir. Bu yüzden de zekâtla yükümlü olur.³²

Ele geçmesi umulmayan, kayıp, mülkiyetin aslı devam etmekle birlikte fiilen yararlanma imkânı bulunmayan mallar anlamına gelen ve mal-ı dimâr³³ olarak ifade edilen mallar da bu kısma girmektedir.³⁴ Mesela; kaybolan hayvanlar, kaybolmuş mal, kaybolmuş veya kaçmış köle, denize düşen mal, arazide nereye gömülü olduğu unutulmuş mal, devletin müsadere ederek aldığı mal, elde bir belge bulunmadığı halde inkâr edilmiş, fakat üzerinden bir yıl geçtikten sonra insanların önünde ikrar edilmek

²⁷ Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 419.

²⁸ el-Kâsânî, **Bedâi'ü's-sanâi'**, C. 2, s. 9.

²⁹ İbn Nüceym Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Misrî, **el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, t.y., C. 2, s. 218.

³⁰ Karı kocanın anlaşarak çoğu kez kadının mehrinden vaz geçmek gibi bir bedel vermesi karşılığında ayrılmaları. Bkz.: Erdoğan, **A.g.e.**, s. 390.

³¹ Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, **el-Binâye şerhu'l-Hidâye**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, C. 3, s. 289.

³² el-Merğînânî, **el-Hidâye**, C. 1, s. 156; Zeynüddîn İbn Nüceym, **A.g.e.**, C. 2, s. 218.

³³ el-Kâsânî, **A.g.e.**, C. 2, s. 9; Molla Hüsrev, **Dürerü'l-hükkâm**, C. 1, s. 173.

³⁴ el-Merğînânî, **A.g.e.**, C. 1, s. 156; Erdoğan, **A.g.e.**, s. 103.

suretiyle delil bulunmuş olan mal zekâta tabi değildir.³⁵ İmam Züfer ise bu mallarda sebep tahakkuk ettiğinden dolayı zekâtın gerekli olduğunu söyleyerek Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmameyn'e³⁶ muhalefet etmiştir.³⁷

Tam mülkiyet şartıyla irtibatlı bir diğer konu ise üzerinde şahsi mülkiyet bulunmayan kamu mallarının durumu meselesidir. Bu tür mallarda, belirli bir kimsenin mülkiyeti olmadığından ve bunlardan tüm toplumun fertlerinin faydalanma imkanı bulunmasından dolayı zekât söz konusu olmamaktadır.³⁸ Yine tam mülkiyet özelliği taşımayan vakıf, dernek vb. mallarından zekât verilmeyeceği gibi, dinin meşru saymadığı gasp, kumar vb. haram olan yollarla elde edilen mallardan da zekât verilmez.³⁹

2. Nisap

Sözlükte “asıl, merci”⁴⁰ manasına gelen “nisap”, terim olarak “zekât gibi bazı vecibelerin, hırsızlık gibi bazı hadlerin vücûbuna ölçü olmak üzere Şâri-i Hakîm tarafından konulan belirli miktar, asgarî hadler” demektir.⁴¹ “Nisap, servetin zekâtı gerektiren miktarını ifade eder.”⁴² Temel ihtiyaçları dışında nisap miktarı mala sahip olmayan kimse dinen zengin sayılmamaktadır. Dolayısıyla zekât verilecek olan mal

³⁵ el-Merğînânî, **el-Hidâye**, C. 1, s. 156-157; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osman b. Ali b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîf ez-Zeylâ'î, **Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik**, Kahire, el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313, C. 2, s. 27.

³⁶ Hanefî mezhebinde İmameyn ve Sahibeyn denildiği zaman Ebû Hanîfe'nin meşhur iki öğrencisi Ebû Yusuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Şeyhayn denildiği zaman Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf, Tarafeyn denildiği zaman ise Ebû Hanîfe ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî anlaşılır. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**.)

³⁷ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 2, s. 9; el-Merğînânî, **A.g.e.**, C. 1, s. 156.

³⁸ İbn Âbidîn, **Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr**, C. 2, s. 259.

³⁹ el-Kâsânî, **A.g.e.**, C. 2, s. 9.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Ebî Bekr b. Abdilkadir er-Râzî, **Muhtârü's-Sihah**, s. 354; Luvis b. Nikola el-Ma'luf el-Yesui Ma'luf, **el-Müncid fi'l-luga ve'l-a'lâm**, Beyrut, Dâru'l-Meşrik, 2005, s. 811.

⁴¹ Kâsım Konevi, **Enisü'l-fukaha fi ta'rifâti'l-elfâzi'l-mütedâvile beyne'l-fukaha**, Cidde, Dâru'l-Vefa, 1987, s. 132; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 457.

⁴² Hamdi Döndüren, **Delilleriyle İslâm İlmihali**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2004, s. 588.

Şârî tarafından belirlenmiş nisap miktarına ulaşmadığı müddetçe mükellefin zekât vermesi gerekli değildir.⁴³

Zekât konusunda altının nisabı yirmi miskal,⁴⁴ gümüşün nisabı iki yüz dirhem,⁴⁵ koyun ile keçinin nisabı kırk,⁴⁶ sığır ile mandanın nisabı otuz,⁴⁷ devenin nisabı da beş⁴⁸ olarak belirlenmiştir. Tarım ürünlerinden de beş vesk nisap olarak alınmıştır.⁴⁹ Ancak bu ölçü Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göredir.⁵⁰ Ebû Hanîfe ve diğer bazı fakihlere göre tarım ürünlerinde nisap şartı aranmaz, bunların azı da çoğu da zekâta tabidir.⁵¹ Ticaret mallarının nisabı ise altın ve gümüşün kıymeti üzerinden hesaplanır ve miktar olarak altın ve gümüşle aynı nisapta olduğu durumda zekât vermek gerekir.⁵²

Nisabın tamamlanması için aynı cins malların birbirine eklenerek hesaplanması caizdir. Mesela semeniyet (bedel olma) bakımından aynı cins olan altın ve gümüş birbirine eklenebilir, ticaret malları ise altın ve gümüşe eklenebilir. Ancak deve, sığır ve koyun/keçi farklı cins kabul edildiğinden birbirine eklenmez.⁵³

3. Nema

Nema sözlükte artmak, fazlalaşmak, çoğalmak anlamına gelir.⁵⁴ Zekâtın verilebilmesi için nisap miktarı malın mutlaka nâmî⁵⁵ olması şart koşulmuştur. Nema şartı gerçekleşmediği durumlarda zekât ibadeti mükellef için ortadan kalkmış olur. İmam es-Serahsî (ö. 483/1090), zekâtı doğrudan nema ve artış olarak tanımlamış,

⁴³ el-Kâsânî, **Bedâi'ü's-sanâi'**, C. 2, s. 15; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî el-Meydânî, **el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb**, Kahire, Dâru'l-Hadis, 2008, C. 1, s. 136.

⁴⁴ el-Mevsılî, **el-İhtiyâr**, C. 1, s. 111.

⁴⁵ el-Mevsılî, **A.e.**, C. 1, s. 111.

⁴⁶ el-Mevsılî, **A.e.**, C. 1, s. 108.

⁴⁷ el-Mevsılî, **A.e.**, C. 1, s. 107.

⁴⁸ el-Mevsılî, **A.e.**, C. 1, s. 105.

⁴⁹ 20 miskal: 85 gr, 200 dirhem: 595 gr, 5 vesk: 653 kg. (Ölçüler için bkz.: Hacı Mehmet Günay, **Zekât Kitabı**, s. 39-40)

⁵⁰ el-Mevsılî, **A.g.e.**, C. 1, s. 100.

⁵¹ İbn Âbidîn, **Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr**, C. 2, s. 259.

⁵² el-Merğînânî, **el-Hidâye**, C. 1, s. 103.

⁵³ el-Merğînânî, **A.e.**, C. 1, s. 103.

⁵⁴ Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 452.

⁵⁵ Malın artıcı olması. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erdoğan, **A.e.**, s. 446.

zekâtın malın artmasının sebebi olmasından dolayı zekât diye isimlendirildiğini açıklayarak zekât ile nema arasındaki ilişkiyi göstermiştir.⁵⁶

Nema, hakikî ve hükmî/takdirî olmak üzere iki şekilde gerçekleşir.⁵⁷ Hakikî nema, malın ticaret, doğum, üreme ve büyüme yoluyla ya da tarımı yapılarak fazlalaşmasıdır. Dolayısıyla hayvanlardaki, ziraî ürünlerdeki ve ticarî mallardaki nema, hakikî nemadır. Hükmî/takdirî nema ise malın artmaya, fazlalaşmaya her an açık olması, imkan ve kabiliyetinin bulunması anlamına gelir. Bu durumda kişinin sahip olduğu altın, gümüş, nakit paralar, ziynet eşyaları ve külçelerde bu tür nema vardır ve bu malların zekâtının verilmesi gerekir.⁵⁸ Her ne kadar bu mallarla doğrudan ihtiyaçlar karşılanamasa da bunlar, mahiyetleri itibariyle nema sebebi olan ticarete her an hazır olduklarından dolayı hükmen nâmî mal olarak kabul edilirler.⁵⁹ Ancak artma ve gelişme vasfı taşıyan mallara sahip olanlar, onları bu nema vasfının zuhur edeceği yerlerde kullanmadıkları takdirde, bu, o maldaki zekât hakkını ortadan kaldırmaz.⁶⁰ Diğer bir ifadeyle bu tür malların zekâta tabi olmaları için ticaret niyetiyle tutulmaları gerekmez,⁶¹ her ne niyetle olursa olsun bu mallar nisap miktarına ulaşır ve üzerinden bir sene geçerse zekât için gerekli şartlar sağlanmış olur.⁶²

Hakikî veya hükmî/takdirî artış söz konusu olmayan mallardan zekât verilmez. İlim adamlarının kitapları veya zanaatkarların iş için kullandıkları aletler nâmî mallar değildir. Yine oturlan evler, binek vasıtaları, ev eşyaları gibi mallar da teorik olarak temel ihtiyaçlardan oldukları için zekâta tabi olmamakla birlikte nâmî olmamaları sebebiyle bu kabilden sayılabilmektedir.⁶³

⁵⁶ es-Serahsî, **el-Mebsût**, C. 2, s. 149.

⁵⁷ Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 452.

⁵⁸ el-Kâsânî, **Bedâi'ü's-sanâi'**, C. 2, s. 9; Molla Hüsrev, **Dürerü'l-hükkâm**, C. 1, s. 173; Şeyhizâde Abdurrahman Efendi, **Mecme'u'l-ehur fî şerhi Mülteka'l-ebhur**, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y., C. 1, s. 193.

⁵⁹ el-Merğînânî, **el-Hidâye**, C. 1, s. 103.

⁶⁰ Vecdi Akyüz, **Zekât**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2006, s. 220.

⁶¹ el-Kâsânî, **A.g.e.**, C. 2, s. 9.

⁶² el-Merğînânî, **A.g.e.**, C. 1, s. 102.

⁶³ el-Merğînânî, **A.g.e.**, C. 1, s. 96.

4. Havâic-i Asliyye Dışında Olması

Zekât verilecek olan malın insanın hayatını devam ettirmesi için gerekli olan temel ihtiyaçlar dışında olması gerekmektedir. Temel ihtiyaçlar, kişiyi yok olmaktan (helak) koruyan, bedeninin sağlıklı bir şekilde ayakta kalmasını sağlayan tüm gereksinimlerdir. İnsanı yok olmaktan koruyan bu durumlar gıda, giyinme, barınma vs. gibi hakikî olabileceği gibi hapis vs. gibi hükmî helak sayılan hallerden koruyan durumlar da olabilir.⁶⁴ Ayrıca bu ibadet, belirli miktardaki mala sahip olan kimselere gerekli olan bir ibadettir. Bir kimsenin zengin olduğunun işareti de temel ihtiyaçları dışında malının olmasıdır. Bir kimsenin sahip olduğu ve hayatını devam ettirmesi için gerekli olan temel ihtiyaçlarını zor karşılayan mallar, sahibini zengin yapmayacağına göre bu durumda böyle kimseler zekât vermekle mükellef sayılmazlar.⁶⁵ Bazı hukukçular ise temel ihtiyaçlara tekabül eden bu tür malları ma'dum⁶⁶ mal olarak tanımlamış ve ma'dum olan bir maldan zekât vermenin mümkün olmadığını dile getirerek bu mallar sebebiyle zekât verilemeyeceği görüşünü benimsemiştir.⁶⁷

Fıkıh literatüründe havâic-i asliyye olarak kavramlaştırılan bu tür mallar konusunda ihtilaflar bulunsa da genel kabul gören temel ihtiyaçlar insanların oturduğu evler, buzdolabı, koltuklar vs. gibi ev eşyaları, gıda maddeleri, elbiseler, binek olarak kullanılan hayvanlar ve günümüzde artık bunların yerine geçmiş durumda olan otomobil vb. ulaşım araçları, iş, meslek ve sanat aletleri, kira giderleri, barınma, ısınma, eğitim, tedavi, temizlik ve hizmetçi masraflarıdır.⁶⁸ Bunlara ilaveten ilim adamlarının sahip oldukları kitaplar da bu kabilden değerlendirilmektedir.⁶⁹ Çünkü fakihler, cehaletin insanı helake götüren bir sebep olduğunu belirterek bunun önüne geçmeye vesile olacak kitapları da temel

⁶⁴ Abdurrahman Efendi, **Mecme'u'l-enhur**, C. 1, s. 193.

⁶⁵ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 2, s. 9.

⁶⁶ Mevcut olmayan, yok, halihazırda bulunmayan. Ma'dum iki türdür: 1. Ma'dum hakikaten; hariçte (zihnimiz dışında) bir varlığı bulunmayan. 2. Ma'dum hükmen: hariçte bir varlığı bulunsa bile şer'an yok sayılan şey, abdestsiz kılınan namaz gibi. (Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 332.)

⁶⁷ el-Haskefî, **Dürrü'l-muhtâr**, C. 2, s. 262; Zeynüddin İbn Nüceym, **el-Bahru'r-râik**, C. 2, s. 219.

⁶⁸ el-Kâsânî, **A.g.e.**, C. 2, s. 9; el-Mevsilî, **el-İhtiyâr**, C. 1, s. 100; İbn Âbidîn, **Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr**, C. 2, s. 262; Vecdi Akyüz, **Zekât**, s. 215.

⁶⁹ el-Merğînânî, **el-Hidâye**, C. 1, s. 96.

ihtiyaçlardan saymışlardır.⁷⁰ Yine meslek ve sanat erbabının kullandıkları aletler, tarım yapılan bağ, bahçe, tarla gibi araziler de temel ihtiyaç olarak değerlendirilmiş, bu tür malların kendi değeri üzerinden değil, getirdiği gelir üzerinden zekâtının verilmesi istenmiştir.⁷¹

İslâm hukukçuları borca karşılık olan malı da temel ihtiyaçlardan kabul etmişlerdir. Çünkü insanın, borcu ödeyememesi halinde hapis vs. gibi insan için hükmen helak sayılan durumlara düşmesi muhtemel olduğundan bunu dikkate alan hukukçular, borca tekabül eden malı zekâta tabi tutmamışlardır.⁷² Bazıları ise kişinin zimmetini kendisi ile cennet arasına giren borçtan temizlemesinin en önemli ihtiyaç olduğunu vurgulayarak aynı hükmü benimsemişlerdir.⁷³

Modern hayata geçişle birlikte hayatımıza giren ve artık hayatımızın ayrılmaz birer parçası haline gelen cep telefonları, bilgisayarlar vb. malları da -abartıya kaçılmadığı sürece- temel ihtiyaçlardan kabul etmek gerekmektedir. Çünkü temel ihtiyaçlar; her devre, zamana, bölgeye ve aileye, hatta kişiye göre değişebilir niteliktedir. Bu sebeple, onların her çağın ve çevrenin hayat standardına uygun olarak tespitini yapmak en doğru çözüm yoludur. Temel ihtiyaçlarda dikkat edilmesi gereken ana unsur; mükellefin kendisi, eşi ve çocukları, nafakası kendisine ait olan anne-baba ve yakın akrabasının -sayıları ne olursa olsun- göz önünde tutulmasıdır.⁷⁴

5. Havelânü'l-havl

Zekât verilecek olan malın taşınması gereken şartlardan biri de üzerinden bir kamerî yılın⁷⁵ geçmiş olmasıdır ve bu durum fıkıh literatüründe havelânü'l-havl kavramıyla ifade edilir. Zekât malında böyle bir şartın koşulması, malın nemalanmasının (artması, gelişmesi ve büyümesinin) farklı mevsimlerdeki durumlar

⁷⁰ İbn Âbidîn, **Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr**, C. 2, s. 262.

⁷¹ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 2, s. 13.

⁷² el-Aynî, **el-Binâye şerhu'l-Hidâye**, C. 3, s. 289; İbn Âbidîn, **A.g.e.**, C. 2, s. 262.

⁷³ el-Mevsilî, **el-İhtiyâr**, C. 1, s. 100.

⁷⁴ Vecdi Akyüz, **Zekât**, s. 218.

⁷⁵ İbn Âbidîn, **A.g.e.**, C. 2, s. 259.

da göz önünde bulundurularak daha doğru tespit edilmesi ve gözle görülür hale getirilmesidir. Bunun için de şeriat, bu vakti bir kamerî yıl olarak tayin etmiştir.⁷⁶

Namaz ve orucun vücut sebeplerinin vakit olmasından hareketle bazı hukukçular, zekât ibadetinin vücut sebebinin de vakitle alakalı olan havelânü'l-havl olduğunu iddia etmişlerse de havelânü'l-havlin, zekât malının artması, gelişmesi ve çoğalması için gerekli olan süre tayininden dolayı bir şart olarak zekâta dahil olduğu belirtilmiş, zekâtın sebebinin nisap miktarı mala sahip olmak olduğu vurgulanmıştır.⁷⁷

Havelânü'l-havl şartının zekât verilen tüm mallarda bulunması zorunlu görülmemiştir.⁷⁸ Genel itibariyle nakit paralar, altın, gümüş ve ticaret malları ile yılın yarısından fazlasını merada otlayarak geçiren (sâime) hayvanlar için havelânü'l-havl şartı gerekli görülürken⁷⁹ tarım ürünleri ile bizzat kendisi bir nema olarak kabul edilen maden ve definelerde bu şart gerekli görülmemiştir.⁸⁰ Madenlerin zekâta çıkarıldıktan veya temizlendikten sonra ödenirken⁸¹ tarım ürünlerinin zekâtı ise her hasat mevsimi için -yılıda birkaç kez ürün alınması halinde dahi- ayrı ayrı ödenmektedir.⁸² Ayrıca müstefâd mal denilen mükellefin elinde bulunan zekât mevzuu mallara havelânü'l-havl hesabı başladıktan sonra meşru mülkiyet yollarından biriyle katılan her çeşit mal, artış ve gelirler için müstakil olarak havelânü'l-havl şartı aranmamış,⁸³ bu tür malların, havelânü'l-havl şartı önceden başlamış olan mallara katılarak zekâtlarının verileceği ifade edilmiştir.⁸⁴

Zekâta tabi malın üzerinden bir yıl geçmesinde, nisap miktarının sadece yılın başında ve sonunda bulunması yeterli kabul edilmiştir. Bu miktarın yıl içinde eksil-

⁷⁶ el-Merğînânî, **el-Hidâye**, C. 1, s. 95.

⁷⁷ Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsbâ ed-Debûsî, **Takvimü'l-edille**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, s.63.

⁷⁸ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 2, s. 13.

⁷⁹ el-Merğînânî, **A.g.e.**, C. 1, s. 97.

⁸⁰ es-Serahsî, **el-Mebsût**, C. 2, s. 211; el-Merğînânî, **A.e.**, C. 1, s. 106-108; el-Mevsilî, **el-İhtiyâr**, C. 1, s. 116.

⁸¹ es-Serahsî, **A.e.**, C. 2, s. 211.

⁸² el-Kâsânî, **A.g.e.**, C. 2, s. 63; el-Merğînânî, **A.g.e.**, C. 1, s. 107.

⁸³ Vecdî Akyüz, **Zekât**, s. 224.

⁸⁴ el-Kâsânî, **A.g.e.**, C. 2, s. 14.

mesi havelânü'l-havl şartının sona ermesine sebep olmaz. Buna karşılık yıl içinde artan mal da yıl sonunda diğer mal ile birlikte zekâta tabi olur.⁸⁵ Bu, Ebû Hanîfe ve İmameyn'e göredir. İmam Züfer'e göre ise havelânü'l-havl şartının yıl boyunca kesintiye uğramadan devam etmesi gerekir. Ona göre yıl içinde malın nisap miktarının altına düşmesiyle havelânü'l-havl şartı iptal olur ve mal nisap miktarına ulaştığında tekrar baştan başlar.⁸⁶ Havelânü'l-havl müddeti içinde insanlar tarafından istenebilir nitelikte olan bir borcun kişinin zimmetine yerleşmesiyle havelânü'l-havl şartının devam edip etmeyeceği konusu buraya örnek verilebilir. Bu durumda yerleşen borç, zekât malını nisap miktarının altına düşürürse İmam Züfer'e göre havelânü'l-havl şartı kesintiye uğrayacaktır. Ebû Yusuf'a göre ise havelânü'l-havl müddeti dolmadan borç, ödeme ya da ibra yoluyla zimmetten çıkarıldığında kalan mal nisap miktarının altında kalır, havelânü'l-havl müddeti sona ermeden tekrar nisap miktarına ulaşırsa zekâtın ödenmesi gerekir.⁸⁷

Nisap miktarına ulaşmış malın havelânü'l-havl süresi içinde başka bir malla değiştirilmesi durumunda nisabın nasıl hesaplanacağı konusu da Hanefî hukukçular tarafından tartışılmıştır. Bu noktada nakit para, altın, gümüş, ticaret malları vb.nin zekâtının, bunların mal olmaları (mana) itibarıyla verilmesinin gerekli olduğu düşünülerek bu mallar bir cins kabul edilmiş; hayvanlardaki zekâtın ise bizzat kendilerine (ayn) bağlı olarak verilmesi gerekli olduğundan onların her biri ayrı birer cins kabul edilmiştir. Aynı cinslerin birbiriyle değişiminde havelânü'l-havl şartı kesilmeden devam ederken farklı cinslerin değişimiyle havelânü'l-havlin kesileceği, sürenin baştan başlatılacağı görüşü genel kabul görmüştür. Bu durumda altının gümüşle ya da nakit parayla değişiminde süre devam ederken deveye nakit paranın değişiminde ise cinsler değiştiğinden havelânü'l-havl hesabının baştan başlaması gerekmektedir. Aynı şekilde deveye koyun değişiminde de cinsler ayrı kabul edildiğinden havelânü'l-havl hesabının baştan başlaması gerekmektedir.⁸⁸

⁸⁵ el-Mevsılî, **el-İhtiyâr**, C. 1, s. 101.

⁸⁶ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 2, s. 16.

⁸⁷ el-Kâsânî, **A.e.**, C. 2, s. 8.

⁸⁸ el-Kâsânî, **A.e.**, C. 2, s. 14.

6. Borç Karşılığı Olmama

Zekât verilecek olan malın herhangi bir borca tekabül eden bir mal olmaması, zekâtın mükellefe vacip olması için gerekli şartlardan biridir. Borç denildiğinde akla kula karşı olan borç, Allah'a karşı olan borç ve Allah ve kul hakkı ortak olan borçlar gelmektedir.

Borç, vadeli mal alımından doğmuş olabileceği gibi ödünç para almaktan veya başkasına kefil olmaktan dolayı da meydana gelmiş olabilir. Borcun sebebi ne olursa olsun insanlar tarafından istenebilir nitelikte ise mükellef, bu borçları nisaptan düşebilir.⁸⁹ Bu borçlar düşüldükten sonra geride nisap miktarı mal kalmazsa zekât yükümlülüğü bulunmaz. Ancak insanlar tarafından isteyeni bulunmayan ve Allah'a karşı olan borçlar olarak isimlendirilen adak, kefare, fitır sadakası, hac ve kurban gibi borçlar ise zekâtın ödenmesine engel teşkil etmez.⁹⁰ Yalnız önceki yıllardan kalmış olan zekât borcu, nisabı eksiltirse zekâta engel olur. Ebû Yusuf, zekât borcunun adak, kefare gibi diğer borçlara benzemediği, devlet başkanı ya da onun tayin ettiği görevlinin bu borçları isteme hakkı bulunduğu ve dolayısıyla insanlar tarafından istenebilir nitelikteki borçlardan kabul edilerek bunun da nisaptan düşülmesi gerektiği görüşündedir.⁹¹ İmam Züfer ise emval-i bâtına denilen nakit paralar, altın, gümüş gibi mallardaki zekât borcunun insanlar tarafından istenebilir nitelikte olmadığından dolayı zekâta engel bir borç olmadığını iddia etmiştir.⁹² Öte yandan kişinin borcunun bulunması, tarım ürünlerinin zekâtı olan öşrün ödenmesine herhangi bir engel teşkil etmez.⁹³

Nisap miktarı malda havelânü'l-havl şartı yerine geldikten sonra kişinin zimmetine insanlar tarafından istenebilir nitelikte bir borç yerleşirse bu durumda zekâtın ödenmesi gerektiği ittifakla belirtilmiştir.⁹⁴ Yine nisap miktarı malda

⁸⁹ Molla Hüsrev, **Dürerü'l-hükkâm**, C. 1, s. 172; Hamdi Döndüren, **Delilleriyle İslâm İlmihali**, s. 594.

⁹⁰ Zeynüddîn İbn Nuceym, **el-Bahru'r-râik**, C. 2, s. 220.

⁹¹ Kemalüddîn Muhammed b. Abdülvahid İbnü'l-Hümâm es-Sivasî, **Şerhu Fethu'l-Kadîr ale'l-Hidâye**, Bulak, el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1315, C. 2, s. 171.

⁹² el-Mevsilî, **el-İhtiyâr**, C. 1, s. 100.

⁹³ Vecdi Akyüz, **Zekât**, s. 155.

⁹⁴ Zeynüddîn İbn Nuceym, **A.g.e.**, C. 2, s. 220.

havelânü'l-havl şartı yerine geldikten sonra herhangi bir sebeple mal yok olursa ve kişi daha sonra yine nisap miktarı mal elde ederse zekât borcu zimmete yerleşmiş olduğundan dolayı Ebû Yusuf'a göre ödenmesi gerekir.⁹⁵

Borcun aynî mallardan olması durumu da İslâm hukukçuları tarafından tartışılmıştır. Ancak Hanefî mezhebinde borç, öncelikle zekât malına yüklenir, başkasına yüklenmez. Bu malın borç cinsinden olması ya da olmaması sonucu değiştirmez.⁹⁶

7. Alacağın Mülkiyet, Nema ve Havelânü'l-havl Şartları Açısından İncelenmesi

Zekâta malla ilgili şartlar ortaya koyulduktan sonra alacakların ve bu türdeki malların bu şartları ne kadar taşıyıp taşımadıklarını irdelemek gerekmektedir. Alacak özellikle mülkiyet açısından enine boyuna incelenmiş, nisap, nema ve havelânü'l-havl şartları bakımından bu şartları ne kadar sağlayıp sağlamadığı tartışılmıştır.

Alacakların, tam mülkiyet şartı açısından bakıldığında kanaatimizce bu şartı taşımadığı görülmektedir. Bu tür mallarda mal sahibi, malı teslim almadan mülkiyetin iki aşamasından biri olan rakabeye malik olma vasfını haiz bulursa da mal üzerinde zilyetlik mevcut değildir.⁹⁷ Halbuki, zekât malının hem aynına hem de tasarruf yetkisine aynı anda sahip olma şartı vardır. Bir müminin zekât verebilmesi için dinin meşru saydığı mallardan ihtiyacı oranında faydalanması ve artan kısmında da gerekli şartların oluşması gerekir. Sahip olduğu mal, kendisinin olabilmesi ve zekât verilebilmesi için hem menfaatine ve hem de kendisine yani rakabesine sahip olması gerekir. Bu noktada Hanefî fukahası, üzerinde rakabe mülkiyeti bulunmakla birlikte o anda zilyetlik mevcut olmayan mallar için zekât gerekeceğini belirtirken yolcunun (ibnü's-sebil) durumunu örnek verirler. Buna göre zengin olduğu halde yolculuk esnasında yanında malı olmayan bir kimsenin malının zekâtını vermesi gerekmektedir ki alacakların zekâtı konusunda farklı yaklaşımlar da bu temele

⁹⁵ el-Mevsilî, **el-İhtiyâr**, C. 1, s. 100.

⁹⁶ Vecdi Akyüz, **Zekât**, s. 160.

⁹⁷ Bu türden mallara dimâr mal ismi verildiği yukarıda (s. 12'de) geçmişti.

dayanmaktadır.⁹⁸ Ancak burada alacağın zekâtının yolcunun durumuna kıyas edilmesi kıyas-ı ma‘a’l-fârik⁹⁹ olduğundan kanaatimizce pek uygun görünmemektedir. Yolcu, nâibi ya da vekili ile malına her an ulaşabilmekte, ondan istifade edebilmekte iken alacaklı kimse böyle değildir.

Nisap miktarına ulaşmayan malda zekâtın gerekli olmadığı ilgili yerde anlatılmıştı.¹⁰⁰ Bu şart, alacaklar için de gereklidir. Ancak kişinin alacağı dışında başka malları varsa alacakların o mallara katılarak zekâtı verilir. Aksi takdirde alacağın nisap miktarına ulaşması gerekmektedir. Ancak bu durum -ileride geleceği üzere- alacağın türlerine göre farklılık arz etmektedir.

Alacak söz konusu olduğunda zekât malının nâmî olması şartı da tarafımızca gerçekleşmemektedir. Her ne kadar altın, gümüş, nakit paralar vs. hükmî nemaya tabi olsalar da bu nema alacaklı kimsenin değil, borçlunun neması olmaktadır. Ayrıca borç olarak verilen mallar borçlu kimsenin ihtiyaçlarına harcandığından bu mallar, alacaklı açısından nâmî özellik taşımamakta; hatta tahsil zamanına kadar değer kaybetmektedir. Özellikle enflasyonla değer kaybı yaşanması mümkün olan yerlerde alacaklı kimsenin malı nemalanmak yerine değer kaybedecektir. Böyle bir ortamda alacakların zekâtının, bu mallar tahsil edilmeden verilmesi mükellef açısından uygun olmayan bir durumdur. İslâm dini, zekâtla sosyal denge ve adaleti sağlamaya çalışırken diğer yandan ekonomik olarak yeni mağdurların ortaya çıkması durumunu asla benimsememektedir.¹⁰¹

Havelânü’l-havl şartı açısından ise alacakları daha farklı değerlendirmek gerekir. Alacaklarda havelânü’l-havl şartının gerekli olduğu ittifakla kabul edilirken bu sürenin başlangıcının ne zaman olacağı konusunda fukaha ihtilaf etmiştir. Havelânü’l-havl hesabının söz konusu mal kabzedildikten sonra başlaması görüşünü kabul eden fakihler olduğu gibi mal kabzedildikten sonra geçmiş bir yılın veya

⁹⁸ el-Kâsânî, **Bedâi‘u’s-sanâi‘**, C. 2, s. 9.

⁹⁹ Asıl ile fer‘ arasında illet benzerliği bulunmaksızın yapılan kıyas. Bkz.: Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 310.

¹⁰⁰ Bu mesele, 13. sayfada “nisap” başlığı altında anlatılmıştır.

¹⁰¹ Yusuf Şen, “Riskli Alacakların Zekâtı ve Alacağın Zekâta Mahsup Edilmesi”, **AÜİFD**, sy: 41, s. 304.

nisaba ulaştıktan sonra geçmiş yılların zekâtının verilmesinin gerektiğini belirten fakihler de bulunmaktadır.

Borç karşılığı durumunda olan alacaklar da zekâta tabi değildir. Kişi borçlarını ödedikten sonra alacaklarının kuvvet durumuna göre ve sahip olduğu diğer mallar da göz önünde alınarak malının nisap miktarına ulaşmış olup olmadığı hesaplanır, nisap miktarına ulaştığı takdirde zekât vermesi gerekir.

B. HANEFÎ FIKIH LİTERATÜRÜNDE ALACAĞIN ZEKÂTI

Alacağın zekâtla ilgili hükümleri klasik literatürde doğrudan ele alınmamış, çeşitli taksimlerle mesele daha ayrıntılı ele alındıktan sonra bu taksimler üzerinden hükümler verilmiştir.

1. Alacağın Taksimi

Alacaklar, fukaha tarafından farklı şekillerde taksime tabi tutulmuştur. Bu noktada İmameyn, Ebû Hanîfe'nin taksimini benimsemeyerek meseleye daha farklı yaklaşmıştır.¹⁰² Hanefî mezhebi içerisinde üç farklı açıdan taksim yapılmıştır. Alacağın cinsi açısından yapılan taksime göre alacaklar kuvvetli alacak, orta kuvvette alacak ve zayıf alacak olmak üzere üçe; mülkiyet açısından yapılan taksime göre alacaklar, mutlak alacak ve nâkıs alacak olmak üzere ikiye; borçlu dikkate alınarak yapılan son taksime göre de alacaklar, sağlam/tahsili umulan alacak ve batık/tahsili umulmayan alacak şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

a. Cinsi Açısından Alacaklar

Hanefî fıkıh literatüründe en çok atıf yapılan taksim Ebû Hanîfe'ye nispet edilen kuvvetli alacak, orta kuvvette alacak (vasat) ve zayıf alacak şeklindeki üçlü taksimdir.¹⁰³ Alacağın cinsi üzerinden yapılan bu taksime göre kuvvetli alacak, bir kimseye borç olarak verilen para, ticaret için yapılan ya da alınıp satılan han, dükkan veya diğer ticari malların ve evcil hayvanların başkasında bulunan bedelidir.¹⁰⁴ es-

¹⁰² Bu ihtilafli mesele, çalışmanın ilerleyen sayfalarında daha ayrıntılı ele alınacaktır.

¹⁰³ el-Haskefi, **ed-Dürrü'l-muhtâr**, C. 2, s. 132.

¹⁰⁴ Muhammed Atif Hoca, **İslâm Fıkıhı**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1994, C. 2, s. 356.

Serahsî ise kuvvetli alacağı “kişinin mülkiyetinde kalmış olsaydı ticarete kullanacağı bir malın bedeli olacak alacaklar” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁵ Dolayısıyla bir alacak, alacaklı istediğinde ödeyebilecek malî güçte olan, borcunu inkar etmeyen bir borçludaysa ve o mal alacaklının elinde olsaydı zekât vermesini gerektirecek bir malsa kuvvetli ya da sağlam alacak olarak isimlendirilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, borçlunun borcunu kabul ediyor olmasıdır. Bu, ikrar ile olabileceği gibi alacaklının elinde bulunan senet gibi yazılı bir belge ile de tespit edilebilmektedir.

Orta kuvvette (vasat) alacak, ticaret için olmayan bir malın bedelinden kaynaklanan alacaklardır.¹⁰⁶ Yani hizmet için olan kölenin ya da nafaka için olan yiyeceğin bedeli, ticaret için olmayan ev, akar, emlak ücreti olarak bir başkasının zimmetinde bulunan alacaklardır.¹⁰⁷ Serahsî, bu tür alacakları “kişinin mülkiyetinde kalmış olsaydı kendisine zekât düşmeyecek eski elbiseler, iş elbiseleri vb. gibi bir malın bedeli olan alacaklar olarak tanımlamıştır. Orta kuvvette alacaklar ticari alacakların dışında işçi, doktor alacakları, ev, tarla gibi kira alacaklarını da içerir.¹⁰⁸ Dolayısıyla orta kuvvetteki alacaklar, kişinin temel ihtiyaçları sayılan malların bedeli olan ve bu sebeple de borç olarak verilmemiş olsaydı zekât gerektirmeyecek olan mallar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zayıf alacaklar ise miras, vasiyet, mehir, diyet ve kitabet bedeli gibi mal sayılmayan şey karşılığında sahip olunan alacaklardır.¹⁰⁹ et-Tahâvî (ö. 321/933) ve el-Kâsânî (ö. 587/1191) ise burada ikili bir ayrıma giderek zayıf alacağı; mehir, vasiyet gibi herhangi bir şeyin karşılığı olmayan alacaklarla muhâlaa, sulh, kitabet bedeli gibi mal olmayan bir şeyin karşılığı olan alacaklar olarak kabul etmektedir.¹¹⁰ Mahkeme sürecinde olan maddi tazminat davaları neticesinde mülkiyete geçen

¹⁰⁵ es-Serahsî, **el-Mebsût**, C. 2, s. 195.

¹⁰⁶ Hacı Mehmet Günay, **Zekât Kitabı**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007, s. 44.

¹⁰⁷ Muhammed Atıf Hoca, **İslâm Fıkhı**, C. 2, s. 356.

¹⁰⁸ İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, C. 2, s. 176.

¹⁰⁹ es-Serahsî, **A.g.e.**, C. 2, s. 195; el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 2, s. 10.

¹¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, **Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî**, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010, C. 2, s. 342; el-Kâsânî, **A.g.e.**, C. 2, s. 10.

alacaklar zayıf alacaklardır.¹¹¹ Dolayısıyla zayıf alacaklar, kişinin mübadele içeren herhangi bir işlem yapmaksızın sahip olduğu alacaklar olup kabzedildiğinde yeni kazanılmış (müstefâd) mal olarak değerlendirilmektedir.

b. Mülkiyet Açısından Alacaklar

Ebû Hanîfe'ye nispet edilen taksimin dışında İmameyn, alacakları daha farklı ele almışlardır. Kâsânî, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in alacakları herhangi bir ayrıma tabi tutmadığını, diyet ve kitabet karşılığında alınan bedel dışında tüm alacakları aynı kuvvette yani eşit kabul ettiklerini iddia etmektedir:

“Kitabet ve diyet bedeli dışındaki alacaklar, bedelin kabzedilmesiyle kabz mümkün olduğundan hem rakabe hem de zilyetlik bakımından mutlak mülkiyet olarak sahibinin mülkiyetindedir. Mutlak mülkiyet olarak sahip olunan diğer mallarda olduğu gibi bunda da zekât gerekir. Ancak hemen ödemesi gerekmez. Çünkü o mallar hakiki anlamda elinde değildir. Eline geçmeye başladığı andan itibaren kabzettiği kadarının zekâtını vermesi gerekir. Aynı durum nisabın üzerinde fazla olan aynî mallarda da böyledir. Ama diyet ve kitabet böyle değildir. Çünkü buradaki mülkiyet mutlak mülkiyet değil, nâkıs mülkiyettir.”¹¹²

Her ne kadar netice itibariyle ortaya bir fark çıkmasa da bir kısım fukahaya göre İmameyn, alacakları mutlak alacaklar (düyûn-ı mutlaka) ve eksik alacaklar (düyûn-ı nâkıs) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Mülkiyeti merkeze alarak yapılan bu taksime göre erş,¹¹³ kitabet ve diyet karşılığı olan alacaklar eksik alacak olarak kabul edilmekte, bunlar dışındaki alacakların tümü mutlak alacak kısmında değerlendirilerek aynı kuvvette kabul edilmektedir.¹¹⁴ et-Tahâvî de *el-Muhtasar* adlı eserinde bu görüşü tercih etmektedir.¹¹⁵

¹¹¹ Yusuf Şen, “Riskli Alacakların Zekâtı ve Alacağın Zekâta Mahsup Edilmesi”, **AÜİFD**, sy: 41, s. 314.

¹¹² el-Kâsânî, **Bedâi‘u’s-sanâi‘**, C. 2, s. 10.

¹¹³ Yaralanan ve kesilen organlardan dolayı verilmesi gereken diyet. bkz.: Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 125.

¹¹⁴ el-Kâsânî, **A.g.e.**, C. 2, s. 10.

¹¹⁵ el-Cessâs, **Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî**, C. 2, s. 342.

c. Borçlunun Durumu Açısından Alacaklar

Hanefî fıkıh eserlerinde alacakla ilgili olarak zikredilen bir taksim daha vardır. Alacakları sağlam alacak (deyn mercuvvu'l-eda) ve batık alacak (deyn gayru mercuvvi'l-eda) olarak ikiye ayıran bu taksim, tamamen borçlu kimsenin şahsı itibariyle yapılmış bir taksimdir. Bir alacak, istediği zaman ödeyebilecek malî güçte olan, borcunu itiraf eden bir borçludaysa sağlam veya tahsili umulan alacak anlamında deyn mercuvvu'l-eda adını alır. Eğer alacak, istediği zaman ödeyebilecek malî gücü olmayan veya borcunu inkâr eden ve alacaklı tarafından aleyhine delil ve belge ileri sürülemeyen birinde bulunursa batık veya tahsili umulmayan/umut kesilmiş alacak anlamında deyn gayru mercuvvi'l-eda adını alır.

2. Alacağın Zekâtının Ödenme Şekli

Hanefî mezhebinde alacak durumunda olan mallardan dolayı zekâtın gerekli olmadığını savunan bir fakih bulunmamaktadır. Şartları ve miktarları farklılık arz etse de Hanefîlerin tamamına göre her çeşit alacak kabzedildiğinde ve havelânü'l-havl şartını sağladığında zekâta tabi olur. Ancak yukarıda yapılan taksimlere göre bu farklı durum ve şartları belirtmek gerekmektedir.

Kuvvetli alacaklarda ve diğer tüm alacaklarda borç verilen bedel kabzedilmeden zekât verilmez. Ancak kişinin zimmetinde zekât borcu sabit olur. Bu tür alacaklar, sahibinin elinde kalacak olsaydı, yıl sonunda zekâta tâbi olacaklarından, kuvvetli alacak sayılır ve bundan ötürü zekâta tâbi olur. Fakat sahibinin elinde tam mülkiyetle bulunmadığı için zekâtını hemen ödemek gerekmez, alacak kabzedildiği zaman zekâtı ödenir. Buradaki nisap miktarı, Hanefî fakihlerince gümüş üzerinden değerlendirilmiş, iki yüz dirhem veya buna mukabil olan alacaklarda zekât verilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁶

Kuvvetli alacaklarda mal ile ilgili şartlar, malın tahsil edilme anından itibaren değil, nisaba ulaşmasından itibaren başlar. Alacaklar alındığında zekâtı, geçmişe dönük olarak verilir. Örneğin, nisap miktarına ulaşan ve üzerinden de bir yıl geçen

¹¹⁶ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 2, s. 9.

alacaklarda her yıl için gümüş nisabı üzerinden zekât verilir. Bu tür alacaklarda kabzedilen miktar, nisabın beşte biri (kırk dirhem) olunca zekâtın ödenmesi gerekir. Beşte birden az olarak ele geçerse, başka bir zekât mevzuu mal ile birlikte nisap hesabına girer.¹¹⁷

Borçlu tarafından kabul edilmekte olan kuvvetli alacak ele geçtiği zaman, geçen bütün senelerin zekât borcu toptan ödenir. İnkâr edilen ve kuvvetli alacak hükmünde olan alacaklarda ise yalnızca bir yıllık zekât ödenir, geçmiş yıllara ait zekât ödenmez.¹¹⁸

Orta kuvvette alacaklar da nisaba ulaşıncı ve üzerinden bir yıl geçince zekâta tâbi olur, ancak zekât kabz gerçekleşince ödenir. Ayrıca kuvvetli alacaklarda nisabın beşte birlik kısmının kabzedilmesiyle o kısma düşen zekâtın ödenmesi gerekliken orta kuvvetteki alacaklarda zekâtın verilebilmesi için tüm alacağın kabzedilmesi gerekmektedir. Nisabın beşte birlik kısmından daha azının kabzedilmesi durumunda bu malın zekâtı aynı şekilde başka mallara eklenerek ödenir. Nisaba ulaşmış ve üzerinden bir yıl geçmiş olan orta kuvvetteki alacağın tamamının kabzedilmesi durumunda ise kuvvetli alacakta olduğu gibi geçmiş tüm yılların zekâtının ödenmesi gerekir.¹¹⁹

Zayıf alacaklar da nisaba ulaşıncı ve üzerinden bir yıl geçince zekâta tâbi olur; ancak zekât, diğer alacak türlerinde olduğu gibi kabz gerçekleşince ödenir. Nisabın beşte birlik kısmının kabzedilmesiyle o kısma düşen zekâtın ödenmesi de gerekli olmamakta, bu kısmın zekâtının başka mallara eklenerek verilmesi gerekmektedir. Zayıf alacakların kuvvetli ve orta kuvvetteki alacaklardan farkı, nisaba ulaşmış ve havelânü'l-havl şartını tamamlamış olsa bile alacak kabzedildiğinde yalnız son yılın zekâtının verilmesidir. Dolayısıyla zayıf alacak teslim alınıp ele geçmesiyle, yeni kazanılmış (müstefâd) mal olarak değerlendirilir.¹²⁰

---

¹¹⁷ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 2, s. 9.

¹¹⁸ el-Kâsânî, **A.e.**, C. 2, s. 9.

¹¹⁹ el-Kâsânî, **A.e.**, C. 2, s. 10.

¹²⁰ el-Cessâs, **Şerhu Muhtasari't-Tahâvî**, C. 2, s. 342.

Tablo 1: Klasik Hanefî Literatüründe Alacak Türlerine Göre Zekât

KONU		Deyn-i Kavî	Deyn-i Vasat	Deyn-i Daîf
Şartları	Nisap (Gümüş)	Şart	Şart	Şart
	Bir yıl (Nisaba ulaşırsa)	Şart	Şart	Şart
Ele Geçen Kısım	Nisap miktarı (Gümüş)	Ödenir	Ödenir	Ödenir
	1/5 (en az)	Ödenir	---	---
	Daha azı	Başka mala eklenir	Başka mala eklenir	Başka mala eklenir
Ödeme Zamanı		Ele geçince	Ele geçince	Ele geçince
Ödenecek Yıllar		İkrar edilende geçen tüm yıllar, inkar edilende son yıl	Geçen tüm yıllar	Son yıl

Kaynak: Vecdi Akyüz, Zekât, s. 198.

3. Alacağın Zekâta Sayılması

İslâm hukukunda zekât malını kimlere verileceği ayetle sekiz sınıf olarak belirlenmiştir.¹²¹ Bu sınıflardan biri de ayette “garîm” olarak ifade edilen borçlu kimselerdir. Hanefîlere göre borçlu, borcu toplam malvarlığından düşüldüğünde kalan malı nisap miktarına ulaşmayan kimsedir.¹²²

Alacaklı kimsenin alacağını zekâta niyet ederek borçlu kimseye bırakması durumu önemli bir meseledir. Ayrıca alacağın zekâta sayılması, alacaklı ve borçlular için ilk akla gelen problemlerdendir. Borçlu olan bir kimse, genellikle ihtiyaç sahibi olduğundan zekât verilecek durumdadır. Bu sebeple de ayette zekât verilecek olanlar arasında zikredilmiştir. Özellikle zarurî ve hayatî gereksinimlerini karşılamak için borç altına girmiş olan ve dinimizce de zengin sayılmayan kişiler zekât verilmesi caiz olan kimselerdendir.

¹²¹ Tevbe, 9/60.

¹²² İbn Âbidîn, *Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr*, C. 2, s. 343; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 154.

Borçlu ve alacaklı olan taraflar aynı anda söz konusu malın zekâtını vermekle mükellef değildir.¹²³ Çünkü bu durumda aynı maldan iki kez zekât verilmiş olmaktadır ki bu durum tarafların ekonomik olarak mağdur olmalarına neden olmanın yanı sıra iktisadi açıdan toplumun zararına sonuçlar ortaya çıkarma ihtimalini de taşımaktadır.

İmam Muhammed bir kimsenin, alacağını tek başına veya başka bir malla beraber borçlu kimseye zekât niyetiyle tasadduk etmesinin -kabz gerçekleşmediğinden dolayı- geçerli olmayacağını belirtmekte, böyle bir işlemin ancak alacağı kabzedip sonrasında tasadduk etmesi durumunda zekât yerine geçeceğini önemle vurgulamaktadır.¹²⁴ İmam es-Serahsî ise borçlunun fakir veya zengin olmasını göz önünde bulundurarak meseleye şu şekilde yaklaşmaktadır;

“Bir adam başka birinden olan alacağını zekâta niyet ederek borçluya bağışlasa bu geçerli olmaz. Ancak borçlu fakirse borçlunun elindeki miktarın zekâtı yerine geçer. Çünkü aynî malda farz olan, o maldan bir parçadır. Oysa alacak (deyn), mal olma konusunda ayn olan maldan daha nakıstır. Kâmil olan bir malın yerine nakıs bir şey vermek caiz değildir. Eğer alacaklı, borçluya borcu bağışlayarak zekât vermiş olmanın bir çaresini bulmak isterse şöyle yapar; elinde var olan maldan zekât miktarını borçluya verir, sonra da borçludan alacağına karşılık olarak geri alır.”¹²⁵

İmam es-Serahsî, sadece borçlunun fakir olması durumunda zekâtın geçerli olacağını, bu noktada alacağın mal olması konusunda bir eksiklik olduğunu açıkladıktan sonra alacağın zekât yerine geçmesi işlemi için yapılabilecek bir hileden (çareden) bahsetmektedir. Bu hile sonraki dönemlerde kabul görmüş, Osmanlı fetvalarında da yerini almış ve uygulanagelmiştir.

¹²³ Yusuf Şen, “Riskli Alacakların Zekâtı ve Alacağın Zekâta Mahsup Edilmesi”, **AÜİFD**, sy: 41, s. 319.

¹²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, **el-Asl**, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2012, C. 2, s. 105.

¹²⁵ es-Serahsî, **el-Mebsût**, C. 2, s. 203; el-Kâsânî, **Bedâi’u’s-sanâi’**, C. 2, s. 203.

Bir alacağın zekâtını başka bir alacağı borçluya bağışlayarak vermek de deynin deyn ile ödenmesi¹²⁶ olacağından caiz değildir. Mesela Serahsî'nin verdiği örnekte bir kimsenin birinden iki yüz dirhem, başka bir fakirden de beş dirhem alacağı olsa iki yüz dirhem zekâtına niyet ederek fakiri bu beş dirhemden ibra etse bu işlem, deynin deyn ile ödenmesi olacağından zekât yerine geçmez. Çünkü bu alacak ele geçince ayna dönüşerek belirli bir mal sayılır. Fakiri ibra ettiği mal ise henüz kabz gerçekleşmediği için belirli bir mal olmaz. Dolayısıyla mal olma açısından diğerinden daha aşağıdır.¹²⁷ Ancak alacağın, kabzla ayna dönüşmediği durumlarda ise zekât niyetiyle borçluya bağışlanması caiz olmaktadır. Mesela fakir bir kimseden havelânü'l-havl hesabını doldurmuş iki yüz dirhem alacağı bulunan mükellefin, bu iki yüz dirhemi zekât olarak ona bağışlaması, -sonuçta ayn yerine deyn ile ödeme olacağından- zekât yerine geçer. Ayrıca bu durumda mal olma vasfı tam olan yerine eksik olan da ödenmemiş olduğundan işlem geçerli olmaktadır.¹²⁸

Bir borcun/alacağın başka borca/alacağa değişilmesi hem kul hakkını ilgilendiren yerlerde hem de Allah hakkı olan konularda caiz değildir. Her türlü alacakta eda edilmesi gerekli olan zekât, nisap miktarına göre onun bir parçasıdır. Fakat alacağın tümü bir fakirden olsa ve alacaklı alacağın tümünü bu alacağın zekâtına niyet ederek o fakire bağışlasa veya fakiri borcundan kurtarsa bu durumda yalnız bu alacağın zekâtı ödenmiş olur. Çünkü zekât olarak verilmesi gereken, bu alacağın bir parçasıdır ve o da hak sahibine ulaştırılmıştır. Bu uygulama, eldeki nisap miktarı malın tamamının bir fakire bağışlanmasına benzemektedir.¹²⁹

Serahsî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'den naklettiğine göre borçlu olan kimse zenginse ve alacaklı alacağını o alacağın zekâtı farz olduktan sonra borçluya bağışlasa bu malın zekâtı verilmiş olmaz. Halbuki zekâtın fakirlere ödenmesi gerekir. Serahsî'nin *Nevâdiru'z-zekât*'tan yaptığı başka bir nakilde ise fakire bir şey vermenin gerekmediğini ifade etmektedir. Çünkü alacaklının alacağına ait zekât ödemesi, onu almasına bağlıdır. O ise hiçbir şey teslim almış değildir.

¹²⁶ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 2, s. 43.

¹²⁷ es-Serahsî, **el-Mebsût**, C. 2, s. 195.

¹²⁸ el-Kâsânî, **A.g.e.**, C. 2, s. 43.

¹²⁹ es-Serahsî, **A.g.e.**, C. 2, s. 195; el-Kâsânî, **A.g.e.**, C. 2, s. 203.

C. OSMANLI DEVLETİ UYGULAMA VE FETVALARINDA ALACAĞIN ZEKÂTI

Osmanlı dönemindeki fetva ve uygulamaları da tespit etmek, klasik dönemle günümüz arasındaki zaman dilimini anlamak ve günümüz olaylarını tahlil edebilmek açısından çok önemlidir. Bu bağlamda Osmanlı ulemasının alacağın zekâtı ile ilgili vermiş oldukları fetvalar ve uygulamalar da burada zikredilecektir.

1. Alacağa Düşen Zekât Miktarı

Osmanlı uleması denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri Ebussuûd Efendi'dir (ö. 982/1574). Bu konuyla alakalı Ebussuûd Efendi'den günümüze ulaşan bir fetvaya göre zimmette sabit olan alacak için kabz gerçekleştiğinde zekât vacip olur.¹³⁰ Ebussuûd Efendi'nin bir diğer fetvasına göre ise vadesi geçmiş ve tahsil olunamayan alacak için zekât gerekmez.¹³¹ Bu fetvalar, klasik Hanefî literatüründeki ifadelerle karşılaştırıldığında bir farklılık içermemektedir. Abdurrahim Efendi'nin (ö. 1128/1716) bir fetvasına göre de karz olarak verilen paranın üzerinden bir yıl geçmişse, para ne zaman tahsil edilirse o zaman zekâtı verilir.¹³²

2. Alacağın Zekâta Sayılması

Alacaklının alacağını zekât niyetiyle borçluya hibe etmesi durumunda zekât ödenmiş olmaz. Daha önce ilgili yerde belirtildiği gibi es-Serahsî bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır;

*“Elde olan malın bir kısmının zekât olarak verilmesi farzdır. Alacak ise mal olma konusunda elde olan mal mesabesinde değildir. Zekât olarak verilmesi farz olan bir malın yerine eksik olan bir şeyin verilmesi caiz olmaz.”*¹³³

¹³⁰ İskilibî (der.), **Mecmau'l-fetâvâ**, vr. 25a.

¹³¹ “Zeyd'in el üzerinde vadesi geçmiş havalesiz alınmayan akçesine şer'an zekât lazım olur mu? el-Cevab: Değildir”, İskilibî (der.), **Mecmau'l-fetâvâ**, vr. 25b.

¹³² “Ağniyâdan Zeyd Amr'a şu kadar altın karz verüp ol altın Amr'ın zimmetinde iken havelân-i havl etmekle ol altın için Zeyd üzerine zekât vâcib oldukça Zeyd ol altından kabz etdikce makbûzu mikdârın zekâtını vermek mi lâzım olur, yohsa hâlen sâir maldan deyn-i mezbûrun cümlesinin zekâtını vermek mi lâzım olur? el-Cevab: Kabz ettiği mikdârın zekâtını vermek lâzım olur”, Menteshâde, **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, C. 2, s. 21.

¹³³ es-Serahsî, **el-Mebsût**, C. 2, s. 203.

Osmanlı uleması tarafından verilen birçok fetvaya göre bir kimse, verdiği borçtan veya sattığı maldan ötürü bir başkasının zimmetinde olan alacağını zekât niyetiyle borçluya hibe etse zekât vermiş olmaz. Mesela Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvasına göre bir kimse alacağını, o alacaklarının zekâtı olarak borçluya bağışlasa bu durumda zekâtı geçerli değildir. Borçlu kimsenin kendisine yapılan hibe ya da bağışı zekât olarak değerlendirmesi de hükmü değiştirmemekte, bu durumda yine verilen bu hibe zekât yerine geçmemektedir.¹³⁴ Yalnızca zimmette sabit olan alacaktan ötürü tahakkuk eden zekât borcu o alacağın ibrası suretiyle ödenebilir.¹³⁵ Aynı meseleyle alakalı olarak Çivizâde Mehmed Efendi'nin (ö. 995/1587) verdiği örneğe göre bir fakirde karz olarak bin akçe alacağı olan kimse bu alacağını zekâta saysa bu durumda sadece alacağı olan bin akçeden dolayı tahakkuk eden yirmi beş akçenin zekâtını eda etmiş olur.¹³⁶

Alacaklının zekâtını bağışladığı kimsenin farklı durumlarda olması da hükümde bir değişikliğe neden olmamaktadır. Mesela borçlu kimsenin ölümünden

---

¹³⁴ “Zeyd medyûnu Amr-i fakir zimmetinde olan beşyüz akçesini ‘Amr’a zekâtım olsun’ deyu hibe edip Amr dahi kabul eylese Zeyd cemî-i malının zekâtından beşyüz akçe zekât eda etmiş olur mu? el-Cevab: Olmaz, ancak deyn-i mezkûrun zekâtını eda etmiş olur”, Fezullah Efendi, **Fetâvâ-yı Feyziye**, Haz. Süleyman Kaya, İstanbul, Klasik, 2009, s. 13;

“Zeyd bir metâ’ını Amr’a beş yüz akçeye bey’ ve teslim eyledikten sonra Amr fakîr ve muhtâc olmağla Zeyd Amr’a ‘Yirmi bin akçe zekâtım için zimmetinde olan beş yüz akçe senin olsun’ deyip Amr dahi kabul eylese Zeyd yirmi bin akçesinin zekâtını edâ etmiş olur mu? el-Cevab: Olmaz, ancak beş yüz akçenin zekâtı sâkit olur”, Menteshzâde, **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, C. 1, s. 21.

¹³⁵ “Zeyd medyûnu Amr-i fakîr zimmetinde olan üç bin akçesini Amr’a ‘Zekâtım olsun’ deyu hibe edip Amr dahi kabul eylese Zeyd cemî-i malının zekâtından üç bin akçe zekâtını edâ etmiş olur mu? el-Cevab: Olmaz, üç bin akçenin zekâtını edâ etmiş olur”, Menteshzâde, **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, C. 1, s. 21;

“Zeyd medyûnu Amr zimmetinde olan şu kadar akçesini yedinde mevcut olan malıyla sair kimseler zimmetlerinde olan akçesinin zekâtı için Amr’a hibe edip Amr dahi kabul eylese Zeyd mevcut olan malıyla ol kimseler zimmetlerinde olan akçesinin zekâtını eda etmiş olur mu? el-Cevab: Olmaz”, “Bu surette Amr zimmetinde olan meblağ-i mezbûrun zekâtı sâkit olmuş olur mu? el-Cevab: Olur”, Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi, **Behcetü'l-fetâvâ**, ed. Mustafa Demiray, İstanbul, Klasik, 2011, s. 48-49.

¹³⁶ “Zeyd-i ganî malının zekâtını hesab edüp cümle bin akçe zekât vermek lazım olsa Zeyd Amr-i fakirin zimmetinde karz olan bin akçesini üzerine lazım olan bin akçe zekâtına tutup Amr-i fakire i'lâm eylese şer'an caiz olur mu, yoksa Amr zimmetinde olan malın zekâtı yerine geçüp sair fukarâya Zeyd dokuz yüz yetmiş beş akçe tasadduk mu eylemek gerek? el-Cevab: Amr'ın zimmetinde olan malın zekâtını müeddî olur, bâkînin zekâtını vermek gerek, sâkit olmamıştır, Şeyh Mehmed”, İskilibî (der.), **Mecmau'l-fetâvâ**, vr. 26b.

sonra¹³⁷ ya da gaip olup kendisiyle iletişimin kesilmesi durumlarında da alacaklının alacağını zekâta sayarak borçluyu ibra etmesi zekât yerine geçmemektedir.¹³⁸

Aynı meseleyle ilgili Zekeriyazâde Yahya Efendi'ye (ö. 1053/1644) ait iki farklı fetvaya rastlanmaktadır. İlk fetvaya göre bir fakirin zimmetinde on altı bin akçe alacağı olan kimse bunun üç binini zekât niyetiyle ona hibe eder fakir de bunu kabul ederse hibe sahih olur ve alacaklı üç bin akçe zekât borcunu ödemiş olur.¹³⁹ Fakat kendisinden gelen diğer fetva az öncekiyle tamamen zıt olup yukarıda geçen şeyhülislâm fetvalarıyla uyuşmaktadır. Buna göre bir fakirde üç bin akçe alacağı olan kimse, alacağını zekâtım olsun diye ona hibe etse üç bin akçe zekât ödemiş olmaz, sadece bu alacağın zekâtını ödemiş olur.¹⁴⁰ Buradaki tek bir fetvanın diğer tüm fetvalardan farklı olması rakamlarda veya cevapta bir yazım yanlışlığı olma ihtimalini akla getirmektedir.¹⁴¹ Aksi takdirde Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin birbirine zıt iki fetva vermesi daha uzak bir ihtimal olarak durmaktadır.

Alacağın zekâta sayılmasına ulema çare olarak şunu zikretmektedir: Alacaklı elindeki maldan zekât niyetiyle borçluya verir ve ondan alacağına karşılık geri alır.¹⁴² Aynı şekilde Lale Devri'nin meşhur şeyhülislâmı Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) bir fetvasına göre de alacaklı, fakir olan borçluya alacağı kadar parayı zekât niyetiyle verir ve sonrasında borçlu olan şahıs da aldığı bu parayı borcunu eda

---

¹³⁷ “Zeyd cihet-i karzdan Amr zimmetinde olan şu kadar akçesini Amr'dan almadan Amr bilâ mal fevt olduktan sonra Zeyd şu kadar malının zekâtına tutup Amr'ın zimmetini ibra eylese meblağ-ı mezbûre Zeyd'in ol malının zekâtına geçer mi? el-Cevab: Geçmez”, Menteshâde, **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, C. 1, s. 21.

¹³⁸ “Zeyd'in Amr'da bir mikdar akçe hakkı olup Amr gaybet-i munkatî ile gaib olup fakir olsa Zeyd-i mezbûr akçeyi zekâtına tutmak caiz olur mu? el-Cevab: Ol akçenin zekâtına geçer, kendi elindeki akçenin zekâtına geçmez, hususan alınmak mümkün olmayınca”, İskilibî (der.), **Mecmau'l-fetâvâ**, vr. 25b.

¹³⁹ “Zeyd medyûnu Amr-i fakirin zimmetinde olan on altı bin akçesinden üç bin akçesini zekât-i malına tutmak niyeti ile Amr'a hibe edüp Amr dahi kabul eylese hibe-i mezbûre sahiha olup Amr üç bin akçe deyninden halâs olmuş olur mu? el-Cevab: Olur”, Zekeriyazâde, **Fetâvâ-yı Yahya Efendi**, vr. 5a.

¹⁴⁰ “Zeyd medyûnu Amr-i fakir zimmetinde olan üç bin akçesini Amr'a ‘Zekâtım olsun’ deyüp hibe edüp Amr dahi kabul eylese Zeyd cemi-i malının zekâtından üç bin akçe zekât eda etmiş olur mu? el-Cevab: Olmaz, üç bin akçenin zekâtını eda etmiş olur”, Zekeriyazâde, **Fetâvâ-yı Yahya Efendi**, vr. 9a.

¹⁴¹ Süleyman Kaya, **Fıkhî Açısından Osmanlı'da Zekât Uygulamaları**, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, İstanbul, İSAV, 2015, s. 249.

¹⁴² es-Serahsî, **el-Mebsût**, C. 2, s. 203.

etmek üzere aynı şahsa geri verirse, alacaklı zekâtını ödemiş olur.¹⁴³ Ebussuûd Efendi aynı çözümü, zekât yükümlüsü olup bir fakirde alacağı olan şahsın zekât borcunun ödenmesi için vasiyet ettikten sonra ölmesi halinde varisleri için önerir. Buna göre varisler borçlu olan fakirlere borç miktarınca zekât verirler, onlar da kabzdan sonra parayı geri vererek borçlarını öderler.¹⁴⁴ Ebussuûd Efendi'nin bu noktada önerdiği bir diğer çözüme göre ise, fakir olan borçlu bir başkasından karz alıp borcunu öder, sonra alacaklı ona bu parayı zekât olarak verir.¹⁴⁵

---

¹⁴³ “Zeyd şu kadar akçe medyûnu Amr-i fakire malının zekâtından ol kadar akçe verip Amr dahi meblağ-i mezbûru deyn için Zeyd’e verse Zeyd malının zekâtından ol kadar akçe zekât eda etmiş olur mu? el-Cevab: Olur”, Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi, **Behcetü'l-fetâvâ**, s. 49.

¹⁴⁴ İskilibî (der.), **Mecmau'l-fetâvâ**, vr. 25b.

¹⁴⁵ “Zeyd Amr-i fakirde olan akçesini zekâtına tutmak şer'an caiz olur mu? el-Cevab: Olmaz, gayrı akçesinin zekâtına geçmez, münasip olan oldur ki, bir kimesneden karz alup deynine verdikten sonra Zeyd dahi Amr'a zekât tarikiyle vere, Ebussuûd”, İskilibî (der.), **Mecmau'l-fetâvâ**, vr. 25b.

Süleyman Kaya, Fıkhî Açıldan Osmanlı'da Zekât Uygulamaları, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, s. 252.

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞİŞEN İKTİSADİ ŞARTLAR BAĞLAMINDA ALACAK KONUSU

İnsanlığın nerdeyse tüm alanlardaki gelişimi, tarih boyunca çok yavaş bir şekilde kademeli olarak ilerlemiştir. Hukuktan iktisada, kültürden sanata kadar her türlü ilmi ve fikri alanlar, önemli hadiselerin meydana geldiği zamanlar dışında normal bir gelişim seyri göstermiştir. Ancak on sekizinci yüzyıla gelindiğinde İngiltere’de buharlı makinanın icat edilmesiyle birlikte sanayi alanında ortaya çıkan gelişmeler, iktisadi alanda da bir atılımın gerçekleşmesine sebep olmuştur. Fabrikaların ortaya çıkması, bankaların kurulması, kredi faaliyetlerinin artması gibi gelişmeler sanayideki gelişmelerin iktisat alanındaki yansımalarıdır. Bu gelişmeler, o zamana kadar görülen gelişim hızının çok üzerinde bir hızda gerçekleşmiş, dolayısıyla bu hıza yetişemeyen çoğu ülke de iktisadi anlamda geri kalmıştır. Bu atılımı gerçekleştirenler ise hem sanayinin hem de iktisadın kurucuları olarak öne çıkmıştır.

Birçok meselede olduğu gibi alacak/borç ve kredi meseleleri de önceki dönemlere nazaran on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan modern iktisat döneminde büyük değişim ve gelişim göstermiştir. Bu bölümde alacak/borç ve kredi ile ilgili hükümlerin ve görüşlerin hangi dönemde nasıl bir arka planda ortaya çıktığı tespit edilecektir. Öncelikle modern-öncesi dönemde İslâmiyet gelmeden önce ve geldikten sonra hakim olan iktisadi anlayış ortaya konulacak, sonrasında buharlı makinaların icadıyla gelenen yeni dönem modern iktisat anlayışı ele alınıp sonra bu yeni anlayış içerisinde alacak konusunun nasıl değerlendirildiği anlatılacaktır.

A. MODERN İKTİSAT DÜŞÜNCESİYLE BİRLİKTE DEĞİŞEN VE DÖNÜŞEN DURUMLAR

İnsanın sadece biyolojik ve sosyal varlığının değil, fikri anlamdaki varlığının da bir devamlılık içerisinde olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla insanlığın düşünce ve bilim tarihi farklı kişiler tarafından çeşitli kriterlere göre birbirini izleyen dönemlere

ayrılrsa bile bu dönemler arasında devamlılık olmak zorundadır. Bir döneme hakim olan düşünce sistemini anlayıp değerlendirebilmek için bir önceki dönemde hakim olan düşünce sistemini de iyi bilmek gerekmektedir. Ayrıca önceki dönemlerde hakim olan düşüncelerin halihazırdaki düşüncelerin altyapısını oluşturduğunu ve halihazırdaki düşüncenin gelişmesini sağladığını da unutmamak gerekir.

1. Sanayi Devrimi Öncesi İktisat Anlayışı

Sanayi devrimi gerçekleşmeden önceki dönemlerin iktisadi anlayışının en önemli özelliğini, bu felsefenin basitliği oluşturur. Henüz dünya medeniyetinin başlangıç aşamasının yaşandığı bu dönemlerde insan yaşamının bir bütün olarak ele alınması gayet normaldir. Toplumsal hayatın kendisinin basit olup çok çeşitli yönleri sahip olmaması da bunu kolaylaştırmaktadır. Bu toplumsal yapı sadece ekonomik düşünceyi değil, başta din ve ahlak olmak üzere bütün sosyal bilimlere aynı yönde etkilemiş ve din, ahlak, hukuk ve iktisat birbirine ayırt edilemeyecek kadar sıkı sıkıya bağlanmıştır. Bu dönemdeki toplumların çoğu, dini kurullarla yönetilmekte olduğundan düşünce sistemleri de genellikle metafizik özellik göstermişlerdir. Bireyciliğin olmaması, kurumları ve -bunların başında- devleti ön plana çıkarmış, birey politik gücü elinde bulunduran liderlere karşı kayıtsız şartsız itaatle görevlendirilmiştir.¹⁴⁶

a. İslâmiyet Öncesi

İslâm dininin doğduğu ve gelişim gösterdiği Hicaz Yarımadasında yerleşik yaşantının temel uğraşlarından biri ve en önemlisi ticarettir. Orta Asya ülkeleri, Afrika ve Asya arasında bir ticaret köprüsü durumunda olan Arabistan'ın ticaret yönünden büyük önemi vardır. Güneyden kuzeye giden kervanlar, mutlaka Arabistan'a uğrardı. Ayrıca, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana kutsal bir mekan kabul edilen ve insanların devamlı olarak ziyaret veya tavaf için uğrak yeri olan Kâbe, Arabistan'da ticaretin gelişmesinde ve ekonomik kalkınmada önemli rol oynamıştır. Yılın her mevsiminde aralıksız devam eden insan akını ve Kâbe ziyareti, kervancılık, Mekke başta olmak üzere Hicaz'ın en önemli kazanç yolu olmuştur.

¹⁴⁶ Vural Savaş, **İktisat Tarihi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000, s. 24.

Savaşın yasak olduğu haram aylarda (eşhuru'l-hurum) kurulan panayırlar da Arabistan'da ticaretin gelişmesini, ekonominin iyileşmesini, sosyal yaşantı düzeyinin yükselmesini sağlayan önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunların yanı sıra, denizlerinden çıkarılan bol miktarda balık ve çeşitli deniz ürünleri, diğer önemli bir geçim kaynağını oluşturmaktadır.¹⁴⁷

Medine ve Yemen gibi sulak ve verimli yerler dışında tarım yapma imkanı olmayan Hicaz ve Arabistan topraklarında deve ve at yetiştiriciliği başta olmak üzere hayvancılık da önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Özellikle deve, bu coğrafya için hem ticarete hem ulaşımda hem de beslenme konusunda çok önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁸

b. İslâmiyet Dönemi

İslâm dini, hayatın tüm alanlarında normatif kurallar belirleyerek insan hayatına yön vermeyi ve onu hidayete kavuşturarak iki cihanda mutlu etmeyi amaçlamaktadır. İktisat da bu alanlardan biridir. İslâm dini, bu alanda çok belirgin ve keskin kurallarıyla dikkat çekmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayetinde zekâtın emredilip faizin yasaklanması, haksız kazanç ve rekabetin önlenmeye çalışılması, alışverişte tarafların birbirini aldatmasından sakındırılması, ölçü ve tartıda hile yapılmaması ve hatta bunu yapanları ciddi şekilde kınanması¹⁴⁹ vb. şekilde vücut bulan emir ve yasakları buna örnek gösterilebilir. Bu emir ve yasaklar üzerinden meydana gelen İslâm hukuku alanında, bu konular enine boyuna irdelenmiş ve büyük bir literatür oluşmuştur.

Son dönem iktisatçılarından J. Schumpeter (ö. 1950), iktisadî düşünce tarihini incelerken, Roma döneminden sonra doğrudan on üçüncü yüzyıl iktisatçılarından Thomas Aquinas'a atlanabileceğini, çünkü bu arada geçen beş yüz yılda ne Bizans'tan ne de Almanya'dan günümüze ulaşmış ekonomik bir düşüncenin izine

¹⁴⁷ Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 1991, s. 47.

¹⁴⁸ Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihi**, s. 49.

¹⁴⁹ Mutaffifin, 83/1.

rastlanmadığını iddia etmektedir.¹⁵⁰ Halbuki bu arada kalan dönemde İslâmiyet'in doğuşu, gelişimi, Kuzey Afrika üzerinden İspanya'ya ulaşması ve uzun yıllar devam eden Haçlı seferleri gibi batı ile doğu arasında önemli ilişkilere sebep olan olaylar meydana gelmiştir. Schumpeter ve onun gibi diğer bazı Batılı iktisatçılar, İslâm iktisat düşüncesinin ve İslâm toplumlarındaki mevcut kurumların Batı üzerine etkilerinden ya hiç bahsetmemişler ya da bir dipnotta İbn Sina, İbn Rüşd vb. birkaç meşhur isme atıf yaparak konuyu geçiştirmişlerdir. Ancak yapılan araştırmalarda İslâm düşüncesinin Schumpeter'in Büyük Boşluk (*The Great Gap*) adını verdiği dönemde doğduğu, geliştiği ve çok sayıda İslâm düşünürü aracılığıyla Batı düşüncesini önemli ölçüde etkilediği açık şekilde ortaya konmuştur. Yedinci yüzyıldan on dördüncü yüzyıla kadar hem doğudaki hem de batıdaki İslâm düşünürleri pek çok ekonomik konu ve kurum hakkında görüşler ileri sürmüş olup bu düşünceler de skolastikleri etkilemiştir. Böylece skolastik düşüncenin eski Yunan etkisiyle doğmasından yaklaşık iki yüz elli yıl öncesinde İslâm iktisat düşüncesi gelişmiş ve o dönemde bilinen dünyanın dörtte üçünde uygulama imkanı bulmuştur. Bu dönemle ilgili araştırmalar skolastiklerden çok önce İslâm düşünürlerinin; malî politika, para politikası, parasal kurumlar, kredi ve kredi araçları, fiyat oluşumu ve fiyat politikaları, piyasa ve piyasa düzenlemeleri, trampa, faiz, devlet bütçeleri, vergilerin servet birikimini teşvik etmek ve engellemek amacıyla kullanılması, devlet hazinesi, açık bütçe ve devlet bütçesini denkleştirme yöntemleri, arz-talep, vadeli ve vadesiz mevduat, ilk banka türleri, ortaklıklar vb. konuları incelediklerini ve görüşler öne sürdüklerini göstermektedir. Sonuç itibarıyla on birinci yüzyılın sonunda ve on ikinci yüzyılın başlarında Avrupa, bilim ve felsefeyle ilgilenmeye başladığı zaman İslâm düşünürleri bu alanlarda çok ilerlemiş durumdaydı ve Avrupalılar için bu öncü kaynaklardan istifade etmek hem bir zorunluluk hem de bilimsel açıdan bakıldığında gayet doğal bir durumdu.¹⁵¹

---

¹⁵⁰ Schumpeter, **History of Economic Analysis**, London, Oxford University Press, 1994, s.73.

¹⁵¹ Vural Savaş, **İktisat Tarihi**, s. 132-33.

Fuad Abdullah, İslâm İktisat Tarihine Giriş adlı eserinde İslâm iktisadının gelişim aşamalarını altıya ayırmıştır.¹⁵² Bazı noktalarda ve özellikle Osmanlı Devleti ve iktisadından bahsettiği bölümlerde yaptığı eleştiriler ve getirdiği açıklamalar her ne kadar gerçeklikten uzak olsa da genel itibariyle F. Abdullah'ın bu taksimi kabul edilebilir niteliktedir. Bu taksime göre İslâm iktisadının gelişim aşamalarının ilki inşa ve oluşum aşamasıdır (Hz. Ali'nin vefatına kadar). Bundan sonra gelen ikinci aşama gelişme ve istikrar dönemi (Emevi asrı, Abbasilerin ilk asrı ve ikinci asrının başları), üçüncü aşama gerileme dönemi (Abbasilerin ikinci asrı ve sultanlar dönemi), dördüncü aşama kısmi gelişme dönemi (Kölemenlerden Osmanlı'nın kuruluşuna kadar), beşinci aşama ise gelişme (fütüvvet) dönemi (Osmanlı'nın kuruluşundan Kanuni'ye kadar) ve sonraki altıncı aşama ise çöküş dönemidir. (On dokuzuncu asrın sonuna kadar süren Batı'ya tabi oluş).

Oluşum ve inşa dönemi, Peygamberimizin (s.a.v) Medine'ye hicret etmesiyle başlamakta, Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle sona ermektedir. Daha sonra istikrarsızlık ve fitne dönemi gelmiştir. Bu dönemde iktisat, hayvanlara ve ganimetlere dayanmak yerine fetihlerle tarımsal arazilerin alınmasına dayanmıştır. Devlet maliyesi ise haraç ve cizye ile devamını sürdürmüştür. Bu dönemde vergi sisteminin temelleri konulmuş, divanlar kurulmuş ve kamu mülkiyeti ile ilgili konular açıklandığı gibi hazinenin çalışma esasları ve kuralları belirlenmiştir.¹⁵³

Gelişme ve istikrar dönemi, Emevi Halifeliği ile başlamış ve Abbasilerin birinci asrı ile bitmiştir. Bu noktadan itibaren iktisat nispeten tarıma dayanmış, kamu maliyesi düzeni iyileştirilmiş, uzun süren bir iktisadi refah ve malî bolluk dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde kamu malları tahsilinde yeni usuller ortaya çıkmıştır. İhracattan önemli miktarda malî servet kazanılmıştır. Ayrıca Endülüs, Kuzey İran ve Orta Asya'nın fethiyle gümüş miktarı artmış ve kısa sürede İslâm dinarı ve dirhemi basılmıştır. Böylece ticari işlemlerde bir araç olarak İslâm dinarı kullanılmaya başlanmış ve bu yeni enstrüman İslâm ülkeleri arasındaki iç ticaretin büyümesine yardımcı olmuştur. Bu dönemde İslâm toplumlarının gelir artışının sebepleri,

¹⁵² Fuad Abdullah, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, Ter. Adem Esen, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İslâm İktisadi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2017, s. 61.

¹⁵³ Fuad Abdullah, *A.e.*, s. 63.

medeniyetin gelişmesi, tarımsal üretimin artışı ve sınai üretimin başlamasına ek olarak İslâm dinarının gücü, tedavülünün genişliği, ayarındaki ve basımındaki üstünlüktür.¹⁵⁴

Üç yüzyıl süren *gerileme dönemi* Abbasilerin ikinci asrını kapsar. Burada İslâm toplumu fakirleşmeye başlamış, halifelik bölüşülmüş (Bağdat'ta Abbasi Devleti, Endülüs'te Beni Ümeyye Devleti, Afrika'da Übeydiler ve Fatımiler Devleti) ve yönetimde halife yerine sultanlar hakim olmuştur. Haksız vergiler yaygınlaşmış, iktisat zayıflamış, askeri harcamaların yüksek olması ve bölge yönetimlerinin gelirlere el koymaları nedeniyle malî servet kaybolmuştur. Kamu maliyesi ile özel hesapların karıştırıldığı, valilerin hazineye haksız tasarruf yaptıkları, kalkınma için yeterli kaynağın ayrılmadığı bu dönem, fitne ve kargaşaların hakim olduğu bir sürece yol açmıştır.¹⁵⁵

Kölemenler asrının başlamasından Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadarki dönem *kısmi gelişme dönemidir*. Mısır, Şam, Irak, İran ve Orta Asya gibi bazı bölgelerde İslâm toplumu yeniden canlanmıştır. Tüm İslâm toplumlarında makro ölçekte olmasa da iktisatta canlılık yaşanmıştır. Bu dönemde kamu maliyesinde bir belirsizlik hali ve kamu mülkiyeti üzerinde pek çok tecavüz olduğu görülmektedir. Kudüs'ün Selahaddîn Eyyübî tarafından geri alınması, bir yandan ivme kazanmakta olan Haçlı Seferlerini özellikle de denizlerde devam eden ve İslâm devletlerinin önemli limanlarını kaybetmeleriyle sonuçlanan saldırıları da beraberinde getirmiş; gemi sayıları artan Frenkler ticari anlamda ciddi bir güce kavuşmuşlardır. Bu da İslâm toplumunun iktisadi hayatının çöküşünü hızlandırmıştır. Hicri yedi ve sekizinci asırlar, Moğol istilasası (h. 617) ve Haçlı baskınları nedeniyle İslâm toplumları açısından iktisadi ve siyasi gerilemenin olduğu zor dönemlerdir. Yukarıda belirtildiği gibi, İslâm toplumunun iktisadi kaynaklarının yetersizliği tedavüldeki paranın değerinin düşmesine ve ayarının bozulmasına yol açmıştır. Yöneticilerin para basımı ile oynamaları sonucu tedavüldeki paraya güvenin azalmasına neden olmuştur. Hicri

---

¹⁵⁴ Fuad Abdullah, **İslâm İktisat Tarihine Giriş**, s. 64.

¹⁵⁵ Fuad Abdullah, **A.e.**, s. 65.

onuncu yüzyılda İslâm devletleri arasındaki çatışmalar Osmanlı'nın kuruluşuna kadar devam etmiştir.¹⁵⁶

Üç yüzyılı bulan *fütüvvet devrinde* Osmanlı hilafeti hakim olmuştur. Fuad Abdullah'a göre bu dönemde her ne kadar genel maliyeye, vergi düzenlemesine ve genel yönetime önem verildiyse de kalkınma konusuna hakkıyla yer verilmemiştir. Ayrıca askeri harcamalarda artış olmuş ve devletin malî durumunu zayıflatan askeri talepler artmıştır. Yine özellikle kaynaklar bakımından malî düzenin bozulması devletin borçlarının artmasına sebep olmuş ve paranın değerinin düşmesiyle borç ödeme gücü azalmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, F. Abdullah'ın iddiasının aksine - son iki yüzyıldaki gerileme dönemi dışında bırakıldığında- bu sorunlarla karşılaşmamış, aksine maliye, vergilerin düzenlenmesi ve genel yönetim konularında zirveyi yaşamıştır. Burada müellifin söz konusu ettiği durumlar ise on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'nın duraklama ve gerileme dönemlerinde şahit olduğu tecrübelerdir.¹⁵⁷ Her ne kadar müellif, ilk başta taksimi yaparken Kanuni dönemi diye bir parantez koymuş olsa da dönemin özellikleri incelenirken böyle bir ayrıma gitmemesi, zihinlere altı yüzyıldan fazla ayakta kalmış Osmanlı Devleti'nin tüm bu süre boyunca iktisadi durumunun müellifin tasvir ettiği şekilde olduğunu ihsas etmektedir.¹⁵⁸

Düşme ve Batı'ya iktisadi bağıllık döneminde İslâm iktisadının uygulanması zayıflamış, rekabet gücü düşmüş, ayrıca farklı yöreler arasındaki iktisadi gelişme kaybolmuştur. Ayrıca İslâm ülkeleri arasındaki karşılıklı ticaret gerilemiş, bankacılık ve vergi sistemleri hakim olmuş; Türkiye ve Mısır gibi bazı bölgeler ve devletlerde borç veren bankalar çoğalmıştır. Ticaret dengesi Batı'ya kaydığı gibi yöneticilerin zihinlerinde iktisadi kalkınma veya üretim sisteminin kurulması oluşmamıştır.¹⁵⁹

İslâm coğrafyalarındaki iktisat ve ekonominin kısa bir özeti olarak da anlaşılabilir olan bu tarihi süreçte, fetihlerin zirveye ulaştığı Raşit Halifeler ve

---

¹⁵⁶ Fuad Abdullah, **İslâm İktisat Tarihine Giriş**, s. 66.

¹⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Malî Tarihi**.

¹⁵⁸ Fuad Abdullah, **A.g.e.**, s. 68.

¹⁵⁹ Fuad Abdullah, **A.g.e.**, s. 70.

devamındaki hicri ilk asır ile Osmanlı Devleti'nin (Kanuni'ye kadar) hakim olduğu dönemler dışarıda bırakıldığında ciddi bir atılım ve hızlı bir gelişim göze çarpmamaktadır. Bununla birlikte özellikle Osmanlı Devleti'nde maliyenin düzenli ve oturmuş yapısı dikkat çekmektedir. Bu durumun da o dönemin önceki dönemlere kıyasla farklı ve hızlı değişimlerin gerçekleşmesine kapı açtığı açıkça görülmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'yle birlikte İslâm topraklarında uzun süredir sağlanamayan güven ve istikrar ortamının da sağlanmış olması, bu dönemdeki iktisadi gelişmenin bir başka sebebidir.

Mevcut gelişmelerden ve tartışmalardan uzak kalan İslâm coğrafyası, yirminci yüzyıla kadar Batı'nın geliştirdiği yeni iktisadi öğretileri sosyoekonomik şartların tam olarak olgunlaşmaması nedeniyle sadece takip etmekle yetinmiştir. Her ne kadar on sekizinci yüzyıl sonrasında iktisadi faaliyetlerin giderek daha kompleks bir hal alması, yapılan tanımlamaların şeriata uygunluğu hususunda sorgulamaların fitilini ateşlemiş olsa da ilk "İslâm ekonomisi" söylemleri 1950'li yıllarda Hindistan'da geliştirilmiştir.¹⁶⁰ İslâmi bir ekonominin nasıl olması gerektiği yönündeki tartışmalara paralel olarak faizsiz finans sisteminin oluşturulması için de ciddi adımlar atılmıştır. İlk kez Mısır eski devlet başkanı Cemal Abdünnâsır döneminde bütün bankaların devletleştirilmesi akımına karşı faizsiz finans sunabilecek müesseselerin oluşturulması istenmiş, böylece Mısır Arap Cumhuriyeti'ndeki Mit Gamr kasabasında 1963 yılında faizsiz bankacılığın ilk müesseseleri kurulmuştur.¹⁶¹

1970'li yıllardan sonra hızlı bir şekilde Orta Doğu'ya akmaya başlayan petrol gelirleri faizsiz finans sisteminin gelişim ivmesini hızlandıran maddi saiki ortaya koymuştur. Teoride ve pratikte uygulamalar geliştikçe her ülke kendi sistemini oluşturmaya çalışmış ve hızlı bir şekilde bu sistem yayılmaya başlamıştır. Öyle ki, günümüzde ABD, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde bile faizsiz finans sistemi üzerinden bankacılık faaliyeti yürüten müesseseler bulunmaktadır. On sekizinci yüzyıldan günümüze kadar gelen süreç incelendiğinde "İslâm ekonomisi" söylemleri,

---

¹⁶⁰ Osman Eskicioğlu, **İslâm ve Ekonomi**, İzmir, Anadolu Dağıtım, 1999, s. 14-15.

¹⁶¹ Abitter Özuluca ve Fevzi Serkan Özdemir, **Katılım Bankacılığı Muhasebe Organizasyonu**, İstanbul, Türkmen Kitabevi, t.y., s. 16.

alternatif bir model oluşturmada güçlük çekmesi nedeniyle giderek cılızlaşmış ve bu söylemlerin yerini İslâm ekonomisinin bir alt dalı olan “İslâmi finans” almıştır.¹⁶²

İslâmi öğretinin temeli olarak değerlendirilen Kur’ân’da iktisadi işlemlerde olması gereken ana kurallar açıkça belirtilmiştir. “*İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir.*”¹⁶³ ayeti ile insan için maddi ve manevi yegâne değer emek olduğuna dair önemli bir vurgu yapılmıştır. Ayrıca ticaret ile faiz arasındaki farkı ortaya koymak ve faizin yasaklı bir işlem olduğu “*Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, ‘alışveriş de faiz gibidir’ demelerinden dolaydır. Oysa Allah, alışverişini helâl, faizi haram kılmıştır...*”¹⁶⁴ ayeti ile betimlenmiştir. Diğer taraftan; “*ve onlar ki, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.*”¹⁶⁵ ayetiyle, kaynakların boşa kullanılmasının Müslüman kimliğine yakışmadığını söylenmiştir. “*Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver...*”¹⁶⁶ ve “*birtakım insanlar (Allah’ı tespih ederler) ki, ne ticaret ne de alışveriş onları Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz.*”¹⁶⁷ ayetiyle adaletli bir gelir dağılımı teşvik edilmiştir. “*Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline!*”¹⁶⁸ ayeti ise yapılan ticaretin yanıltıcı olmaması konusunda şiddetli bir tehdidi beyan etmiştir. Bu ve buna benzer daha birçok ayette ahlaki olmayan her türlü kazanç açıkça yasaklanmıştır. Fakat Kur’ân bu yasakları ve vazifeleri belirtirken dünya hayatını da görmezden gelmemiş, yani dengeli bir yapı içerisinde hem dünyayı hem de ahireti kazanmanın yollarını göstermiştir.

İslâm dini, iktisadi insan-ı kamil modeli üzerinden geliştirmiştir. Sosyal adalet, denge ve insaf, cömertlik, infak gibi ahlaki ilkelerle sıkı bağı olan İslâm iktisat anlayışı konusunda farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Fıkıh, hukuk ve iktisat

¹⁶² Yunus Kutval, “İslâm İktisadi Düşünce, Ticaret ve Finansman Yöntemlerinin Tarihsel Gelişimi”, **Medeniyet ve Toplum Dergisi**, 2017, C. 1, sy. 2, s. 155.

¹⁶³ Necm, 53/39-40-41.

¹⁶⁴ Bakara, 2/275.

¹⁶⁵ Furkan, 25/67.

¹⁶⁶ İsrâ, 17/26.

¹⁶⁷ Nur, 24/37.

¹⁶⁸ Mutaffifin, 83/1.

bilginlerinin yaptıkları bu değerlendirmelerde bazıları İslâm iktisadını sosyalist iktisat anlayışıyla bağdaştırırken bazıları da İslâm iktisadının serbest piyasa ekonomisi ile uyumlu olduğunu savunmaktadır. Diğer bir görüşe göre de İslâm iktisat anlayışının kendine mahsus bir yapısı ve işleyişi bulunmaktadır.

İslâm dininin asıl kaynakları olan Kur'ân ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetinde, iktisatla ilgili ana prensipler belirlendikten sonra bu prensiplere aykırı olmamak kaydıyla bazı ilkeleri de fukaha tayin etmiştir. Özellikle fıkıh kitaplarında ve özelde bireyler için tayin edilmiş olan bu ilkelerin, Müslüman bireylerden müteşekkil olan bir devlette (kurumda ya da iktidarda) devletin iktisadi ilkeleri olarak vücut bulması gayet yerinde ve beklenen bir durum olacaktır. Bu ilkeler, kişinin niyetinden kamu menfaatine kadar birçok durumu göz önünde bulundurarak adil bir sistem kurma amacına matuftur.¹⁶⁹ Ancak bu ilkeleri sorumluluktan kaçmak vb. kötü niyetlere alet etmek için hükümlere dayanak yapmak, İslâm iktisadının maksatlarına tam olarak zıt hareket etmek olacaktır.

2. Sanayi Devrimi Sonrasında Ortaya Çıkan İktisadi Gelişmeler

On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da Sanayi Devrimi ardından yaşanan gelişmeler iktisadi alanda çok hızlı ve farklı değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Hızlı nüfus artışı, ulaşım ve haberleşmenin büyük ölçüde kolay hale gelmesi, zirai ve sınai teknolojideki gelişmeler en göze çarpan değişimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişimler sosyal yapılarda da değişiklikleri tetiklemiş, nakliye alanındaki gelişmeleri hızlandırmış, dolayısıyla uluslararası ticaretin canlanması ve dünya ekonomisinin gelişmesine ortam hazırlamıştır. Bu dönemde dünya ticaretinin gelişme ve büyüme hızı yılda yüzde altıları bulmuştur.¹⁷⁰

Yeni gelişmelerle birlikte Batı dünyasında tarım, hakim ekonomik faaliyet olmaktan çıkmış, onun yerini mamul mallar almıştır. Böylece sanayi ve hizmet sektörleri daha önemli hale gelmiştir.

---

¹⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: S. M. Hasanuzzaman, (Ter. Hamdi Çilingir) **İslâm İktisadının Fıkıhî İlkeleri**.

¹⁷⁰ Tefik Güran, **İktisat Tarihi**, İstanbul, Acar Matbaacılık, 1999, s. 133.

Batıda meydana gelen bu iktisadi gelişmelerin sebebi, temelde iki başlık altında toplanabilecek değişimlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar teknik ve hukuki alandaki değişimlerdir. Teknik değişim her şeyden evvel buharlı makinelerin icadıyla başlamıştır. Bunu benzinle çalışan motorun ve elektriğin üretimi izlemiştir, bu da üretim için gerekli olan enerji kaynağını sağlayarak insan gücüne bağımlılığı ortadan kaldırmıştır. Diğer taraftan hukuk alanında üretim ve iktisattaki bazı sınırlamalar ortadan kalkmıştır. Liberalizmin özel teşebbüs özgürlüğü ve serbest rekabeti hakim hale getirmesiyle artık iktisadi gelişim büyük bir ivme kazanmış, devletlerin sahip olduğu ekonomik iktidar yavaş yavaş yerini özel şirketlere bırakmıştır.¹⁷¹

Teknolojik açıdan üstünlüğü ele geçiren Batı ülkeleri, sömürge olarak kullandıkları ülkelere getirdikleri hammadde ve ürünlerle üretimde çok hızlı bir atılım gerçekleştirmişlerdir. Bu hadiselere binaen Batı ülkelerinde büyük fabrikalar kurulmaya başlamış, seri üretime geçilmiş, devletlerden büyük şirketler ortaya çıkmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler dünya üzerindeki iktisadi sistemi borç ekonomisine dönüştürmeye başlamıştır.

Borç ekonomisi, bir döngü içerisinde daima bireyleri ve devletleri ödenemeyecek seviyelerde borçlandırmakta, sonrasında bu borcu ödemek üzere birey ya da devletleri daha yüksek faiz oranlarıyla yeni krediler almaya mecbur bırakmaktadır:

“Borç ekonomisi, ücretlilerin ve genel itibariyle nüfusun tasarruflarının, emeklilik fonlarının, hastalık sigortasının, sosyal hizmetlerin rekabete dayalı bir dünyada idare edildikleri için, yeniden girişimlerin bir işlevi haline geldikleri bir kapitalizm taşıyıcısıdır. Sosyal hizmet mekanizmasının özelleştirilmesi, sosyal politikaların kişiselleştirilmesi ve sosyal korumayı bir ticari işletme işlevi haline getirme isteği, borç ekonomisinin temelini oluşturur.”¹⁷²

¹⁷¹ Louis Pomery, **Yeni Zamanların İktisat Tarihi**, Ter. Cahit Talas, Ankara, Yeni Matbaa, 1956.

¹⁷² Maurizio Lazzarato, **Borçlandırılmış İnsanın İmali**, Ter. Murat Erşen, İstanbul, Açılım Kitap, 2014, s. 27-28.

Modern iktisadi sistemde paranın daima tedavülde dolaşması gerekir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için de borç-alacak ilişkisinin kurulması gereklidir. Dolayısıyla bu ilişkinin sürekli olması şarttır. Çünkü kapitalizm, geri ödemeyi asla bitiremeyecek borçlandırılmış insanın üretilmesi amacıyla bu geçişi kendine mal etmiştir. Bunun sonucunda artık sonlu borç nerdeyse tamamen ortadan kalkmış, kapitalizmle sonsuz borç anlayışına geçilmiştir.¹⁷³

On dokuzuncu yüzyılda haberleşme ve nakliye alanındaki gelişmelerle birlikte insan ve sermayenin uluslararası tedavülü de hızlı bir artış göstermiştir. Bu dönemde Avrupa'dan Amerika kıtasına ciddi göçler yaşanmış ve bu durum hem Avrupa'nın hem de Amerika'nın demografik ve sosyal yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. Tüm bunların yanında asıl önemli olan nokta ise sermayenin tedavülüdür. Sermayenin bir bölümü sömürge faaliyetleri için kullanılmaktayken önemli bir bölümü de hükümetlere borç olarak verilmeye başlamıştır. Sermaye sahiplerinin belirli şartlarla ve yüksek faizlerle hükümetlere verdikleri bu borçlar, genellikle hükümetlerin iflasıyla sonuçlanmış ve borç verenler iflas eden ülkeyi borcunu ödemeye zorlamak için kendi hükümetlerinin askeri ve diplomatik güçlerini harekete geçirmişlerdir. Böylece sermaye, siyasi kontrol kurmanın bir aracı olarak kullanılmaya başlamıştır.¹⁷⁴ Nihai olarak gelinen noktada borç/kredi mantığı, küreselleşme içinde toplumsal sınıfları yönetmenin siyasi mantığı haline gelmiştir. Ancak bu sistemde borcun iktidarı sanki baskıyla işlemiyormuş gibi takdim edilmiş, daima borçlu olan ülkenin özgür olduğu savunulmuş ama davranışlarının sözleşmeyle altına girdiği borcun tanımladığı çerçevenin dışına çıkmamasına riayet edilmiştir. Bu durum birey için olduğu gibi nüfusun tamamı ya da toplumsal bir grup için de geçerlidir. Borcunu ödemeye uygun bir yaşam tarzı benimsediği ölçüde bireyler ve ülkeler özgür kabul edilmektedir.¹⁷⁵

Zikredilen tüm bu gelişmelerden sonra Batı ile sermaye üzerinden borçlandırılan diğer ülkeler arasında ciddi farklar ortaya çıkmaya başlamıştır. İflas eden ülkeler borçlarını ödemek üzere daha yüksek faiz oranlarıyla tekrardan

---

¹⁷³ Lazzarato, **Borçlandırılmış İnsanın İmali**, s. 69.

¹⁷⁴ Güran, **İktisat Tarihi**, s. 137.

¹⁷⁵ Lazzarato, **A.g.e.**, s. 29.

borçlandırılıyor, bu şekilde sonu olmayan borç ilişkileri meydana getiriliyordu. Bu sistemin içine Osmanlı Devleti de dahil olmuş, nihayetinde ödeyemediği borçlarını tahsil etmek üzere Batı devletleri Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni kurmuşlardı. Sonraki dönemde devam eden bu borçlandırma sistemi dünya üzerinde önemli hacimde borçlanmış ülkeler meydana getirmiş, Dünya Bankası ve IMF (International Monetary Fund) gibi kurumların kurulmasını zaruri hale getirmişti. Bu kurumların her ne kadar dünya üzerinde sermayenin eşit dağılımı sağlamak ve para trafiğini yönetmek gibi amaçlarla kurulduğu iddia ediliyorsa da gerçek amacının borçlanan ülkelerin siyasi ve askeri açıdan yönetilmesi olduğu artık inkar edilemez hale gelmiştir. Halen bu kurumlar aynı amaçlarla varlıklarını sürdürmekte, dünya üzerinde borç ekonomisinin daha da güçlenmesi için her türlü siyasi ve ekonomik politikaları uygulamaktadır.

Gelinen noktada iktisadi sistemin tamamen borç ekonomisine dönüşümü borç ve alacak kavramlarını tekrar ele almayı gerektirecek seviyeye ulaşmış görünmektedir. Artık bundan bin yıl önce bir kimse borç ya da alacak kelimesini kullandığında anlaşılan ve akla gelen şeylerle bugün için anlaşılan ve akla gelen şeylerin aynı ya da benzer olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir.

B. BORÇ VE ALACAK

1. Tanımı ve Taksimleri

İki veya daha çok kişi arasında borçlu olan şahsın alacaklısına bir şey vermek, yapmak veya yapmamak mecburiyetinde olduğu hukuki münasebete borç denir.¹⁷⁶ Borcun mevzuu olan edimi yerine getirmekle (îfâ) yükümlü olan tarafa borçlu, borcun îfâsını talep hakkına sahip olan tarafa da alacaklı denir. Borç kavramı, alacaklı tarafından bakıldığında alacak olarak isimlendirilmektedir. Dolayısıyla alacak “bir paranın ödenmesi, bir malın teslimi veya bir işin görülmesini karşı taraftan isteme hakkı”¹⁷⁷ olarak tanımlanmaktadır.

¹⁷⁶ İsmet Alkan, Aslan Tufan Yazman, **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, İstanbul, 1947, C. 2, s. 71.

¹⁷⁷ Şiir Yılmaz v.d., **İktisat Terimleri Sözlüğü**, Ankara, TDK Yayınları, 2011, s. 16.

Türkiye Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGGK) finansal raporlamaya ilişkin yayınlamış olduğu raporda borcu “geçmiş olaylardan kaynaklanan ve ödenmesi işletmenin ekonomik fayda sağlayabilecek değerlerinde bir çıkışa neden olacak mevcut yükümlülükler” şeklinde tanımlamıştır.¹⁷⁸ Bu tanımdan yola çıkılarak alacak da “geçmiş olaylardan kaynaklanan ve ödenmesi işletmenin ekonomik fayda sağlayabilecek değerlerinde bir girişe neden olacak mevcut beklentiler” şeklinde tanımlanabilir.

Borçlar çeşitli açıdan farklı taksimlere tabi tutulmuştur. Batı hukukunda bir yaptırım ile desteklenen ve borçlu tarafından gönül rızasıyla ifâ edilmediği takdirde cebri ifâya konu olan borçlara “medenî borçlar”, buna karşılık hukuk tarafından bir müeyyide ile desteklenmeyen, sadece bazı zaruretler ve ahlâkî düşünceler sonucunda doğmuş olan borçlara da “tabii borçlar” denilmiştir. Kaynağı itibariyle Roma hukukuna dayanan bu ayırma karşılık İslâm hukukunda kazâen borç-diyâneten borç ayırımı bulunmaktadır. Bir başka ayırım da basit ve müşterek borç ayırımıdır. Aynı sebepten doğan borç ilişkisinde borçlular veya alacaklılar birden fazla ise müşterek borç teşekkül eder. Bu borç akitten, mirastan veya ortaklaşa sahip olunan bir malın üçüncü bir şahıs tarafından telef edilmesinden doğabilir. Bir de peşin borç-vadeli borç ayırımı bulunmaktadır. İki kişi arasındaki borç münasebetinin hükmünü hemen doğuran borçlara peşin borçlar, gelecekte vuku bulacak bir hadiseye bağlanan veya böyle bir hadise gerçekleştiği anda borç münasebetinin hükmünü düşüren borçlara da vadeli borçlar denir.¹⁷⁹

Vergi Usul Kanunu’nun 322. maddesine göre kazai bir hükme veya kanaat verici bir vesikaya göre tahsiline artık imkan kalmayan alacaklara değersiz alacak adı verilir.¹⁸⁰ Bu tür alacaklar, klasik Hanefî literatüründeki ödenmesi umulmayan alacaklarla benzeşmektedir. Değersiz alacaklar, bu mahiyete girdikleri tarihte tasarruf değerlerini kaybederler ve mukayyet kıymetleriyle zarara geçirilerek yok

¹⁷⁸ http://www.kggk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/Finansal%20Raporlamaya%20C4%B0li%C5%9Fkin%20Kavramsal%20C3%87er%C3%A7e/K%C3%87_2018.pdf (Erişim Tarihi: 23.11.2018)

¹⁷⁹ Mehmet Akif Aydın, “Borç”, **DİA**, VI, s. 286.

¹⁸⁰ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf> (Erişim Tarihi: 23.11.2018)

edilirler. Alacağın değersiz alacak kategorisine dahil olması için şu durumların meydana gelmesi gerekir;

- Borçlunun gaipliğine ilişkin mahkeme kararı,
- Konkordato¹⁸¹ ilan edildiği durumda alacaklının borçluyu ibra ettiği tutar,
- Alacağın olmadığını ifade eden mahkeme tutanakları,
- Borçlunun herhangi bir malvarlığı bırakmadan ölümü ve mirasçılarının da mirası ret kararı,
- Borçlunun memleketi terk ettiği ve haczi mümkün mal bulunmadığını gösteren belgeler,
- Mahkeme huzurunda sulh suretiyle alacağın bir kısmından vazgeçilmesi.¹⁸²

Alacaklar, bazı durumlarda şüpheli alacak olarak isimlendirilen alacak türüne dönüşmektedir.¹⁸³ Vergi Usul Kanunu'nun 323. maddesine göre dava veya icra safhasında bulunan alacaklar ile yapılan protestoya¹⁸⁴ veya yazı ile bir defadan fazla istenilmesine rağmen borçlu tarafından ödenmemiş bulunan dava ve icra takibine değmeyecek derecede küçük alacaklar şüpheli alacak kategorisine girmektedir. Ödeme süresi geçen her alacak doğrudan şüpheli alacağa dönüşmez. Süre sona ermiş olsa bile aşağıdaki durumlardan birinin daha gerçekleşmiş olması gerekir;¹⁸⁵

- En az iki defa vadesinin uzatılmış olması,
- Protesto edilmiş olması,
- Yazı ile en az iki defa istenmiş olması,
- İcra safhasına aktarılmış olması.

¹⁸¹ Anlaşma, mutabakat, cebri sulh, borçlunun alacaklarıyla alacak şartlarını tadil için anlaşması. (Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 314.)

¹⁸² <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf> (Erişim Tarihi: 23.11.2018)

¹⁸³ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf> (Erişim Tarihi: 23.11.2018)

¹⁸⁴ Bir hakkın düşmesini önlemek veya başkasını temerrüde düşürmek için resmen tebligat yapılması, ticari senetlerin ödenmemesi halinde asıl borçluya durumu bildiren yazı, ihtarname, tebligat. (Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 471)

¹⁸⁵ Murat Okyay Demirörs, “Şüpheli Ticari Alacaklar ve Muhasebesi” **Mevzuat Dergisi**, S: 63, Mart 2003.

Dolayısıyla modern muhasebede klasik Hanefî literatüründeki kuvvetli alacak-zayıf alacak taksimine benzeyen bir taksim (normal alacak-şüpheli alacak-değersiz alacak) bulunmaktadır.

2. Borcun/Alacağın Doğması

Borç/alacak temel olarak dört sebepten kaynaklanmaktadır. Bunlar akit, haksız iktisap, haksız fiil ve kanundur.

Borcun kaynaklandığı en temel işlem akitlerdir (sözleşme). Bir veya daha fazla kişinin bir hakkı doğurmak, düşürmek ya da değiştirmek için beyan ettikleri irade olan akit, hukuk tarihinde önceleri kayda değer bir borç kaynağı değilken bu tip hukukî işlemlerin çoğalması sonucu borcun en önemli kaynaklarından birisi haline gelmiştir. Akit, akde iştirak edenlerin sayısına göre tek taraflı ve çift taraflı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bir veya menfaatleri aynı olan birden fazla kişinin iradesi bir hukuki netice hasıl olması için yetiyorsa akit tek taraflı, bir hukuki neticenin meydana gelmesi için menfaatleri zıt birden fazla kişinin irade beyanı gerekiyorsa akit çift taraflı olmaktadır.¹⁸⁶

İslâm hukukunda akit serbestliğinin esas olduğunu söylemek mümkündür. Ancak hukukun temel kurallarına aykırı olan veya hukukça yasaklanan bir işi veya maddeyi konu edinen akitler yasaktır. Bu kuralın uygulanmasında ve yasak kapsamına giren akitler konusunda hukukçular arasında farklı görüşlere rastlanmaktadır. Bununla birlikte geçerli olarak kurulan akitlerin taraflardan birisi veya her ikisi için borç doğurduğu şüphesizdir. Ayrıca Mâlikî fakihlerine göre tek taraflı akitler, Cermen hukukuna benzer bir şekilde umumi bir borç kaynağı oluşturmaktadır. Meselâ aralarında herhangi bir akit olmadan bir kimseye bir şey vermeyi veya yapmayı taahhüt eden şahsın bu taahhüdü, kendisi ölmedikçe veya iflâs etmedikçe bağlayıcı kabul edilmektedir.¹⁸⁷

Borcun meydana gelmesine sebep olan bir diğer işlem ise haksız iktisap işlemidir. Hukukî bir sebebe dayanmadan bir şahsın mal varlığının başkası aleyhine

¹⁸⁶ Hayreddin Karaman, “Akid”, *DİA*, II, s. 252.

¹⁸⁷ Mehmet Akif Aydın, “Borç”, *DİA*, VI, s. 288.

çoğalması anlamına gelen bu kavram yerine zaman zaman sebepsiz iktisap,¹⁸⁸ sebepsiz zenginleşme kavramları da kullanılmaktadır. Mesela bir kimsenin borçlu olduğunu zannederek başkasına ödemede bulunması İslâm hukukunda haksız iktisap çeşitlerinden biridir. Çoğalma, mal edinenin mamelekinde müspet bir fazlalık şeklinde olabileceği gibi mukabil tarafın mamelekinin pasif tarafındaki azalma ve keza onun yapacağı masrafların önlenmesi ve bir işin yapılması tarzında da olabilir.¹⁸⁹ Haksız iktisapta asıl önemli nokta, bu istifadenin kusurlu olup olmaması değil bu çoğalmanın meşru herhangi bir sebebe dayanmamasıdır. Öte yandan böyle bir iktisapta bir mamelekin çoğalması ile diğer mamelekin eksilmesi arasında bir illiyet bağının bulunması da gerekir. Şartlarının gerçekleşmesi halinde haksız iktisap zenginleşene zenginleşme oranında iade borcu doğurmaktadır. İslâm hukukunda haksız iktisabın genel bir borç kaynağı olduğu açıkça belirtilmemiştir.¹⁹⁰

Hukuka aykırı olarak bir kimsenin şahsına veya mal varlığına zarar veren fiiller haksız fiil olarak isimlendirilmekle beraber borcun kaynakları arasında yer almaktadır.¹⁹¹ Esasen haksız fiiller bütün hukuk sistemlerinde borcun en yaygın kaynakları arasında yer almış ve hukuk tarihinde ilk defa ortaya çıkan borç sebeplerinden biri sayılmıştır. İslâm hukuku İngiliz hukukuna benzer bir şekilde haksız fiil çeşitlerini ayrı ayrı düzenlemiş, hepsini içine alan genel bir haksız fiil nazariyesi halinde onları birleştirmemiştir. Umumi bir haksız fiil nazariyesine sahip bulunan hukuk sistemlerinde de bugün birçok özel haksız fiil türü ayrıca düzenlenmektedir.¹⁹²

Haksız fiil ve onun doğurduğu zarar şahsa veya mala yönelik olabilir. Şahsa yönelik haksız fiillerden öldürme ve yaralamalar, şartları gerçekleşmişse İslâm hukukunda kısas ile cezalandırılır; gerçekleşmemişse mağdura veya yakınlarına diyet devreye girmektedir. Mağdurun veya ölmüşse yakınlarından birinin kısas uygulanmasından vazgeçmesi halinde yine diyet ödenir. Mala yönelik olan haksız

¹⁸⁸ Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 174.

¹⁸⁹ İsmet Alkan, Aslan Tufan Yazman, **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, C. 5, s. 75.

¹⁹⁰ Ali Kaya, Halit Çalış, “Haksız İktisap”, **DİA**, XV, s. 211.

¹⁹¹ Erdoğan, **A.g.e.**, s. 174.

¹⁹² Mehmet Akif Aydın, “Borç”, **DİA**, VI, s. 289.

fiillerin başında ise gasp gelmektedir. Gasp sorumluluğu, İslâm hukukunda mülkiyet hakkının korunması prensibine uygun biçimde düzenlenmiştir. Buna göre başkasının malını gasp eden kimse onu ya iade ya da tazmin edecektir; tazmin sorumluluğundan herhangi bir şekilde kurtulması söz konusu değildir. Hatta malın nasıl olsa telef olacağını ispat etse dahi bundan kurtulamaz.¹⁹³

Borcun kaynaklarından sonuncusu ise kanundur. Daha önce geçen söz konusu haksız iktisap ve haksız fiilin borcu doğurmasının sebebi, bunların kanun tarafından borç doğurucu olarak kabul edilmesidir; bu açıdan bu tür borçların kaynağı da kanun olmaktadır. Söz konusu borçların dışında kalan ve doğrudan doğruya kanunun belirlemesiyle oluşan birtakım borçlar vardır ki ne tarafların iradesinden ne de borç doğurucu fiil ve işlemlerden doğmuştur; kaynağı sadece kanundur. Kişinin belirli yakınlarına olan nafaka borcu bu türün örneklerindedir ve sadece kanunun bunu ödenmesi gereken bir borç olarak kabul etmesine dayanmaktadır.¹⁹⁴

3. Borcun/Alacağın Sona Ermesi

Borç/alacak îfâ ile doğal olarak sona erer. İfa dışında borcu sonlandıran yedi durum daha vardır ki bunlar; îfâ yerine edim, yenileme, takas, İbra, borcun imkansız hale gelmesi, alacaklı ile borçlunun sıfatlarının birleşmesi ve zamanaşımıdır.¹⁹⁵

1. İfâ: Borcun konusu olan edimin yerine getirilmesi anlamına gelir. Bir vadeye bağlanmamış olan alacakların îfâsını alacaklı derhâl talep edebilir. Eğer alacaklı aynı zamanda borçlusuna karşı bir edim ile mükellef bulunuyorsa bunu îfâ etmedikçe veya îfâsını teklif etmedikçe aralarında bunun aksine bir sözleşme olmadığı sürece diğer taraftan îfâyı talep edemez. Sözleşme gereğince borcunu daha önce yerine getirmek durumunda olan taraf diğer tarafın acze düşmesi sebebiyle borcu îfâ edemeyeceğini anlarsa teminat isteyebilir. İfâ, borcun bizzat borçlu tarafından yerine getirilmesidir. Bununla birlikte onun vekili, velisi, kefilisi veya diğer bir şahıs tarafından yerine getirilmesi de îfâ sayılır. Alacaklı, karşılıklı anlaşmayı veya yapılacak işin özelliğini ileri sürerek başkasının îfâsını reddedebilir. Böyle olmayan

¹⁹³ Mehmet Akif Aydın, “Haksız Fiil”, **DİA**, XV, s. 210.

¹⁹⁴ Mehmet Akif Aydın, “Borç”, **DİA**, VI, s. 289.

¹⁹⁵ İsmet Alkan, Aslan Tufan Yazman, **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, C. 2, s. 72.

borçlarda ise ret hakkına sahip değildir. Alacaklının hukuken geçerli bir sebep olmadan bizzat borçlu veya üçüncü şahıs tarafından yapılan îfâyı kabulden kaçınması durumunda borçlu hâkime başvurur. Hâkimin emrine rağmen alacaklı îfâyı kabulden yine kaçınır, borçluyu da ibra etmezse borçlu hâkime veya onun göstereceği bir yed-i emîne îfâyı yaparak borcundan kurtulmuş olur. Borcun teşekkül ettiği anda îfâ edilmesi esastır. Bununla birlikte teşekkülü anında borcun sonra îfâ edileceği açıkça zikredilmişse yahut işin veya örf ve âdetin gereği daha sonra îfâ edilmesi gerekiyorsa sonra da îfâ edilebilir.¹⁹⁶

2. İfa yerine edim: Borçlu karşılıklı anlaşma ile asıl borcuna mukabil diğer türden bir ödemede bulunabilir ve bununla borç sona ermiş olur. Buna îfâ yerine edim veya istibdal denmektedir. Yalnız İslâm hukukuna göre bu muamelenin geçerli olması için faize yol açmaması gerekmektedir.¹⁹⁷

3. Yenileme: Bir borç önceden var olan borcun yerini almışsa yenileme gerçekleşmiş ve bununla hem evvelki borç hem de ona bağlı bulunan mükellefiyetler düşmüş olur. Bu yönüyle yenileme, borcu (burada kastedilen birinci borçtur) sona erdiren hallerden biri olmaktadır.¹⁹⁸

4. Takas: Alacaklı ile borçlunun karşılıklı olarak yaptıkları bir hesaplaşma muamelesidir. İki tarafın borçları arasında cins ve vasıf bakımından birlik bulunması ve vadelerinin gelmiş olması durumunda taraflardan birisinin isteği üzerine karşı tarafın rızasına bağlı olmaksızın takas gerçekleşir. Bu şartlardan biri bulunmadığı takdirde takas ancak iki tarafın rızasıyla yapılabilir. Takas işleminde borcu az olanın yükümlülüğü sona erer, çok olanın ise alacağı nispetinde azalır.¹⁹⁹

5. İbra: Bir kimsenin diğer bir kimsedeki alacak hakkından tamamen veya kısmen vazgeçmesine ibra denir. İbra belirli bir alacakla ilgili olursa hususi, bütün haklara şâmil olursa umumi olur.

¹⁹⁶ Bilal Aybakan, “İfâ”, **DİA**, XXI, s. 498.

¹⁹⁷ Mehmet Akif Aydın, “Borç”, **DİA**, VI, s. 289.

¹⁹⁸ Mehmet Akif Aydın, “Borç”, **DİA**, VI, s. 289.

¹⁹⁹ Abdullah Kahraman, “Takas”, **DİA**, XXXIX, s. 451.

İslâm hukukunda ibra Şâfiî ve Hanbelîlere göre alacak hakkının ıskatı olup ibra edilenin kabulüne bağlı değildir. Hanefîlerden Züfer'e ve Mâlikîlere göre ibra ıskat değildir ve bunu borçlunun kabul etmesi zaruridir. Hanefî mezhebinin hâkim telakkisine göre, esas itibariyle bir hakkın ıskatından ibaret olan ibranın sarf ve selem akitleri dışında geçerli sayılabilmesi borçlunun kabulüne bağlı değilse de ibrada aynı zamanda temlik mânası bulunduğundan ret ile geçersiz hale gelir. İbranın malum ve muayyen olması gerekir; belirli olmayan ibralar ise geçerli değildir.²⁰⁰

6. Borcun imkansız hale gelmesi: Borcun îfâsının imkânsız olması durumunda borçlu îfâyâ zorlanamaz. Yalnız o da bu îfâ karşılığında aldıklarını iade etmek mecburiyetindedir.²⁰¹

7. Alacaklı ve borçlu sıfatlarının birleşmesi: Ölüm borcun düşmesinin bir sebebi değildir. Ölüm sebebiyle alacaklı veya borçludan birinin diğerine halef olması durumunda, alacaklı ve borçlu sıfatları aynı şahısta birleşmiş olduğundan, borç ile buna bağlı yükümlülükler düşmüş olur.²⁰²

8. Zaman aşımı (Müruruzaman): Temelde hak ve borcu düşüren bir sebep kabul edilmemekle birlikte modern hukukta borcu sona erdiren bir durumdur. Türk medeni kanununa göre farklı süreler tayin edilmiş olsa da alacakların hepsi zamanaşımına tabidir.²⁰³ Yalnızca alacağın gayrimenkulle teminat altına alınması durumunda alacak zamanaşımına uğramamaktadır.²⁰⁴ İslâm hukukunda ise Hanefî ve Mâlikî fakihlerine göre belirli bir müddetin geçmesi borcun aslını değil fakat dava hakkını düşürür. Böylece dava hakkından mahrum kalan borç, dinen değilse de hukuken âdeta düşmüş olur. Burada geçen sürenin ne kadar olacağı ile ilgili birçok görüş bulunmaktadır.²⁰⁵

²⁰⁰ Yunus Apaydın, "İbra", **DİA**, XXI, s. 263.

²⁰¹ Mehmet Akif Aydın, "Borç", **DİA**, VI, s. 289.

²⁰² Mehmet Akif Aydın, "Borç", **DİA**, VI, s. 289.

²⁰³ Fikret Eren, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, İstanbul, 2002, C. 3, s. 485.

²⁰⁴ Ayşe Arat, "Türk Borçlar Hukukunda Alacak Zamanaşımı", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 12, Sy. 3-4, 2004, s. 199.

²⁰⁵ Mehmet Akif Aydın, "Borç", **DİA**, VI, s. 290.

KGK yayınlamış olduğu “Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve” metninde borçların sona ermesinin genellikle ekonomik yarar sağlanması beklenen bir varlığın alacaklı olan tarafa verilmesi şeklinde olacağı ifade edildikten sonra borcu sona erdiren diğer durumları da şöyle sıralamıştır:²⁰⁶

- (a) Nakit ödemesi,
- (b) Diğer varlıkların verilmesi,
- (c) Hizmet sağlanması,
- (d) Bir yükümlülüğün bir başka yükümlülükle değiştirilmesi,
- (e) Yükümlülüğün özkaynaklara dönüştürülmesi.

Son olarak bir yükümlülüğün alacaklının alacağından vazgeçmesi (ibra) ya da alacak hakkını yitirmesi gibi durumlarda da sona ereceğini ilave etmiştir. Bazı ifadelerde farklılık bulunsa da genel olarak bakıldığında KGK, iktisatta borcu sona erdiren durumlar olarak kabul edilen durumları kabul etmiştir.

4. Borcun/Alacağın Kurumsallaşması ve Ticarete Etkisi

Tarihi süreç içerisinde borç ve alacak kavramları, hiç olmadığı kadar bir itibara ve öneme günümüzde sahip olmuştur. Nietzsche’ye göre kişiler arasındaki en eski ve en ilkel ilişki olan alacaklı ile borçlu arasındaki ilişki, bugün bambaşka bir merhaleye ulaşmıştır.²⁰⁷ Günümüzde böyle bir ilişki olmadan herhangi bir ticari eylem neredeyse düşünülemez. Ticareti ve iktisadı artık bu ilişki yönetmekte, tüm ekonomik faaliyetler insanlar arasındaki bu en eski ilişki üzerinden yürütülmektedir.

Alacak ve borç ilişkisinin mahiyeti düşünülduğünde bu mahiyetin tarihi süreç içerisinde içerik itibarıyla bazı değişiklere uğradığı görülmektedir. Bu değişim, temelde üç maddede incelenebilecek bir seyir izlemiştir. İlk ve en önemli değişim, alacaklı-borçlu ilişkisinin kuruluş amacının günümüzde tamamen değişmiş

²⁰⁶ http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/Finansal%20Raporlamaya%20C4%B0li%C5%9Fkin%20Kavramsal%20C3%87er%C3%A7eve/K%C3%87_2018.pdf (Erişim Tarihi: 23.11.2018)

²⁰⁷ Lazzarato, **Borçlandırılmış İnsanın İmali**, s. 39.

olmasıdır. Modern dönem öncesinde bu ilişkinin amacı temelde bireylerin asli ihtiyaçlarını temin etme iken günümüzde bu amaçla alacaklı-borçlu ilişkisine rastlamak çok mümkün değildir. Bu değişimde alacaklı-borçlu şeklinde isimlendirilen tarafların özel kişilikten tüzel kişilik (devletler, şirketler vs.) haline gelmesinin de önemli bir rolü vardır. Bireyler, asli ihtiyaçlarını temin etme maksadıyla alacaklı-borçlu ilişkisine girmeye devam etseler bile bu durum toplam borçların çok az bir yekununu oluşturmaktadır. Ancak tüzel kişiler arasında meydana gelen borç-alacak hacmi asli ihtiyaçları temin etme amacına matuf olmamakla beraber dünya ticaretindeki toplam borç hacminin önemli, temel ve en büyük kısmını oluşturmaktadır. Artık günümüzde şirketlerin yapacakları yatırımları kredi/borç üzerine bina ettikleri, sermayeyi ticarete dahil etmedikleri ve bunun üzerinden tüm ödeme ve muhasebelerini planladıkları bilinmektedir.

Devletlerin borçlu-alacaklı ilişkisine girmesi de on sekizinci yüzyıldan sonra ortaya çıkmış bir meseledir. Kapitalist sistemin şirketler üzerinden devletleri borçlandırması, IMF gibi kurumların kurulması, devletlerden daha zengin şirketlerin meydana gelmesi ve dolayısıyla borcun/alacağın günümüzde kurumsal bir şekle dönüşmesi modern dönemdeki iktisadi değişimlerin izlenmesi ve değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Alacaklı-borçlu ilişkisindeki ikinci temel değişim, borcun/alacağın süresi ile ilgili meydana gelen değişimdir. Bu durum, hem özel kişilerin hem de tüzel kişilerin borçlanma sürelerinde geçerlidir. Bireylerin birbirleri arasında temel ihtiyaca yönelik olarak gerçekleştirdikleri borçlanmalarda süre çok uzun tutulmuyorken, tüzel kişilere (devlet, banka vs.) yönelik borçlanmalarında genellikle süre uzamaktadır. Özellikle bankalardan alınan kredilerin (konut, taşıt, ihtiyaç vb.) geri ödemesi yıllarca devam edebilmektedir. Tüzel kişiler açısından bu durum göz önüne alındığında ise borçlanma durumu ticaretin temeli haline geldiğinden bu borçların geri ödemesi on yıllarca sürebilmektedir. Modern dönem öncesinde, örneğin Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemde (hicri iki, miladi sekizinci asırda) borçların geri ödemesinde böyle uzun sürelerin tasavvur edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Her ne kadar klasik fıkıh geleneğinde borçlanmada geri ödeme süresinin herhangi bir üst sınırı olmamakla

birlikte zihinlerde günümüzdeki kadar uzun süreli borç ilişkisinin olmadığını tahmin etmek çok zor değildir.

Alacaklı-borçlu ilişkisindeki üçüncü temel değişim ise borcun/alacağın miktarı ile ilgili meydana gelen değişimdir. Modern öncesi diye tabir edilen dönemlerde borçların miktarı küçük meblağlar halindeyken günümüzde borç olarak çok büyük meblağların olduğu görülmektedir. Özellikle tüzel kişiler arasında meydana gelen borçlar genellikle yatırım amaçlı olduğundan meblağların büyük olması da tabii karşılanmaktadır.

Sonuç itibariyle üç madde halinde özetlenen bu durumlar, borç/alacak kavramlarının mahiyetiyle ilgili değişimi gözler önüne sermektedir. Artık günümüzde borç/alacak denildiğinde kastedilen ve anlaşılan mefhumla on iki asır evvel Ebû Hanîfe'nin borç/alacak dediğinde kastettiği ve anladığı mefhumun aynı olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu mahiyet değişimi, günümüz hukuk düşüncesi içinde de yerini almış ve hükümleri ona göre takdir edilmiştir. İslâm hukuku açısından ise bu konuda henüz mahiyet değişimini göz önünde bulunduran ve ona göre hükümler getiren bir çalışmadan söz edilememektedir. Yapılan çalışmalar ya tekrara düşerek klasiği özetlemekte ya da klasik fıkıhtan tamamen uzak kalarak İslâm hukuku çalışması olmaktan ziyade başka çalışmaları desteklemek amacıyla telif edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ FIKİH LİTERATÜRÜNDE ALACAĞIN ZEKÂTI İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Alacakların zekât nisabına etkisi fıkıh eserlerinin kaleme alındığı erken dönemlerden itibaren tartışmaya konu olmuştur. Ancak günümüz alacak/borç anlayışı ile klasik alacak/borç anlayışının farklılaşması sebebiyle günümüzde yapılan tartışmaların mahiyeti değişmiştir. Örneğin eskiden daha çok kısa vadeli olan borçlanmalar günümüzde daha çok uzun vadeli borçlanmalar şeklinde gerçekleşmektedir. Bu tür uzun vadeli borçların ortaya çıkardığı temel tartışma alanlarından biri bu alacakların zekât nisabına etkisidir. Bu konuda farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, ödeme zamanı açısından borçları taksime tabi tutup bu borçlar hakkındaki yaklaşımları değerlendirmek önem arz etmektedir. Ayrıca geçmiş zamanlarda borçlanmanın daha çok temel ihtiyaçları karşılamak için olduğu görülmektedir. Günümüzde ise bu ihtiyaçlar için borçlanma mevcut olmakla birlikte bireylerin, ticareti geliştirmek, yatırım yapmak vb. gerekçelerle borçlandıkları bilinmektedir. Bu durum, borçlanma alanlarının zekât nisabına etkisi ile ilgili önemli tartışmalara yol açmıştır. Bu çerçevede borçlanmaya konu olan mal açısından alacakları taksime tabi tutarak mevzuyla ilgili yaklaşımlara yer vermek suretiyle bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Bu bölümde, ilk olarak alacakların çeşitli açılardan taksimi ele alınacak, daha sonra bu alacak taksimlerinin zekât nisabını nasıl ve ne oranda etkilediği tartışılacaktır.

A. ALACAĞIN TAKSİMİ

Alacak kelimesinin Arapça ifadesi olan deyn (الدَّيْن) lafzı, aynı anda bünyesinde iki zıt anlamı barındıran bir ifadedir. Dolayısıyla alacak anlamına gelen bu lafız, aynı zamanda borç manasını da vermektedir. Bu tür ifadelerin çok yaygın olduğu Arapça

dil bilgisinde bu tür lafızlara ezdâd lafızlar denilmektedir. Hatta Arap dilinde bu konuyla ayrı sözlük çalışmaları bile yapılmıştır.²⁰⁸

Deyn hakkında yapılan taksimlerin en başında Allah'a olan borçlar ve kullara olan borçlar taksimi gelmektedir. Kullar tarafından herhangi bir şekilde hak iddia edilmesi söz konusu olmayan borçlar Allah borçları, kullar tarafından istenebilen ve hak iddiasından bulunulabilen borçlar ise kul borçları olmaktadır. Adaklar, kefaretlar, fitır sadakası ve kurban gibi ibadetler Allah'a olan borçları oluştururken satılan malın ücreti, karz gibi durumlar da kul borçlarını oluşturmaktadır.²⁰⁹

1. Ödeme Vakti Açısından Alacaklar

Ödeme vakti açısından alacaklar ikiye ayrılmaktadır:

Peşin alacaklar (ed-deynü'l-hâll): Alacaklının talep etmesiyle borçlunun ödemesi gereken alacaklara peşin alacak denir. Bu tür alacakların tahsili için hak iddiasında bulunmak (mutalebe) ve mahkemeye dava açmak caizdir.

Vadeli alacaklar (ed-deynü'l-müeccel): Ödeme vakti gelmeden ödenmesi gerekli olmayan alacaklara vadeli alacak denir. Ödenme vakti gelmeden borçlu kimse alacaklıya bunu ödese borç kapanmış olur ve zimmetinden düşer. Taksitli borçlar da vadeli borçların altına girmektedir. Çünkü borçlu kimsenin her bir taksitin ödeme zamanı geldiğinde onu ödemesi gerekir. Bu tarihten önce hak iddiasında bulunmak (mutalebe) caiz değildir.²¹⁰

Peşin alacaklar -ister peşin olsun ister vadeli- zimmete taalluk eden olan tüm borçları kapsamaktadır. Çünkü vadeli olan alacakların süresinin sona ermesi o alacağı peşin alacağa dönüştürmektedir. Bu açıdan bakıldığında böyle bir ayrımın anlamsız olduğu akla gelse de çok uzun vadeli borçlar açısından düşünüldüğünde bu taksimin anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Hanefî mezhebinde bu şekilde bir ayrımın

²⁰⁸ Bunlardan bazıları, Muhammed Hüseyin Âl-i Yasin'in "Ezdam fi'l-luga", Ebû Ali Muhammed b. Müstenir b. Ahmed en-Nahvî Kutrub'un "Kitâbü'l-Ezdam", Ebû Bekr b. Beşşar Muhammed b. Kâsım b. Muhammed İbnü'l-Enbârî'nin "Kitâbü'l-Ezdam" ve Abdülvahid b. Ali el-Halebi Ebü't-Tayyib el-Luğavî'nin "Kitâbü'l-Ezdam fi kelami'l-Arab" isimli eserleridir.

²⁰⁹ Salih b. Abdullah el-Lâhim, **Eserü'd-deyn fi'z-zekât**, Riyad, Dâru İbnü'l-Cevzî, 1429, s. 23.

²¹⁰ Abdullah b. İsa el-Âyzî, **Zekâtü'd-düyüni'l-muâsıra**, Riyad, Dâru'l-Meyman, 2015, s. 32.

olmaması, Hanefî fukahanın böyle bir düşünceden yola çıktığı şeklinde yorumlanabilir. Çünkü Hanefî literatüründeki eserlere bakıldığında borç ve alacaklarla ilgili böyle bir ayırımın söz konusu edilmediği görülecektir.

Genel taksim ve tanımlar bu şekilde olmakla birlikte borç ve alacakla ilgili zekât konularında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Zekâta temel şartlardan biri nisap miktarı olan malın üzerinden bir kamerî yılın geçmiş olmasıdır (havelânü'l-havl). Alacak ve borçların vadesi de bir sonraki havelânü'l-havl dönemine kadar doluyorsa bu durumda vadeli alacak olarak kabul edilen alacaklar zekât konusunda -her ne kadar alacaklının hak iddiasında bulunma ve dava açma hakkı bulunmasa da- peşin alacak olarak kabul edilmektedir. Örneğin; 2019 (1440) yılı Ramazan ayında havelânü'l-havl süresi dolacak olan zekât malları bulunan bir kimsenin o yılın Şaban ayında vadesi gelen alacakları bulunuyorsa içinde bulunduğumuz şu andan itibaren o alacaklar peşin alacak kabul edilmektedir. Dolayısıyla 2019 (1440) yılı Ramazan ayında o senenin zekâtı verildikten sonra vadesi dolan alacaklar bu durumda vadeli alacak olacaktır.²¹¹

2. Tahsil Edilmesi Açısından Alacaklar

Tahsil edilmesi açısından alacaklar ikiye ayrılır:

Ödenmesi umulan alacak (ed-deynü'l-mercuv): Alacaklının tahsil edeceğini umduğu ve ödenmesini kuvvetle beklediği ve kendisinde de o malı alma kudretinin bulunduğu alacaklara ödenmesi umulan alacak denir. Bu durumda borçlunun zengin ve borcunu ikrar eden biri olması ile borcunu kabul etmeyen biri olması arasında fark yoktur. Yalnızca borcunu kabul etmeyen kimseye karşı alacaklının delili ya da şahidi bulunması gereklidir.

Umut kesilmiş alacak (ed-deynü'l-ğayru'l-mercuv): Alacaklının alacağını tahsil etmekten umudunu kestiği alacaklardır. Borçlunun kaybolması, alacaklının

---

²¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülmelik Kutluay, “Zekât Ahkamı Açısından Borcun Nisaba Etkisi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

borcu ispatlayacağı bir delil ya da şahit bulunmamakla birlikte borçlunun borcu kabul etmemesi gibi sebeplerle olabileceği gibi başka bir sebeple de olabilir.²¹²

3. Zimmete Yerleşiklik Açısından Alacaklar

Zimmette yerleşiklik açısından alacaklar de ikiye ayrılır:

Yerleşik alacaklar (ed-deynü'l-müstakir): Zimmette sabit olan ve hak sahibinin ibrası ya da borçlunun ödemesi (îfâ) dışında sâkıt olma ihtimali bulunmayan alacaklardır. Karz, satılan bir malın bedeli ve erş bedeli bu tür alacaklar kapsamındadır.

Yerleşik olmayan alacaklar (ed-deynü'l-ğayru'l-müstakir): Hak sahibinin ibrası ya da borçlunun ödemesi (îfâ) dışında başka sebeplerden dolayı ortadan kalkma ihtimali bulunan alacaklardır. Kitabet bedeli olarak anlaşılan bedelin taksitleri ya da menfaat gerçekleşmeden ödenen ücret böyledir. Köle eğer bu taksitleri ödemeye güç yetiremeyecek duruma düşerse ya da ücreti ödenen menfaatin elde edilmesi imkansız hale gelirse bu durumlarda alacak (kitabet taksitleri ve menfaat) ortadan kalkmış olur.²¹³

4. Güvence Açısından Alacaklar

Güvence açısından alacaklar ise iki kısımdır:

Mutlak alacaklar: Yalnızca borçlunun zimmetine taalluk eden borçlardır.

Garanti altına alınmış alacaklar: İpotek, kefil, garantör, senet ya da başka bir şeyle ödenmesi güvence altına alınmış olan alacaklardır.²¹⁴

B. ALACAĞIN ZEKÂTI KONUSUNA YAKLAŞIMLAR

Alacağın zekâtı konusuna modern dönem fukahası, yukarıda açıklanan taksimler üzerinden değerlendirmeler ve yorumlar getirmektedir. İki tarafa da zekâtın gerekli olmadığı görüşünde olanlar olduğu gibi alacağın zekâtını bazı durumlarda

²¹² el-Âyzî, *Zekâtü'd-düyûni'l-muâsıra*, s. 33.

²¹³ el-Âyzî, *A.e.*, s. 33.

²¹⁴ Salih b. Abdullah el-Lâhim, *Eserü'd-deyn fi'z-zekât*, s. 25.

borçlu kimsenin vermesi gerektiğini iddia edenler de bulunmaktadır. Klasik mezhep kitaplarında yer almayan görüşler, yer yer ilk dönem sahabe ve tabiin görüşlerine atıflar yapılarak modern dönem uleması tarafından benimsenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu alacağın zekâtı konusunda Hanefî mezhebindeki Ebû Hanîfe'ye atfedilen taksim üzerinden verilen fetvayı aynıyla benimsemiş, herhangi bir değişikliğe gitmemiştir.²¹⁵

Modern dönem müelliflerinden Salih b. Muhammed el-Müslim, alacakların peşin ve müeccel olarak ayrı ayrı değerlendirilmesini uygun bulmamakta, nihayetinde bu ayrımı yapanların müeccel alacaklarda kendisinden umut kesilen alacaklarda olduğu gibi zekât verilmesini söylediklerini, dolayısıyla böyle bir ayrımın gerekli olmadığını, böyle bir ayrım yapmaya bizi götüren herhangi bir delil ya da illet de olmadığını vurgulamakta, bunun cumhur ulemanın görüşü olduğunu ilave etmektedir.²¹⁶

1. Peşin Alacaklar

a. Zekâtı Gerekli Görmeyen Yaklaşımlar

Alacaklarda hem alacaklı hem de borçlu için zekâtın gerekli olmadığı görüşünde olanlar bu görüşü aşağıdaki sebeplere dayandırmaktadırlar.

Alacak durumunda olan mal, alacaklı açısından madum mal hükmündedir. Böyle bir maldan dolayı da alacaklının zekât vermesi gerekmez. Ayrıca bu durumdaki mal nâmi özelliğe de sahip değildir. Nema da zekâtın şartlarından olduğuna göre şart gerçekleşmediğinden bu tür alacaklarda zekât gerekli değildir.²¹⁷

Bu iki delil de itiraza açık delillerdir. Öncelikle alacak olan malları madum kabul etmek doğru değildir. Borçlu kimsenin zengin ve borcunu ikrar eden kimse

²¹⁵ Heyet, Din İşleri Yüksek Kurulu, **Fetvalar I**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 249-250; <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/423/alacagin-zekatin-vermek-gerekir-mi-> (Erişim Tarihi; 26.10.2018)

²¹⁶ Salih b. Muhammed el-Müslim, **Ahkâmü'z-zekât ve mesailuha'l-muâsıra min hilali şarti'l-mülk**, Mısır, Dâru'l-Hedyi'n-Nebevi, 2009, s. 273.

²¹⁷ Abdullah b. Mansur el-Ğufeylî, **Nevâzilü'z-zekât**, Riyad, Dâru'l-Meyman, 2008, s. 203.

olması durumunda alacak, mevcut hükmündedir. Borçlunun madum olması durumunda alacağın da madum olması gündeme gelebilir ki bu durumda da alacaklının elinde delil ya da şahit varsa alacak, yine madum sayılmayacaktır. Öte yandan zekât ibadetinde malın hakiki anlamda nâmi özellik taşıması gerekmekte, nâmi olmaya elverişli olması yeterli kabul edilmektedir. Malın nâmi olmaması, ancak nema özelliğini tümüyle kaybetmesi durumunda ortaya çıkmaktadır.

b. Zekâtı Gerekli Gören Yaklaşımlar

Alacaklarda zekâtın gerekli olduğu görüşünde olan alimler, başka bir noktada ihtilaf etmiştir. Bazılarına göre alacağın zekâtını vermek için malı kabzetmiş olmak gerekli değilken bazılarına göre ise malı kabzetmeden alacağın zekâtı kişiye gerekli değildir. Yine başka bir ihtilaf da alacağın zekâtının geçmiş tüm seneler için mi yoksa yalnızca son bir yıl için mi verilmesi gerektiği noktasındadır. Fukaha, bu hükümleri verirken tahsil edilmesi açısından alacağın taksimini dikkate almışlardır.

(1) Ödenmesi Umulan Alacak

Nisap miktarına ulaşmış ve üzerinden bir kameri yıl geçmiş olan alacağın, ödenmesi bekleniyorsa ve borçlu da zengin ve borcunu kabul eden inşafı biriye bu durumda üç farklı yaklaşım bulunmaktadır:

• **Birinci Yaklaşım:** Alacağın kabzedilmesini beklemeden alacaklının o andaki mevcut mallarıyla o alacağın zekâtını vermesi gerekir.

Cidde’de bulunan İslâm Fıkıh Akademisi,²¹⁸ Kuveyt’te bulunan Beytü’z-zekât,²¹⁹ AAOIFI,²²⁰ el-Kardâvî,²²¹ Abdüsettâr Ebû Gudde,²²² el-Âyzî,²²³ el-

²¹⁸ <http://www.iifa-ai.fi.org/1548.html> (Erişim Tarihi: 26.10.2018)

²¹⁹ Heyet, **Fetâvâ’z-zekât**, Safat, Beytü’z-Zekât, 1992, s. 107.

²²⁰ Heyet, **AAOIFI: Dirasatü’l-meâyîri’s-şer’iyye**, Manama, Dâru’l-Meyman, 1427, C. 3, s. 2420-2421.

²²¹ Yusuf el-Kardâvî, **Fikhü’z-zekât**, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1973, s. 137.

²²² Abdüsettâr Ebû Gudde, “Zekâtü’l-deyn”, **II. Uluslararası İslâm Ticaret Hukuku Kongresi “Günümüzdeki Meseleler”**, ed. Mehmet Bayyigit, Konya, KTO Karatay Üniversitesi, 2016, s. 460.

²²³ el-Âyzî, **Zekâtü’l-dünyâ’l-muâsıra**, s. 47.

Ğufeyli,²²⁴ Refik Yunus el-Mısrî²²⁵ ve Salih b. Muhammed el-Müslim²²⁶ bu görüşü tercih etmiştir. Muhammed Süleyman el-Eşkar²²⁷ da alacağın kabzedilmesini alacaklının muhayyerliğine bırakmakla beraber bu görüşü benimsemiştir. Ayrıca 22 Nisan 2002’de Kahire’de toplanan Güncel Zekât Problemleri 12. Toplantısında da bu karar alınmıştır.²²⁸

Bu görüşte olan fukaha şu delilleri getirmişlerdir:

Zekâtı emreden ayette²²⁹ geçen “mallar” ibaresi, Arapça lafız kuralları gereği umum ifade etmekte, yani kişinin sahip olduğu tüm malları içine almaktadır. Ayette başka bir istisna olmadığına göre kişinin alacakları onun malları sayılmakta olduğundan zekâta tabi olmaktadır.²³⁰ Bu konuda birçok sahabe ve tabiin kavli de delil olarak zikreden alimler,²³¹ burada alacak durumunda olan malı, vedîa²³² olarak bırakılmış mala kıyas etmiştir. Mûdi,²³³ vedîa olarak bir kimseye malı bıraktığı takdirde bu mal hükmen kendi tasarrufunda kabul edildiğinden gerekli şartlar oluştuğunda o malın zekâtını vermesi gerekir. Öte yandan borçlunun cömert ve borcunu kabul eden insafli biri olması durumunda alacağın kabzedilmesine dair herhangi bir engel bulunmamakta, yani kişi malda dilediği tasarrufu yapma imkanına sahiptir.²³⁴

Delil olarak zikredilen ayetteki ifadenin kapsamına alacak olan malların girmesi, alacağın mülkiyetinin bir yönden eksik olması sebebiyle kanaatimizce

²²⁴ el-Ğufeyli, *Nevâzilü’z-zekât*, s. 204.

²²⁵ Refik Yunus el-Mısrî, *Zekâtü’l-düyyûn*, Dımaşk, Dâru’l-Mektebî, 2006, s. 87.

²²⁶ Salih b. Muhammed el-Müslim, *Ahkâmü’z-zekât*, s. 248.

²²⁷ Muhammed Süleyman el-Eşkar, *el-Usûlü’l-muhâsibiyye li’t-takvimi fi’l-emvâli’z-zekeviyye*, Amman, Dâru’n-Nefâis, 1998, C. 1, s. 61-62.

²²⁸ Hasan b. Abdurrahman el-Bâdencikî el-Hüseynî, *Mesâilü’z-zekâti’l-muâsıra: dirâse fıkhiyye te’sliyye*, Beyrut, Dâru’n-Nevadir, 2008, s. 689.

²²⁹ Tevbe, 9/103.

²³⁰ Salih b. Abdullah el-Lâhim, *Eserü’l-deyn fi’z-zekât*, s. 95.

²³¹ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam el-Herevî el-Ezdî, *Kitabü’l-emval*, thk. Muhammed İmâre, Kahire, Dâru’ş-Şürûk, 1989, s. 526.

²³² Korunması için bir kimseye emanet bırakılan mal. Bkz.: Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 600.

²³³ Bir malın korunmasını başkasına havale eden kimse. Bkz.: Erdoğan, *A.g.e.*, s. 387.

²³⁴ el-Ğufeyli, *A.g.e.*, s. 201.

problemlidir. Her ne kadar alacaklı, malın rakabesine sahip bulunuyor olsa da o anda malın tasarruf hakkı kendisinde olmadığından mülkiyetin iki şartından birini sağlayamamakta, bu durumda da o mal üzerinde tam mülkiyetle malik olmamaktadır. Bu konudaki sahabe ve tabiine atfedilen görüşler ise güvenilir kaynaklardan rivayet edilmiş değildir. Bu görüşün tam aksini ifade eden görüşler de mevcuttur ve aynı kaynaklarda zikredilmektedir. Alacağın vedâ olarak bırakılan mala kıyas edilmesinde ise iki açıdan uyumsuzluk bulunmaktadır: Birincisi, deyn olan alacak burada ayn olan vedâ mala kıyas edilmiştir. Halbuki ayn mallar, kuvvet açısından deyn olanlara göre daha sağlamdır.²³⁵ İkinci uyumsuzluk ise, vedâ olarak bırakılan mal, korunma gayesiyle bırakılmış olup müdi'in onu istediği zaman alma hakkı bulunmaktadır. Alacak ise böyle değildir. Ayrıca vedâ olarak bırakılan mal, müda'in²³⁶ elinde yed-i emanet²³⁷ olarak bulunurken borçlunun elinde yed-i daman²³⁸ olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla burada yapılan kıyas çok isabetli görünmemektedir. Son olarak alacağın kabzedilmesinde bir engel olmadığı şeklindeki delil de bir açıdan problemlidir. Havelânü'l-havl süresi dolmadan vadesi dolacak olan alacaklar peşin kabul edilmekle birlikte henüz kabzedilmemiş durumdadır. Ancak alacaklının bu malı borçludan isteyerek kabzetmesinde görüldüğü gibi vade engeli bulunmaktadır.

• **İkinci Yaklaşım:** Alacağın kabzedildikten sonra geçmiş tüm yıllara ait zekâtının verilmesi gerekir.

Salih b. Abdullah el-Lâhim²³⁹ de bu görüşü benimsemiş ve modern müelliflerden ayrılmıştır. Bu görüşte olan fukaha şu delilleri getirmişlerdir;

---

²³⁵ es-Serahsî, **el-Mebsût**, C. 2, s. 195.

²³⁶ Bir malın kendi yanında korunmasını kabul eden kimse. Bkz.: Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 386.

²³⁷ Kendisine bir mal vedâ suretiyle bırakılmış olan kimsenin, müste'cir ve müste'irin, velâyet, vesâyet, vekâlet gibi bir hak ve selâhiyetle bir malı elinde bulunduranın mülkiyeti. Kusuru olmayarak o mal telef ya da kaybolsa tazmin sorumluluğu gerekmez. Bkz.: Erdoğan, **A.g.e.**, s. 610.

²³⁸ Elindeki mal, telefi halinde kendi hesabından giden kimse. Gasp, fuzuli işgal gibi bir suretle bir malı elinde bulunduran kimsenin mülkiyeti. Kusuru olmasa da gasp olarak elinde tuttuğu mal zayi ve telef olsa tazmin etmesi gerekir. Bkz.: Erdoğan, **A.g.e.**, s. 610.

²³⁹ Salih b. Abdullah el-Lâhim, **Eserü'd-deyn fi'z-zekât**, s. 102.

Ali b. Ebî Talip, Âişe ve İbn Ömer'den (r.a) rivayet edilen hadiste malın kabzedilmediği sürece zekâtının verilmesinin gerekli olmadığı şeklinde bir ifade bulunmaktadır.²⁴⁰ Ayrıca zekât ibadetinin iyilik ve ihsan üzerine bina edildiğini, dolayısıyla kişinin istifade etmediği bir maldan dolayı zekât vermesinin iyilik ve ihsan merkezli bir ibadete münasip olmadığını savunmaktadırlar. Öte yandan bu görüşü benimseyen fukaha, bu konuyu alacaklının fakir borçlulardan olan alacağını düşünerek kabz şartını koymuşlardır. Bu durumda alacaklı borcunu talep edemeyeceğine, etse bile o anda kabzedemeyeceğine göre bu durumda o maldan istifade hakkı engellenmiş olacaktır. Dolayısıyla alacaklı tam mülkiyetle mala sahip de değildir.²⁴¹ Tüm bu durumlardan dolayı alacaklının zekâtını o malı kabzettikten sonra vermesi gerekmektedir.²⁴²

Öncelikle bu konuda delil olarak gösterilen hadis güvenilir kaynaklar tarafından rivayet edilmiş olmamakla birlikte hadisin râvilerinden olan Âişe (r.a) annemizin tam aksi manada başka bir rivayeti de bulunmaktadır.²⁴³ Diğer taraftan zekâtın iyilik ve ihsan üzerine bina edilmiş bir ibadet olduğu konusunda şüphe yoktur. Ancak zenginlik durumundan ziyade fakirin durumunun daha öncelikli olarak gözetilmesi kanaatimizce daha uygun olacaktır.

• **Üçüncü Yaklaşım:** Alacağın kabzedildikten sonra -borçluda çok uzun yıllar kalmış olsa bile- yalnızca bir yıllık zekâtının verilmesi gerekir.

Bu görüşte olan fukaha şu delilleri getirmişlerdir;

Zekâtın vacip olması için eda imkanının bulunması gerekir. Geçmiş tüm yılların zekâtını verme imkanı ise yoktur. Yalnızca son bir yılın zekâtının verilmesi gerekmektedir. Çünkü alacaklı malı kabzettikten sonra eda imkanına kavuşmuştur. Önceki senelerin zekâtını ise o senelerde kabz gerçekleşmediğinden dolayı vermesi

²⁴⁰ Ebû Ubeyd, *Kitabü'l-emval*, s. 535.

²⁴¹ Refik Yunus el-Mısrî, *Zekâtü'd-dü'yûn*, s. 30.

²⁴² el-Âyzî, *Zekâtü'd-dü'yûni'l-muâsıra*, s. 44.

²⁴³ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, Beyrut, Dâru't-Tac, 1989, C. 4, s. 265.

gerekmemektedir. Ayrıca önceki görüşlerde zikredilen mülkiyet ile ilgili açıklamaları da zikrederek kabzın gerçekleşmesinin zekât için gerekli olduğunu vurgulamışlardır.

Bu açıklama kanaatimizce çok isabetli görünmemektedir. Eda imkanı gerçekleştikten sonra neden bir yıllık zekât verildiğine dair herhangi bir delil bulunmamaktadır. Ebû Ubeyd (ö. 224/838), kendi eserinde her bir görüşle ilgili bir çok rivayet ve sahabe kavlini sıralarken söz konusu görüş hakkında hiçbir rivayete ve sahabe kavline yer vermemiş, bu konuda bir rivayet bilmediğini söylemiştir.²⁴⁴

Peşin ve ödenmesi umulan alacaklarla ilgili olarak zikredilen bu yaklaşımların arasında ikinci yaklaşım tarafımızca daha adaletli olan yaklaşımdır. Kabz gerçekleşmeyen maldan zekât verilmesinin istifade edilmeyen ve elde bulunmayan bir maldan zekât vermek olacağından kabz gerçekleştikten sonra geçen tüm yılların zekâtının verilmesi kanaatimizce daha uygun olacaktır.

(2) Umut Kesilmiş Alacak

Nisap miktarına ulaşmış ve üzerinden bir kameri yıl geçmiş olan alacağın, ödenmesinden umut kesilmişse ve borçlu da fakir ve borcunu geciktiren biriye bu durumda (ed-deynü'l-maznûn ya da ed-deynü'l-meşkûk) üç farklı yaklaşım bulunmaktadır.²⁴⁵

• **Birinci Yaklaşım:** Mutlak olarak bu tür alacakların zekâtı yoktur. Bu mallar kabzedildikten sonra havelânü'l-havl süresi baştan başlar. Dolayısıyla kabz gerçekleştikten bir yıl sonra zekâtının verilmesi gerekir.

Din İşleri Yüksek Kurulu,²⁴⁶ Cidde'de bulunan İslâm Fıkıh Akademisi,²⁴⁷ Kuveyt'te bulunan Beytü'z-zekât,²⁴⁸ Salih b. Muhammed el-Müslim,²⁴⁹ Salih b.

²⁴⁴ Ebû Ubeyd, *Kitabü'l-emval*, s. 532.

²⁴⁵ el-Ğufeyli, *Nevâzilü'z-zekât*, s. 205.

²⁴⁶ Heyet, *Din İşleri Yüksek Kurulu: Fetvalar I*, s. 249-50.

²⁴⁷ <http://www.iifa-aifi.org/1548.html> (Erişim Tarihi: 26.10.2018)

²⁴⁸ Heyet, *Fetâvâ'z-zekât*, s. 108.

²⁴⁹ Salih b. Muhammed el-Müslim, *Ahkâmü'z-zekât*, s. 262.

Abdullah el-Lâhim,²⁵⁰ Eymen b. Suûd el-Ankarî,²⁵¹ el-Âyzî²⁵² ve Muhammed Süleyman el-Eşkar²⁵³ bu görüşü benimsemiştir. Bu görüşte olan fukaha şu delilleri getirmişlerdir:

Hz. Ali'den nakledilen ve dımâr olan mallarda zekât olmadığını belirten hadis, bu görüş sahiplerinin delilleri arasındadır. Çünkü dımâr olan mallar, kendisinden istifade edilmesi mümkün olmayan mallardır. Bu tür mallarda da tam mülkiyet şartı gerçekleşmediğinden zekât, mükellefe gerekli olmamaktadır. Ayrıca bu tür alacakları bazı fukaha, efendinin mükatep köleden alacağı olan kitabet bedeline kıyas ederek kitabet bedelinde zekât gerekmediğinden bu tür alacaklarda da gerekmediğini iddia etmişlerdir. Bir diğer delil ise bu tür alacakların nâmi olma vasfını taşımadıklarıdır. Zekâta tabi olması için malda mutlaka nema vasfının bulunması gerekir.²⁵⁴

Konuyla ilgili olarak zikredilen meşhur ifade hemen hemen tüm fıkıh kitaplarına girmiş olmakla birlikte kanaatimizce senedinin Hz. Peygamber'e (s.a.v) ulaşmamış olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu ifade hakkında Zeyla'î (ö. 762/1360), eserinde senedindeki bu probleme işaret ederek "bu rivayet gariptir"²⁵⁵ şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.²⁵⁶ Alacakların nâmi olma vasfı ise her ne kadar hakiki olarak bulunmasa da nâmi olmaya elverişli olması (hükmi) zekât için yeterlidir.

• **İkinci Yaklaşım:** Alacak, borçluda olduğu sürece hiçbir şekilde o malın zekâtı verilmez. Alacağın kabzedildikten sonra geçmiş tüm yıllara ait zekâtının verilmesi gerekir.

Bu görüşte olan fukaha şu delilleri getirmişlerdir:

²⁵⁰ Salih b. Abdullah el-Lâhim, *Eserü'd-deyn fi'z-zekât*, s. 113.

²⁵¹ Eymen b. Suûd el-Ankarî, *el-Mesâilü'l-müstecede fi nevâzili'z-zekâti'l-muâsıra*, Dâru'l-Meyman, 2009, s. 155.

²⁵² el-Âyzî, *Zekâtü'd-düyûni'l-muâsıra*, s. 54.

²⁵³ Muhammed Süleyman el-Eşkar, *el-Usûlü'l-muhâsibiyye*, C. 1, s. 61- 62.

²⁵⁴ Salih b. Abdullah el-Lâhim, *A.g.e.*, s. 111.

²⁵⁵ Senedinin bir veya birkaç yerinde râvi sayı bire düşen rivayet garip rivayettir. Sahih garip ve sahih olmayan garip şeklinde iki türü vardır. Bkz.: Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdîrahman b. Mûsâ eş-Şhezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, Suriyet, Dâru'l-Fikr, 1986, s. 270.

²⁵⁶ Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeyla'î, *Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1973, C. 2, s. 334.

Bu konuda birçok sahabe ve tabiin kavline dayanan bu görüş sahipleri, bir de kıyas yapmışlardır. Bu tür bir alacağın, ödenmesi umulan alacaktan farkının olmadığını, alacaklının istediği zaman bu malında tasarrufta bulunabileceğini belirtmişler, yalnızca umut kesilen alacak olduğu için kabzın beklenmesi gerektiğini savunmuşlardır.²⁵⁷

Burada delil olarak getirilen çoğu görüş güvenilir kaynaklardan rivayet edilmemektedir. Öte yandan yapılan kıyasta da tarafımızca bazı problemler göze çarpmaktadır. Burada kıyas, alacaklının o maldan istediği zaman yararlanma ve tasarrufta bulunma durumu varmış gibi gösterilmektedir. Halbuki borçlu ya fakir durumdadır ya da borcunu oyalayarak alacaklıyı bekletmektedir. O takdirde alacaklının bu malı kabzetme imkanı büyük ihtimalle bulunmamaktadır. Ayrıca ödenmesi umulan alacak türünü kendisinden umut kesilmiş alacağa kıyas etmek de kıyas-ı ma‘a‘l-fâriktir.

• **Üçüncü Yaklaşım:** Alacağın kabzedildikten sonra -borçluda çok uzun yıllar kalmış olsa bile- yalnızca bir yıllık zekâtın verilmesi gerekir.

AAOIFI²⁵⁸ ve el-Kardâvî²⁵⁹ bu görüşü tercih etmiştir. Ayrıca 22 Nisan 2002’de Kahire’de toplanan Güncel Zekât Problemleri 12. Toplantısında da bu karar alınmıştır.²⁶⁰

Bu görüşte olan fukaha ilk görüş için zikredilen delilleri kullanmışlar, ilave olarak bu kişinin geçmiş tüm yıllar yerine bir yıllık zekât vermesini şart koşmuşlardır. Geçmiş tüm yılların zekâtının verilmesi gerektiği şart koşulursa bu durumda vadenin uzun yıllar sürdüğü durumlarda zekâtın geriye doğru hesaplanırken zorlukların olabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca havelânü’l-havl süresiyle ilgili olarak malın nisaba ulaştıktan sonra havelânü’l-havl sonunda nisabın üzerinde olmasının

²⁵⁷ el-Ğufeylî, *Nevâzilü’z-zekât*, s. 206.

²⁵⁸ Heyet, *AAOIFI: Dirasatü’l-meâyiri’s-şer‘iyye*, C. 3, s. 2420-2421.

²⁵⁹ Yusuf el-Kardâvî, *Fikhü’z-zekât*, s. 138.

²⁶⁰ Hasan b. Abdurrahman el-Bâdencikî el-Hüseynî, *Mesâilü’z-zekâti’l-muâsıra*, s. 689.

yeterli olduğunu, arada meydana gelen eksilmelerin bu durumu etkilemeyeceğini, dolayısıyla kişinin bir yıllık zekâtını vermesinin yeterli olacağını iddia etmişlerdir.²⁶¹

Havelânü'l-havl süresiyle ilgili olan bu durum, ihtilafli bir konudur. Hanefî mezhebi gibi bazı mezhepler ve modern dönemde yaşamış bazı alimler havelânü'l-havl süresinin yalnızca başını ve sonunu dikkate alırken, bazıları sürenin başı ve sonuyla beraber tüm müddeti, bazıları da yalnızca sürenin sona erdiği zamandaki nisap durumunu dikkate almıştır.

Peşin ve umut kesilmiş alacaklarla ilgili olarak zikredilen bu yaklaşımların arasında üçüncü yaklaşım olarak zikredilen görüş tarafımızca daha isabetli olan görüştür. Kabz gerçekleşmeyen maldan zekât verilmesinin istifade edilmeyen ve elde bulunmayan bir maldan zekât vermek olacağından kabz gerçekleştikten sonra yalnızca sını yılın zekâtının verilmesi kanaatimizce daha uygun olacaktır. Bu tür alacaklarda geçmiş tüm yılların zekâtının verilmesi gerektiği şart koşulursa bu durumda kanaatimizce vadenin uzun yıllar süreceği ve zekâtın geriye doğru hesaplanırken zorluklar ortaya çıkabileceğini unutmamak gerekmektedir.

Bu görüşler dışında hakkında delil zikredilmese de bazı başka görüşler de bulunmaktadır. el-Lâhim'in eserinde yer verdiği bir görüşe göre alacaklı eğer borcun kendisine ödeneceğini umuyorsa bu durumda kabzettikten sonra malının zekâtını vermeli, umudunu kesmiş durumdaysa kendisinin bu maldan dolayı herhangi bir zekât borcu oluşmamaktadır. İlk duruma örnek olarak müflis olan ya da gaybet-i munkatı²⁶² durumunda olan kimselerdeki alacakları örnek getiren müellif, ikinci duruma da delil ve şahit bulunmadığı durumda borcunu kabul etmeyen kimsedeki alacağı örnek göstermektedir.²⁶³ Ancak burada alacaklının düşüncesine bağlanan durum kişiden kişiye değişeceği için hükmün subjektif bir düşünceye bağlanması pek sağlıklı görünmemektedir.

²⁶¹ el-Âyzî, *Zekâtü'd-düyûni'l-muâsıra*, s. 53.

²⁶² Kendisinden haber alınmayan, ölüp ölmediği bilinmeyen kimsenin yokluk durumu. (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 155)

²⁶³ Salih b. Abdullah el-Lâhim, *Eserü'd-deyn fi'z-zekât*, s. 112.

c. Borçlunun Zekât Vermesini Öngören Yaklaşım

Alacak durumunda olan malın zekâtının bazı yerlerde borçlu kimse tarafından verilmesi gerektiğine dair görüşler de bulunmaktadır. Refik Yunus el-Mısrî²⁶⁴ eğer borçlu zengin olduğu halde borcunu geciktiriyor ise bu durumda o malın zekâtının borçlu kimse tarafından verilmesi gerektiği görüşündedir. Ancak onu bu görüşü benimsemesine götüren herhangi bir delili ya da açıklamayı eserinde zikretmemektedir.

2. Vadeli Alacaklar

Vadeli olan alacaklarla ilgili olarak fukaha tarafından farklı yaklaşımlar ve görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu tür alacaklarda zekâtın gerekli olmadığını savunurken bazıları da zekâtın gerekli olduğunu ancak bazı şartların bulunması gerektiğini iddia etmektedir. Buradaki görüşlerde de fukaha tarafından alacağın tahsili açısından taksimi dikkate alınmıştır.

a. Zekâtı Gerekli Görmeyen Yaklaşımlar

Bazı ilim adamlarına göre vadeli olan alacaklarda mükellefe zekât gerekli değildir. Bu görüş sahiplerine göre peşin olan alacaklarda da aynı şekilde zekât vacip değildir. Dolayısıyla peşin alacaklarda caiz olmayan durumun vadeli alacaklarda da kıyasen caiz olmaması gerekir. Ayrıca bu tür alacakları kabzedilmesi mümkün olmayan alacaklar olarak değerlendirerek fakir kimsedeki alacağa kıyas etmişler, nihayetinde alacaklıda mülkiyet tam olarak gerçekleşmediği için zekâtın gerekli olmadığı görüşüne kani olmuşlardır.²⁶⁵ Bazı fukaha ise vadeli olan alacakları kişinin kaybolmuş malları olarak tasavvur etmişler, bu mallardan dolayı da zekâtın gerekmediğini iddia etmişlerdir.

Öncelikle peşin olan alacaklarda zekâtın gerekli olduğu hem klasik dönemde hem de modern dönemde cumhur ulema tarafından kabul edilmiş, yalnızca bazı şartlarda ve taksimlerde ihtilafa düşülmüştür. Konuyla ilgili olarak yukarıda geçen

²⁶⁴ Refik Yunus el-Mısrî, *Zekâtü'd-dü'yûn*, s. 89.

²⁶⁵ el-Ğufeylî, *Nevâzilü'z-zekât*, s. 208.

kıyasta ise birtakım problemler göze çarpmaktadır. Bu tür vadeli alacakların kabzedilmesi mümkün olmayan alacaklar olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Çünkü bu alacakların vadesi iki taraf için de bilinmekle beraber alacağın/borcun vadeli olmasında alacaklının rızası da bulunmaktadır. Bu durumda fakir olan borçludaki alacaklara bunların kıyas edilmesi ve sonuç olarak zekâtın gerekli olmadığı iddia edilmesi isabetli görünmemektedir. Vadeli alacakların kaybolan mallara kıyas edilmesinde kıyas noktasında bir sakınca olmamakla beraber eksik olarak aktarılan bir durum vardır ki o da kaybolan mallarda malın ortaya çıkmasıyla zekâtın devreye girmesidir. Kıyasın gereği olarak alacakların da kabzedildikten sonra zekâtının verilmesi hükmü, bu mallardan dolayı mükellefe hiç zekât gerekmediği şeklindeki hükme nazaran daha uygun ve zekât verilecek kimselerin hakkını gözeten bir çözüm olacaktır.

b. Zekâtı Gerekli Gören Yaklaşımlar

Bu konuda birbirine yakın iki görüş bulunmaktadır;

• **Birinci Görüş:** Müeccel olan alacağın kabzedildikten sonra geçmiş tüm yıllara ait zekâtının verilmesi gerekir. Bu durumda alacağın, ödenmesi umulan alacak olmasıyla kendisinden umut kesilmiş alacak olmasının herhangi bir farkı yoktur.

Abdüssettâr Ebû Gudde²⁶⁶ bu görüşü benimsemiş, ayrıca 22 Nisan 2002'de Kahire'de toplanan Güncel Zekât Problemleri 12. Toplantısında da bu karar alınmıştır.²⁶⁷

Bu görüş sahipleri daha önce olduğu gibi ödeyip ödemeyeceği belli olmayan fakir borçludaki alacaklara bu meseleyi kıyas ederek çözüme ulaşmışlardır. Ayrıca zekâta gerekli olan temlik şartının bu tür alacaklarda tam anlamıyla sağlanmadığını, dolayısıyla zekâtın malın kabzedilmesinden sonra verilmesi gerektiğini iddia etmektedirler. Zekâtın iyilik ve ihsan üzerine bina edilmiş bir ibadet olması hasebiyle

²⁶⁶ Abdüssettâr Ebû Gudde, “Zekâtü'd-deyn”, s. 460.

²⁶⁷ Hasan b. Abdurrahman el-Bâdencikî el-Hüseynî, Mesâilü'z-zekâti'l-muâsıra, s. 689.

kişinin istifade etmediği maldan dolayı zekât vermesinin bu duruma uygun olmadığını da yine bu görüşteki fakihler delil olarak serdetmektedir.²⁶⁸

Daha önce belirtildiği gibi vadeli alacakların fakir borçludaki alacaklar gibi umut kesilen alacaklara kıyas edilmesi isabetli değildir. Ancak kabzının o anda mümkün olmaması sebebiyle yapılan benzetme doğrudur. Temlik şartının tam olarak sağlanmaması sebebiyle zekâtın malın kabzedilmesinden sonra verilmesi gerektiği şeklindeki görüş ise Hanefîlerin de görüşü olmakla beraber adaletle daha uygun olarak görünmektedir.

• **İkinci Görüş:** Müeccel alacak eğer ödenmesi beklenen bir alacaksa, alacağın kabzedilmesi beklenmeden havelânü'l-havl süresinin sona ermesiyle zekâtının verilmesi gerekir. Eğer umut kesilmiş bir alacaksa o takdirde de zekâtının kabz gerçekleştikten sonra verilmesi gerekir.

Eymen b. Suûd el-Ankarî²⁶⁹ bu görüşü benimsemiştir. Bu görüş sahipleri şu delillere dayanarak bu hükmü vermişlerdir:

Fukaha, burada vadeli alacak durumunda olan malı, vedâ olarak bırakılmış mala kıyas etmiştir. Mûdi‘, vedâ olarak bir kimseye malı bıraktığı takdirde bu mal hükmen kendi tasarrufunda kabul edildiğinden gerekli şartlar oluştuğunda o malın zekâtını vermesi gerekir. Malın alacaklı tarafından kabzedilmesi için de herhangi bir engel yoktur. Ayrıca diğer görüşlerin delilleri arasında geçen tam mülkiyetin bulunduğu şeklindeki varsayım, burada da bulunmaktadır.²⁷⁰

Daha önce de geçtiği üzere bu kıyasta iki açıdan uyumsuzluk bulunmaktadır. Birincisi, deyn olan alacak burada ayn olana kıyas edilmiştir. Halbuki ayn mallar, kuvvet açısından deyn olanlara göre daha sağlamdır. İkinci uyumsuzluk ise, vedâ olarak bırakılan mal, korunma gayesiyle bırakılmış olup mûdi‘in onu istediği zaman alma hakkı bulunmaktadır. Alacak ise böyle değildir. Ayrıca vedâ olarak bırakılan mal, mûda‘ın elinde yed-i emanet olarak bulunurken borçlunun elinde yed-i daman

²⁶⁸ el-Âyzî, *Zekâtü'd-düyûni'l-muâsıra*, s. 62.

²⁶⁹ Eymen b. Suûd el-Ankarî, *el-Mesâilü'l-müstecdedde*, s. 155.

²⁷⁰ el-Âyzî, *A.g.e.*, s. 62.

olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla burada yapılan kıyas çok isabetli görünmemektedir. Mülkiyet konusundaki itiraz ise daha önce açıklandığı için tekrar açıklanmayacaktır.

3. Karz Olan Alacaklar

Sözlükte “kesip koparmak, karşılığını vermek” gibi anlamlara gelen “karz”,²⁷¹ bir fıkıh terimi olarak “misli olan bir şeyi geri almak üzere vermek”²⁷² ve “bir kimsenin para ya da misli bir malını daha sonra mislini almak üzere bir şahsa vermesi”²⁷³ şeklinde tanımlanmıştır. Türkçede karz yerine yaygın biçimde kullanılmakta olan ödünç kelimesi hem karzı hem de “bir malın menfaatini birine bedelsiz olarak rücu kabil olmak üzere temlik etmek”²⁷⁴ anlamındaki âriyet akdini içine alan bir genişlikte kullanılmakta olduğundan bu noktada ayrı bir isimlendirme yapılmış; karz akdine tüketim ödünçü, âriyet akdine ise kullanım ödünçü denmiştir.²⁷⁵

Karz işleminde süre şartının câiz olup olmadığı ve bu sürenin bağlayıcı kabul edilip edilmeyeceği konusu fukaha tarafından ciddi şekilde tartışılmıştır. Karz akdi, iki taraf için de bağlayıcı olmayan akitler arasında görüldüğünden alınan borcun iadesinin bir süreye bağlanması birçok fakihe göre câiz olarak değerlendirilmemektedir. Süre akdin yapıldığı sırada şart koşulsa bile bu bağlayıcı kabul edilmemekte, şart sahih bir şart olmamaktadır.²⁷⁶ Verdiği süreye riayet etmesi borç veren için sadece ahlâkî bir yükümlülük ve meziyet niteliğindedir, hukuken sürenin tamamlanmasını beklemeden verdiği borcu talep edebilir. Hanefî mezhebinin görüşü bu istikamettedir.²⁷⁷ Hanefî fakihleri süre şartının câiz olmamasını akdin başlangıcı itibariyle âriyet niteliğinde bulunması, şartın sahih olmamasını da akdin

²⁷¹ Ebû Abdillâh Ebû Bekr b. Abdilkadir Râzî, **Muhtârü's-Sıhah**, s. 251; Luvis b. Nikola el-Ma'luf, **el-Müncid**, s. 620.

²⁷² İbn Âbidîn, **Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr**, C. 5, s. 161.

²⁷³ Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 293.

²⁷⁴ Erdoğan, **A.e.**, s. 31.

²⁷⁵ Yunus Apaydın, “Karz”, **DİA**, XIV, s. 521.

²⁷⁶ Yunus Apaydın, “Karz”, **DİA**, XIV, s. 522.

²⁷⁷ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 10, s. 600.

sonu itibariyle muâvaza mahiyetinde olmasıyla gerekçelendirmektedir.²⁷⁸ Şâfiî ve Hanbelî fakihleri de sürenin caiz olmaması yönündeki görüşü benimsemişlerdir. Her ne kadar Hanefî fakihler genel kural olarak karz akdinde süre şartını bağlayıcı görmemiş olsalar da bazı durumlarda bu genel kuraldan istisna ederek vade şartını bağlayıcı kabul etmişlerdir.²⁷⁹ Mâlikîler ve bazı Hanbelî fakihleri ise akitte kabul edilen şartlara bağlılığın gerektiğine de vurgu yaparak karzda süre şartının geçerli olduğunu ileri sürmüşler, vaadin (verilen sözün) bağlayıcı olduğunu belirtmişlerdir.²⁸⁰

Modern dönemde zekâtla ilgili eser kaleme alan müelliflerin çoğu karzlarla ilgili meseleleri borç ve alacaklar konusu dışında müstakil olarak ele almışlardır. Karz olan alacakların klasik Hanefî literatüründe ayrıca ele alınmadığı bilinmektedir. Mâlikî mezhebi dışında diğer mezhepler de bu konuya ayrı bir başlık açmamış, bey' akdi çerçevesinde konuyu değerlendirmişlerdir. Cumhur fukahaya göre genel itibariyle karz sebebiyle meydana gelen borç/alacak ile bey' akdinden doğan borç/alacak arasında teknik bir fark bulunmamaktadır.

Karz durumunda olan alacakların zekâtı ile ilgili modern dönemde dört görüş önerilmiştir:

• İster ödenmesi beklensin ister umut kesilmiş olsun mutlak olarak karz olan alacakların zekâtı yoktur. el-Âyzî²⁸¹ ve Refik Yunus el-Mısrî²⁸² bu görüştedir.²⁸³

• Karz olan alacak, eğer ödenmesi umulan alacak ise kabzedilmesi beklenmeden havelânü'l-havl süresi dolduğu andan itibaren zekâtının verilmesi

²⁷⁸ el-Aynî, **el-Binâye şerhu'l-Hidâye**, C. 5, s. 521.

²⁷⁹ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, C. 10, s. 600.

²⁸⁰ Şeyh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed 'İlîş, **Fethu'l-Aliyyi'l-Malik fi'l-fetva alâ mezhebi'l-İmam Malik**, Kahire, 1958, s. 255; Yunus Apaydın, "Karz", **DİA**, XIV, s. 522. Karz Akdinde Vadenin Bağlayıcılığı meselesi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdullah Durmuş, "Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 2010, sy: 16, İslâm İktisadı Özel sayısı, s. 315-330.

²⁸¹ el-Âyzî, **Zekâtü'd-düyûni'l-muâsıra**, s.111.

²⁸² Refik Yunus el-Mısrî, **Zekâtü'd-düyûn**, s. 42-43.

²⁸³ el-Âyzî, **A.g.e.**, s. 114.

gerekir. Ancak umut kesilmiş durumdaysa kabzedilinceye kadar zekâtı verilmez, kabzedildikten sonra ise geçmiş tüm yılların zekâtı verilir.

• İster ödenmesi beklensin ister umut kesilmiş olsun karz olan alacakların kabzedilmesiyle zekâtının verilmesi gerekir. Kabzedilmeden zekâtın verilmesi gerekmez, kabzedildikten sonra da geçmiş tüm yıllara ait zekâtı verilir.

• Karz olan alacakların kabzedilmeden zekâtı verilmez, kabzedildikten sonra ise bir yıllık zekât verilir. Eğer havelânü'l-havl süresi dolmamış ise bu süre doluncaya kadar o maldan zekât verilmez.²⁸⁴

Yukarıda zikredilen görüşlerle ilgili olarak serdedilen deliller peşin olan alacaklarda zekât verilmesinin vacip olduğu görüşünü benimseyenlerin delilleriyle nerdeyse tamamen aynıdır. Dikkat edildiği takdirde zikredilen görüşlerin de teknik olarak peşin olan alacakların zekâtı bölümünde zikredilen görüşlerden farklı olmadığı anlaşılacaktır.

Hayrettin Karaman, kendisine sorulan karzın zekâtı ile ilgili soruya “ister sağlam alacak olsun ister olmasın yalnızca son yılın zekâtı verilir” şeklindeki İmam Mâlik’in (ö. 179/795) görüşünü tercih ettiğini söyleyerek cevap vermiştir. Karaman, Hanefîlerin “geçmiş tüm yılların zekâtı verilir” görüşü ile karzdan dolayı zekât verilmesinin gerekli olmadığı yönündeki görüşü zikrettikten sonra kendisinin, İmam Mâlik’in görüşünü daha adil ve orta bulduğu için tercih ettiğini belirtmiştir.²⁸⁵

Sonuç olarak karz olan alacakların zekâtının şu şekilde verilmesi gerekir: Karz olarak malını veren kimsenin aynı cinsten havelânü'l-havl süresinin dolmasını beklediği başka malları yoksa bu durumda mukriz, karz olan alacağını kabzeder ve bu da nisaba ulaşırsa kabzettiği andan itibaren havelânü'l-havl başlamış olur. Dolayısıyla kabzettiği andan tam bir kameri yıl sonra o malın zekâtını vermekle yükümlüdür. Ancak karz veren kimsenin aynı cinsten havelânü'l-havlin dolmasını beklediği başka bir malı varsa mukriz, kabzettiği karz alacaklarını diğer mallarına

²⁸⁴ el-Âyzî, *Zekâtü'd-düyûni'l-muâsıra*, s. 113-114.

²⁸⁵ <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00060.htm> (Erişim Tarihi; 31.10.2018)

ekler ve havelânü'l-havl dolduğunda hepsinin zekâtını beraber verir. Mesela; mükellefin, Ramazan ayında havelânü'l-havl süresi dolacak olan yüz bin lirası olsa ve Şaban ayında iken karz olarak verdiği elli bini de kabzederse bu durumda o kimse Ramazan'da yüz elli bin liranın zekâtını vermesi gerekir.

C. ALACAĞIN ZEKÂTA SAYILMASI KONUSUNA YAKLAŞIMLAR

İslâm hukukunda zekât malının sarf edileceği yerlerden biri de ayette “garîm” olarak ifade edilen borçlu kimselerdir.²⁸⁶ Hanefîlere göre borçlu, borcu toplam malvarlığından düşüldüğünde kalan malı nisap miktarına ulaşmayan kimsedir.²⁸⁷ Alacaklı kimsenin alacağını zekâta niyet ederek borçlu kimseye bırakması durumu fikhî açıdan son derece önemli ve güncel bir meseledir. Böyle bir durumda alacağın zekât yerine geçip geçmeyeceği, borcun ödenmiş olup olmayacağı alacaklı ve borçlular için ilk akla gelen problemlerdendir. Borçlu olan bir kimse, genellikle ihtiyaç sahibi olduğundan zekât verilecek durumdadır. Bu sebeple de ayette zekât verilecek olanlar arasında zikredilmiştir. Özellikle zarurî ve hayatî gereksinimlerini karşılamak için borç altına girmiş olan ve dinimizde de zengin sayılmayan kişiler, zekât verilmesi mümkün olan kimselerdendir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, borçlu ve alacaklı olan tarafların aynı anda söz konusu malın zekâtını vermekle mükellef olmadıklarıdır.²⁸⁸ Çünkü bu durumda aynı maldan iki kez zekât verilmiş olmaktadır ki bu durum tarafların ekonomik olarak mağdur olmalarına neden olmanın yanı sıra iktisadi açıdan toplumun zararına sonuçlar ortaya çıkarma ihtimalini de taşımaktadır.

Güncel bir mesele olan alacağın zekât yerine mahsup edilmesi, DİB Din İşleri Yüksek Kurulu'nda ele alınan meselelerden biridir. Kurul 2009 ve 2010 yılında bu konuda verdiği kararlar bir inisiyatif almış ve “*zengin, fakir kimsedeki alacağını zekâtına sayabileceğini*” açıkça ifade etmiştir. Bu kararın fakihlerin çoğunluğunu temsil etmemesi eleştiri konusu olsa da kurul, tercihte bulunarak böyle bir çözüm

²⁸⁶ Tevbe, 9/60.

²⁸⁷ İbn Âbidîn, *Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr*, C. 2, s. 343; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 154.

²⁸⁸ Şen, “Riskli Alacakların Zekâtı ve Alacağın Zekâta Mahsup Edilmesi”, *AÜİFD*, s. 319.

üretmiştir. Kurul 12.06.2014/14 numaralı “Zekât sıkça sorulanlar kitapçığı” kararında da temlik geniş manada yorumlamış, “*her ne kadar eline para verilmiyorsa da borçlunun borçtan ibra edilmesi hükmen temlik sayılacağından alacaklar da zekâta sayılabilir*” şeklinde karar vermiştir. Bu durumda kurul önceki kararını sürdürmüş görünmektedir. Bununla birlikte 2014 ve 2015 yılında mevzuya ihtiyatlı yaklaşmış, temlik kavramını dar ve geniş manasına göre ele alanların görüşünü nakletmekle birlikte, görüş değiştirdiğini hissettirmiştir. Kurulun bu noktadaki vurgusundan fukahanın çoğunluğunu temsil eden görüşü tercih ettiği anlaşılabilir. 2016 yılında sisteme yüklenen standart metinde son kısma “Bu son görüşle de amel edilebilir” kaydı eklenerek 2010 yılında tercih ettiği görüşün “amel edilebilir” olduğunu vurgulamıştır.²⁸⁹

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır alacağın zekât niyetiyle bağışlanmasının zekât yerine geçmeyeceği görüşünü benimsemiştir. Yazır bu konuda klasik Hanefi literatüründe kabul edilen çareyi tavsiye etmektedir. Ancak Yazır, bir zengin malının zekâtına mahsuben bir fakirin borcunu ödemesi durumunu ise şartlı olarak geçerli görmüştür. Eğer bu ödeme işlemi fakirin isteğiyle yapılmış ise zekât yerine geçeceğini, fakirden habersiz olarak yapılmışsa bu işlemde dolayı borç düşmüş olsa bile ödeme işleminin zekât yerine geçmeyeceğini vurgulamıştır.²⁹⁰

Mehmet Erkal, temlik söz konusu olmadığı için bunun caiz olmadığını ifade etmiştir. Çünkü zekât borcu, mal sahibinin zimmetindedir. Onu başkasının mülkiyetine geçirmediği takdirde zimmeti borçtan kurtulmaz. Borçlu, zengin alacaklısına “bana zekâtını ver, sana borcumu ödeyeyim” dese alacaklı da zekâtını ona verse, alacaklı zekâtını vermiş olur. Borçlu onu aldıktan sonra kendi borcunu ödemek zorunda değildir. Ancak borç yerine, aldığı zekâtı verirse borcunu ödemiş olur.²⁹¹

---

²⁸⁹ Fatih Yücel, “Türkiye’de Güncel Zekât Problemleri”, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, Haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017, s. 655.

²⁹⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu**, s. 478.

²⁹¹ Mehmet Erkal, **Zekât: Bilgi ve Uygulama**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2004, s. 90.

Yusuf el-Kardâvî'ye göre alacaklının fakir olan borçlusundan alacağını ıskat etmesi zekât yerine geçmektedir. Ayette²⁹² fakir olan kimseden alacağın düşürülmesinin sadaka olduğu belirtilmiştir. Her ne kadar bu işlem teknik olarak temlik anlamına gelmese de amellerin maksatlarına göre hüküm alacağını söyleyen el-Kardâvî, yalnızca borcunu ödemekten aciz olan kimseler için bu işlemin geçerli olduğu şartını koşmuştur. Bu işlemde ibra, kabz mesabesindedir. Ayrıca Hasan Basri'nin, alacağın karz olması durumunda bu işlemin geçerli olacağı yönündeki şartının da itibar edilmesi gereken bir durum olarak ifade etmektedir. Aksi takdirde tüccarların, daha fazla kar elde etmek amacıyla borçla satış işlemini daha fazla alana genişletme durumu söz konusudur.²⁹³ Mahmut Ebû's-Suud bu noktada el-Kardâvî ile aynı görüşü paylaşırken yalnızca karz olan alacaklarda bu işlemin geçerli olduğu şeklinde bir kayda gerek olmadığını, mutlak olarak tüm alacaklarda ıskat işleminin zekât sayılacağını söylemektedir.²⁹⁴

Muhammed Ebû Zehra ise alacaklının borçlusunu zekâtına niyet ederek ibra etmesini zekât olarak geçerli görmemektedir. Çünkü eğer borçlu borcunu ödemeye gücü yeten bir durumda ise Ebû Zehra'ya göre bu kimse zengin durumundadır, eğer gücü yetmiyorsa o takdirde fakir kabul edilir. Bu noktada el-Kardâvî'nin istidlal ettiği ayeti²⁹⁵ zikreden Ebû Zehra, kolaylık ilkesi gereği fakir olan bu borçluya yapılan ibra işleminin zekât olacağı görüşünü benimsemiştir. Ancak her iki durumda da alacaklı zekâtını ödemesi gerekir.²⁹⁶ Kuveyt'te bulunan Beytü'z-zekât da alacaklının fakir olan borçlusunu ibra etmesini zekât olarak geçerli görmektedir.²⁹⁷ Ancak yine Kuveyt'te Vakıflar Bakanlığı tarafından oluşturulan heyetin verdiği fetvaya göre kişinin alacağını fakir olan borçludan zekât niyetiyle ıskat etmesi caiz değildir. Çünkü zekât Allah hakkıdır, kişi bunu kendi menfaati için, malını kazançlı

---

²⁹² Bakara, 2/280.

²⁹³ Yusuf el-Kardâvî, **Fıkhü'z-zekât**, s. 849-50.

²⁹⁴ Mahmûd Ebû's-Suud, **Fıkhü'z-zekâti'l-muâsır**, Kuveyt, Dâru'l-Kalem, 1992, s. 179.

²⁹⁵ Bakara, 2/280.

²⁹⁶ Muhammed Ebû Zehra, **Fetâvâ**, Cidde, Dâru'l-Beşir, 2007, s. 300.

²⁹⁷ Heyet, **Fetâvâ'z-zekât**, s. 109.

hale getirmek için ya da borcunu geri alabilmek için sarf edemez.²⁹⁸ Abdülhamid el-Henîni ise kerahetle birlikte bu işlemin caiz olduğu görüşündedir.²⁹⁹

---

²⁹⁸ Heyet, **ed-Dürerü'l-behiyye mine'l-fetâvâ'l-Kuveytiyye**, Kuveyt, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2015, C. 3, s. 148.

²⁹⁹ Abdülhamid el-Henîni, "Hükmü ihtisabi ibrai'd-deyni mine'z-zekât", **Mecelletü Câmiati'l-Halil li'l-Buhûs**, el-Halil, 2011, C. 6, sy. 1, s. 63.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetinde doğrudan alacağın zekât nisabına etkisini açıklayan herhangi bir beyan bulunmamaktadır. Bu durum, meselenin içtihadi faaliyetle ele alınıp çözüme kavuşturulması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. İctihadi faaliyetin olduğu yerde ihtilafın bulunması da kaçınılmaz bir durumdur. İctihadın sonucunda müçtehit -ister isabet etsin ister edemesin- sevaba nail olmaktadır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadisinde ümmetinin ihtilaf etmesinin onlar açısından rahmete vesile olacağını bildirerek bu durumu açıklamıştır.

Alacağın zekâtı konusuyla ilgili olarak rivayet edilen birçok görüşe rastlanmaktadır. Bazıları sahabeden, bazıları tabiinden rivayet edilen bu görüşlerin çoğu zayıf rivayet durumundadır. Hatta bazılarının aslının bulunmadığı şeklinde yorumlar yapılmıştır. Ancak fıkıh kitaplarında rivayet edilen bir söz hakkında "aslı yoktur" değerlendirmesinin yapılması ile aynı değerlendirmenin hadis kitaplarında geçen bir söz hakkında yapılması aynı anlama gelmemektedir. Hadis kitaplarında bu ifade doğrudan o sözü mevzu rivayete dönüştürürken fıkıh kitaplarında bu ifade rivayetin mevzu olduğu anlamına gelmemekte, bu sözün senedinin bulunmadığını ifade etmektedir. Sahabe ve tabiinden rivayet edilen bu görüşlerle ilgili bir diğer problem ise rivayetlerin tamamıyla birbirine zıt nitelikte olmalarıdır. Dolayısıyla günümüzdeki her bir görüş sahibi, sahabe veya tabiinden kendi görüşünü destekleyecek bir rivayet bulabilmekte, bu durum ise zikredilen bu rivayetler hakkında olumsuz ve farklı şüpheleri akıllara getirmektedir.

Sahabe ve tabiin kavilleri ile uygulamalarının çok fazla ve farklı mahiyette olması, bu konuda mezhepler arasında da ihtilafa sebep olmuştur. Hanefî mezhebi de gerekli açıklama ve tasnifleri yaparak kendi sistematığı ve tutarlılık anlayışı içerisinde bu konuyu ayrıntısıyla tartışmıştır. Mezhebin kurucu imamı Ebû Hanîfe'nin yapmış olduğu taksim ve bu taksim üzerinden hesapladığı zekât miktarları sonraki dönemlerde aynen kabul edilmiş, mezhebi devam ettiren fakihler bu konuda herhangi bir değişikliğe gitme gereksinimi duymamışlardır. Bu durumun, -Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere- klasik Hanefî fukahasının yaşadığı

dönemlerde ve bölgelerde iktisadi anlamda ciddi bir değişimin meydana gelmemiş olmasıyla doğrudan bağlantısı vardır.

Batının on dokuzuncu yüzyılda her alanda gelişim göstermesi dünya üzerinde büyük değişimlere yol açmıştır. Bu değişimlerin başında iktisadi alandaki gelişmeler gelmektedir. Ortaya çıkan yeni gelişmeler, dünya üzerinde bir borç ekonomisinin ve küresel bir sistemin meydana gelmesini sağlamıştır. Bu gelişmelerin yansıması olarak borç-alacak ilişkisinde ve mahiyetinde de değişimler yaşanmıştır. Böylece temel ihtiyaçların temini için borçlanmanın yerini yeni yatırımlar yapmak ya da mevcut yatırımlarını geliştirip ilerletmek için borçlanma almıştır. Buna ilaveten kısa vadeli ve cüzi meblağlı borçlanmalar da aynı şekilde değişime uğramış, çok uzun vadeli borçlanmalar ve çok yüksek meblağlar artık borç ve alacak hanelerine yazılır olmuştur. Böylesine büyük meblağların alacak durumunda olması, zekât açısından bu alacakların zekâtı konusunun tekrar değerlendirilip çözüme kavuşturulması gerekliliğini gündeme getirmiştir.

Hanefî mezhebinde alacağın mal olup olmaması ve zekât açısından durumu çok ayrıntılı olarak incelenmiştir. Öncelikle zekâtın rükünlerinden biri olan temlikin gerçekleşmesine önem verilmiş, bunun doğal sonucu olarak da -alacağın türü ne olursa olsun- kabz gerçekleşmeden o alacak durumunda olan maldan zekât verilmesinin gerekli olmadığını vurgulamışlardır. Onlara göre mülkiyet her ne kadar rakabe açısından mevcut olsa da zilyetlik o anda alacaklıda mevcut olmadığından Hanefîler, bu alacaktıraki mülkiyetin tam olmayıp nakıs olduğunu, dolayısıyla o maldan zekât verilebilmesi için mülkiyetin tam olarak gerçekleşmesi (kabz) gerektiğini şart koşmuşlardır.

Hanefî mezhebi, alacakları kuvvetli-vasat-zayıf şeklinde kısımlara ayırarak bu taksim üzerinden verilmesi gereken zekât oranı ve şartlarını belirlemiştir. Buna göre bir kimse elinde başka zekât malları olduğu halde havelânü'l-havl süresi dolmadan alacağını kabzederse, diğer mallarla beraber o alacakların da zekâtı verilmiş olur. Ancak alacağından başka zekât malı bulunmayan kimse alacağını kabzettiğinde, henüz üzerinde havelânü'l-havl süresi tam olarak dolmamış ise o alacakta zekâtın farz olması için müddetin dolmasını beklemek zorundadır. Alacak borçludayken

havelânü'l-havl tamamlanmış ise kuvvetli ve vasat alacaklarda geçmiş tüm yılların, zayıf alacaklarda ise yalnızca son yılın zekâtının verilmesi gerekir. Hanefî fukahasının üzerinde ittifak ettiği bu taksim ve şartlar üzerinden alacağın zekâtı konusu, günümüzde bu şekliyle uygulanabilme imkanı olmakla birlikte dikkat edildiğinde suiistimal edilebilecek bazı sübjektif durumlar üzerine bina edilmiştir. Özellikle borçlunun borcunu inkar ya da ikrar etmesi veya genellikle borçlarını zamanında ödeyen ya da erteleyen kimse olması, bu sübjektif durumlara örnektir. Günümüzde bu durumlar üzerinden alacaklının borçlarını ispat etmesi oldukça zor ve hatta imkansız görünmektedir.

Alacakların zekâtı konusu tartışılırken kanaatimizce günümüz şartlarında dikkat edilmesi gereken kavram, güvencedir. Alacağın taksimi yapılırken güvence açısından yapılan, güvence altına alınan alacaklar-mutlak alacaklar taksimi burada önem kazanmaktadır. Hanefîlerin klasik doktrinde kabul ettikleri kuvvetli alacak-vasat alacak-zayıf alacak taksiminin bu taksimle birleştirildiğinde kanaatimizce günümüz açısından daha objektif bir sonuç ortaya konulmuş olacaktır. Buna göre borcun herhangi bir şeyle güvence altına alınıp hakim karşısında rahatlıkla ispatlanabilir olması, alacağın kuvvetli olduğu anlamına gelirken bu şartları taşımayan alacaklar zayıf alacak kabul edilmelidir. Dolayısıyla böyle bir durumda hem alacaklı mağdur olmamış olurken alacaklı üzerinden fakir vb. zekât alacaklısı olan kimselerin de mağdur olmasının önüne geçilmiş olacaktır. Burada Hanefî mezhebi tarafından kabul edilen teminat işlemlerinin güvence için şart olması gerekmektedir. Mezhebin kabul etmediği teminat işlemiyle güvence altına alınan alacakların zayıf alacak olarak kabul edilmesi tutarlılığı gözetmek açısından önem arz etmektedir. Hanefîlerin kabul ettiği teminat işlemleri ise rehin ve rehin kapsamında görebileceğimiz ipotek, kefil, senet vb. gibi borcu ispat eden bir belge veya borçlanma esnasında şahit ya da şahitlerin bulunmasıdır.

Hanefî fakihler, alacağın zekâta sayılması konusuna daha teorik yaklaşarak temlik rüknüne zarar getirmemeye dikkat etmişlerdir. Onlar, ibra işleminin ıskat anlamında olup temlik anlamında olmaması sebebiyle zekât niyetinin burada geçerli olamayacağını savunmuşlardır. Çünkü zekât, bir temlik işlemidir. İskat manası

taşıyan bir işlemin yalnızca niyetle temlik manasındaki bir işlem yerine geçebilmesi onlar açısından mümkün değildir. Bu sebeple sonraki fakihler, zikredilen teoriyi bozmamak üzere fıkıh dilinde hile-i şer'iyeye şeklinde kavramlaşan çarelere yönelmişlerdir. Buna göre alacaklı, alacağı miktarı zekât olarak borçluya vermek isterse bu durumda borçluya o miktarda başka bir malı zekâtı olarak verir, borçlu da o malla alacaklıya borcunu öder. Ancak bu işlemi yapmadan alacaklı ya da borçlu bunu şart olarak öne sürmemiş olması gerekir. Böylece hem alacaklı zekâtını vermiş hem de borçlu borcunu ödemiş olmaktadır. Temelde yapılan işlem burada da alacağın zekât yerine borçluda bırakılması işlemidir. Ancak fakihler, teoriyi zedeledikten bu şekilde çözüm üretmişlerdir.

Günümüzde birçok fakih, Hanefî fakihlerin yaptığı türden herhangi bir hile-i şer'iyeye işlemine gerek kalmadan doğrudan alacağın zekât niyetiyle borçluya ibra edebileceğini kabul etmişlerdir. Onlar, ibra işleminin aslında ıskat manasında olduğunu kabul etmekle birlikte aynı zamanda temlik manasını az da olsa içerdiği ve dolayısıyla yapılan ibranın zekât yerine geçebileceği görüşünü benimsemişlerdir. Klasik dönemdeki fakihlerin daha teorik yaklaşıtları bu mesele, günümüz fakihlerince daha mütesahil olarak ve kolaylık prensibi dikkate alınarak ele alınmış, sıkça karşılaşılan güncel bir mesele olması ve insanları zekâta teşvik anlamı barındırması sebeplerinden dolayı bu şekilde fetva verilmiştir.

Günümüz fakihlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen alacağın zekât niyetiyle borçludan ibrası meselesi bu problemi kısmen çözmüş olmakla beraber suiistimal edilmeye açık bir görüştür. Alacaklının, borçlularından tahsil edemediği alacaklarını zekâta niyet ederek bu şekilde kurtarması durumu burada akla gelmektedir. Nitekim bazı fakihler bu görüşü borçlunun fakir ya da zekât verilecek sınıflardan birine dahil olması şartını getirerek kabul etmişken bazıları da alacaklının böyle bir niyetinin bulunmaması şartıyla kabul etmişler, aksi takdirde yapılan ibra işleminin zekât yerine geçmeyeceğini belirtmişlerdir. İslâm dini, hem alacaklının hem borçlunun hem de zekât verilecek sınıflara dahil olan bireylerin hiçbirinin mağdur olmadan mükellefiyetlerini yerine getirmelerini istemektedir.

Alacağın zekât yerine mahsup edilmesinde alacaklının tahsil edemediği/batık alacaklarını kurtarmasına kapı açan bir durum bulunması sebebiyle alacağın zekât niyetiyle ibra edilmesi işleminin geçerli olmayacağı görüşü kanaatimizce en isabetli görüştür. İnsanın içinde olup biten niyetleri zâhiren tespit etme durumunun olmaması da meseleyi objektif şekilde ele almayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca yukarıda zikredilen ve günümüz bilginlerinin kabul ettiği ibranın ıskat yanında az da olsa temlik manası içermesi görüşü tarafımızca isabetli olmamakla birlikte Hanefî fakihlerin inşa ettikleri doktrine zarar getirme ihtimalini de taşımaktadır. Sonuç itibariyle alacağını zekâta saymak isteyenlerin Hanefî fakihlerin açıklamış olduğu şekilde bu işlemi yapmaları daha uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Osman
Hüseyin: **ez-Zekât**, Kahire, ed-Damânu'l-İctimâiyyu'l-İslâmî, 1989.
- Abdülbâkî, Muhammed
Fuâd: **el-Mu‘cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur‘âni'l-Kerim**, Kahire, Dâru'l-Hadis, 2007.
- Akyüz, Vecdi: **Zekât**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2006.
- Alkan, İsmet; Yazman,
Aslan T. (Haz.) **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, İstanbul, 1947.
- el-Ankarî, Eymen b.
Suûd: **el-Mesâilü'l-müstecedde fî nevâzili'z-zekâti'l-muâsıra**, Riyad, Dâru'l-Meyman, 2009.
- Apaydın, H. Yunus: “Karz”, **DİA**, İstanbul, 1996, XXIV, s. 520-525.
- “İbra”, **DİA**, İstanbul, 2000, XXI, s. 263-266.
- Arat, Ayşe: “Türk Borçlar Hukukunda Alacak Zamanaşımı”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 12, Sy. 3-4, 2004.
- Aybakan, Bilal: “İfâ”, **DİA**, İstanbul, 2000, XXI, s. 498-504.
- Aydın, Mehmet A.: “Borç”, **DİA**, İstanbul, 1992, VI, s. 285-291.
- “Haksız Fiil”, **DİA**, İstanbul, 1997, XV, s. 210-211.

- el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed: **el-Binâye fî şerhi'l- Hidâye**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- el-Âyzî, Abdullah b. İsa: **Zekâtü'd-düyûni'l-muâsıra**, Riyad, Dâru'l-Meyman, 2015.
- el-Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısrî: **el-İnâye şerhu'l-Hidâye**, Beyrut, Dâru'l-Fıkr, t.y.
- Balkan, Neşecan: **Kapitalizm ve Borç Krizi**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994.
- Bayyığit, Mehmet (Ed.): **II. Uluslararası İslâm Ticaret Hukuku Kongresi: Günümüzdeki Meseleler**, Konya, Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhi: **Büyük İslâm İlmihali**, İstanbul, Kitabevi Yayınevi, 2013.
- Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul, Bilmen Yayınevi, t.y.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî: **el-Câmi'u's-sahîh**, thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavki'n-Necat, 1422.

- Cebeci, İsmail (Haz.): **Ceride-i İlmiye Fetvaları**, İstanbul, Klasik, 2009.
- el-Cessâs, Ebû Bekr
Ahmed b. Ali er-Râzî: **Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî**, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Dalgın, Nihat: **Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015.
- ed-Debûsî, Ebû Zeyd
Abdullah b. Muhammed
b. Ömer b. İsâ: **Takvimü'l-edille**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Demirörs, Murat O. "Şüpheli Ticari Alacaklar ve Muhasebesi", **Mevzuat Dergisi**, Sy. 63, Mart 2003.
- Dienst, Richard: **Borç Bağları**, Ter. Sercan Karadoğan, İstanbul, Açılım Kitap, 2015.
- Döndüren, Hamdi: **Kur'ân ve Sünnete Göre Güncel Fıkî Meseleler**, İzmir, Işık Yayınları, 2011.
- Delilleriyle İslâm İlmihali**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2004.
- ed-Durî, Abdülaziz: **İslâm İktisat Tarihine Giriş**, Ter. Sabri Orman, İstanbul, Endülüs Yayınları, 1991.
- Durmuş, Abdullah: "Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 2010, Sy. 16, İslâm İktisadı Özel sayısı, s. 315-330.

- Düzdağ, M. Ertuğrul: **Şeyhülislâm Ebûssuud Efendi Fetvaları**, İstanbul, Gonca Yayınları, 2009.
- Abdüssettâr Ebû Gudde: “Zekâtü’ d-deyn”, **II. Uluslararası İslâm Ticaret Hukuku Kongresi: Günümüzdeki Meseleler**, Konya, Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. Abdullah el-Herevî: **Kitabü’l-emval**, thk. Muhammed İmâre, Kahire, Dâru’ş-Şürûk, 1989.
- Ebû’s-Suud, Mahmûd: **Fıkhü’z-zekâti’l-muâsır**, Kuveyt, Dâru’l-Kalem, 1992.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ: **el-Fetâvâ**, Cidde, Dâru’l-Beşir, 2007.
- Erdoğan, Mehmet: **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005.
- Eren, Fikret: **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, İstanbul, 2002.
- Erkal, Mehmet: **99 Soruda Zekât**, İstanbul, Nûn Yayıncılık, 1998.
- Zekât: Bilgi ve Uygulama**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2004.
- Eskicioğlu, Osman: **İslâm ve Ekonomi**, İzmir, Anadolu Dağıtım, 1999.

- el-Eşkar, Muhammed Süleyman: **el-Usûlü'l-muhâsibiyye li't-takvimi fi'l-embâli'z-zekeviyye**, Amman, Dâru'n-Nefâis, 1998.
- Feyzullah Efendi: **Fetâvâ-yı Feyziye**, Haz. Süleyman Kaya, İstanbul, Klasik, 2009.
- Fuad Abdullah: **İslâm İktisat Tarihine Giriş**, Ter. Adem Esen, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İslâm İktisadi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2017.
- Günay, Hacı Mehmet: **Zekât Kitabı**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007.
- Güran, Tevfik: **İktisat Tarihi**, İstanbul, Acar Matbaacılık, 1999.
- el-Ğufeylî, Abdullah b. Mansur: **Nevâzilü'z-zekât**, Riyad, Dâru'l-Meyman, 2008.
- el-Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm: **Mülteka'l-ebhur**, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1979.
- Hasanuzzaman, S. M.: **İslâm İktisadının Fıkhî İlkeleri**, Ter. Hamdi Çilingir, İstanbul, İktisat Yayınları, 2017.
- el-Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî: **Dürrü'l-muhtâr fi şerhi Tenvîri'l-ebşâr**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1992.
- el-Henînî, Abdülhamid: "Hükmü ihtisabi ibrâî'd-deyni mine'z-zekât", **Mecelletü Câmiati'l-Halil li'l-Buhûs**, El-Halil, 2011, C. 6, sy. 1.

- Heyet: **el-Mevsüatü'l-fıkhiyye'l-Kuveytiyye,** Kuveyt,
Vizaratü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, t.y.
- Heyet: **Fetâvâ'l-İcneti'd-dâ'ime li'l-buhûsi'l-İlmiyye ve'l-iftâ,** Riyad, Riâsetü İdareti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ,
t.y.
- Heyet: **ed-Dürerü'l-behiyye mine'l-fetâvâ'l-Kuveytiyye,**
Kuveyt, Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2015.
- Heyet: **Fetâvâ'z-zekât,** Safat, Beytü'z-Zekât, 1992.
- Heyet: **İlk Dönem İslâm Tarihi,** Ed. Casim Avcı, Eskişehir,
AÖF Yayınları, 2013.
- Heyet: **İlmihal,** Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,
2010.
- Heyet, AAOIFI: **Dirasatü'l-meâyiri'ş-şer'iiyye,** Manama, Dâru'l-
Meyman, 1437.
- Heyet, Din İşleri Yüksek Kurulu: **Fetvalar I,** Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,
2014.
- Heyet, el-Ma'hedu'l-Âlî li-Ulûmi'z-Zekât: **Buhûs ve â'mâlu'l-mu'temeri'l-ilmî el-âlemî es-sânî li'z-zekât,** Ervu, 2014.
- Hizmetli, Sabri: **İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar),** Ankara, Ankara Okulu Yayınları,
1991.

- el-Hüseynî, Hasan b. **Mesâilü'z-zekâti'l-muâsıra: dirâse fikhiyye te'sîliyye,**
Abdurrahman el- Beyrut, Dâru'n-Nevadir, 2008.
Bâdencikî:
- İbn Âbidîn, Muhammed **Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr,**
Emîn b. Ömer b. Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1992.
Abdilazîz el-Hüseynî ed-
Dımaşkî:
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr **el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr,** Beyrut,
Abdullah b. Muhammed Dâru't-Tac, 1989.
b. İbrâhim:
- İbn Nüceym, Zeynüddîn **el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik,** Beyrut, Dâru'l-
b. İbrahim b. Kütübi'l-İslâmiyye, t.y.
Muhammed el-Mısrî:
- İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr ale'l-Hidâye,** Bulak, el-
Kemalüddîn Muhammed Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1315.
b. Abdülvahid es-Sivasî:
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr **Mukaddimetü İbni's-Salâh,** Thk. Nurettin İtr, Suriye,
Takıyyüddîn Osman b. Dâru'l-Fikr, 1986.
Salâhiddîn Abdirrahman
b. Mûsâ eş-Şehrezûrî:
- İlîş, Şeyh Muhammed **Fethu'l-Aliyyi'l-Malik fi'l-fetva alâ mezhebi'l-İmam**
b. Ahmed b. **Malik,** Kahire, 1958.
Muhammed:

- İskilipli, Muhammed Atıf: **İslâm Fıkhi**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1994.
- Kahraman, Abdullah: “Takas”, **DİA**, İstanbul, 2010, XXXIX, s. 451-453.
- el-Karadâğî, Ali Muhyiddîn: **Buhus fî fıkhi kazâyâ’z-zekâti’l-muâsır: dirâse fıkhiyye mukârene maa’t-tatbikâti’l-muâsıra ale’ş-şerikat ve’l-eshüm**, Beyrut, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2009.
- Karaman, Hayreddin: **İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012.
- “Akid”, **DİA**, İstanbul, 1989, II, s. 251-256.
- el-Kardâvî, Yusuf: **Fıkhu’z-zekât**, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1973.
- el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed: **Bedâi’u’s-sanâi’ fî tertîbi’ş-şerâi’**, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986.
- Kâsım Konevi: **Enîsü’l-fukaha fî ta’rifâti’l-elfâzi’l-mütedâvile beyne’l-fukaha**, Cidde, Dâru’l-Vefa, 1987.
- Kasir, Süleyman b. Abdullah b. Abdülaziz: **Ahkâmü’d-deyn; dirâse hadisiyye fıkhiyye**, Riyad, Dâru Künûzi İşbilyâ, 2005.
- Kaya, Ali; Çalış, Halit: “Haksız İktisap”, **DİA**, İstanbul, 1997, XV, s. 211-216.

Kaya, Süleyman: “Fıkhî Açısından Osmanlı’da Zekât Uygulamaları”, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, İSAV, İstanbul, 2015.

Neticetü’l-Fetâvâ, İstanbul, Klasik, 2014.

Kutluay, Abdülmelik: **Zekât Ahkamı Açısından Borcun Nisaba Etkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Kutval, Yunus: “İslâm İktisadi Düşünce, Ticaret ve Finansman Yöntemlerinin Tarihsel Gelişimi”, **Medeniyet ve Toplum Dergisi**, 2017, C.1, sy. 2, s. 149-162.

el-Lâhim, Salih b. Abdullah: **Eserü’-d-deyn fi’z-zekât**, Riyad, Dâru İbnü’l-Cevzî, 1429.

Lazzarato, Maurizio: **Borçlandırılmış İnsanın İmali**, Ter. Murat Erşen, İstanbul, Açılım Kitap, 2014.

Luvis b. Nikola el-Ma’luf el-Yesui el-Ma’luf: **el-Müncid fi’l-luga ve’l-a’lâm**, Beyrut, Dâru’l-Meşrik, 2005.

el-Merğînânî, Ebü’l Hasen Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî: **el-Hidâye fî şerhi Bidâyetü’l-mübtedî**, Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türasi’l-Arabi, t.y.

- el-Mevsilî, Ebü'l-Fazl
Mecdüddîn Abdullah b.
Mahmûd b. Mevdûd: **el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr**, Kahire, Matbaatü'l-Halebi, 1937.
- el-Meydânî, Abdülganî
b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî: **el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb**, Kahire, Dâru'l-Hadis, 2008.
- el-Mısrî, Refik Yunus: **Zekâtü'd-düyûn**, Dımaşk, Dâru'l-Mektebî, 2006.
- Molla Hüsrev,
Muhammed b. Feramez
b. Ali: **Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm**, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, t.y.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn
Müslim b. el-Haccâc b.
Müslim el-Kuşeyrî: **el-Câmi'u's-sahîh**, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- el-Müslim, Salih b.
Muhammed: **Ahkâmü'z-zekât ve mesailuha'l-muâsıra min hilali şarti'l-mülk**, Mısır, Dâru'l-Hedyi'n-Nebevi, 2009.
- en-Nevevî, Ebû
Zekeriyyâ Muhyiddîn
Yahyâ b. Şeref b. Nuri: **el-Mecmu': şerhu'l-Mühezzeb**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y.
- Özulucan, Abitter;
Özdemir, Fevzi S. **Katılım Bankacılığı Muhasebe Organizasyonu**, İstanbul, Türkmen Kitabevi, t.y.
- Pommery, Louis: **Yeni Zamanların İktisat Tarihi**, Ter. Cahit Talas, Ankara, Yeni Matbaa, 1956.

er-Râzî, Ebû Abdillâh
Zeynüddîn Muhammed
b. Ebî Bekr b.
Abdilkadir: **Muhtârü's-Sihah**, Kahire, Dâru'l-Hadis, 2003.

Savaş, Vural: **İktisat Tarihi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000.

Schumpeter, Joseph A. **History of Economic Analysis**, London, Oxford
University Press, 1994.

es-Semerkandî, Ebû
Bekr Alâüddîn
Muhammed b. Ahmed b.
Ebî Ahmed: **Tuhfetü'l-fukaha**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,
1914.

es-Serahsî, Ebû Bekr
Şemsü'l-eimme
Muhammed b. Ebî Sehl
Ahmed: **el-Mebsût**, Beyrut, Dâru'l-Marife, 1993.

Simmel, George: **Paranın Felsefesi**, Ter. Yavuz Alogan, Öykü Didem
Aydın, İstanbul, İthaki Yayınları, 2017.

es-Sultân, Sultan b.
Muhammed b. Ali: **ez-Zekât: tatbikun muhasebiyyun muâsırün**, Riyad,
Dâru'l-Merrîh, 1986.

eş-Şelebî, Ahmet b.
Muhammed: **Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik ve
Haşiyetü'ş-Şelebi**, Mülân, Mektebetu İmdadiyye, t.y.

- Şen, Yusuf: “Riskli Alacakların Zekâtı ve Alacağın Zekâta Mahsup Edilmesi”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, sy: 41, s. 297-328.
- eş-Şeybânî, Ebû Abdillah Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad: **el-Asl**, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şeyhîzâde (Damat) Abdurrahman Efendi: **Mecme‘u’l-ehur fî şerhi Mülteka’l-ebhur**, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, t.y.
- Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: **Ma‘rûzât**, Haz. Pehlül Düzenli, İstanbul, Klasik, 2013.
- Şübeyr, Muhammed Osman: “Medâte’siri’ d-düyûni’l-istismariyye ve’l-iskaniyye el-müeccelle fî tahdidi viâi’z-zekât”, **Ebhâsü’n-fıkhiyye fî kadâyâ’z-zekâti’l-muâsıra**, Amman, Dâru’n-nefâis, 1998.
- el-Useymîn, Muhammed b. Salih b. Muhammed: **Mecmû fetâvâ ve resaile şeyh Muhammed b. Salih el-Useymîn**, Dâru’l-Vatan-Dâru’s-Süreyya, 1413.
- Yavuz, Yunus Vehbi: **İslâm’da Zekât Müessesesi**, İstanbul, Feyiz Yayınları, 2008.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi: **Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu**, İstanbul, Eser Neşriyat, 1997.
- Yenişehirli Abdullah Efendi: **Behcetü’l-fetâvâ**, ed. Mustafa Demiray, İstanbul, Klasik, 2011.

- Yılmaz, Şiir v.d.: **İktisat Terimleri Sözlüğü**, Ankara, TDK Yayınları, 2011.
- Yiğit, Yaşar v.d. **Zekât İlmihali**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Yücel, Fatih: “Türkiye’de Güncel Zekât Problemleri”, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, Haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017.
- ez-Zeyla‘î, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osman b. Ali b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî: **Tebyînü’l-hakâik şerhu Kenzi’d-dekâik**, Kahire, el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye, 1313.
- ez-Zeyla‘î, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed: **Nasbü’r-râye li-ehâdîsi’l-Hidâye**, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1973.

İnternet Siteleri

<https://kurul.diyenet.gov.tr/Cevap-Ara/423/alacagin-zekâtini-vermek-gerekirmi->

<http://www.iifa-aifi.org/1548.html>

http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%B Crkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/Finansal%20Raporlamaya%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Kavramsal%20%C3%87er%C3%A7eve/K%C3%87_2018.pdf

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf>

<http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00060.htm>